

DALMADY GYŐZŐ.

(Befejező közlemény).

VI.

Dalmady a maga eszményi törekvésével, fiatalos hevével, őszinte érzésével és összhangzatos gondolkozásával már mindjárt pályája kezdetén oly vonzó, bár szerény egyéniséget képez, hogy osztatlan méltatásra talál. *Zilahy Károly*, ez az eszes és művelt kritikus, nemzedéke legegészségesebb tehetségének itéli, a mint Tolnay Lajos visszaemlékezéseiben állítja. Elismeri, hogy eredeti, sőt azt vallja róla, hogy senki sem követi kevésbé Petőfit, mint ő, és egy-egy tiszta hangjában mégis az ő nemes bátorsága érzik. Szereti a népet, mint Petőfi; utálja a gőgöt, mint Petőfi; gyöngéd, naiv, mint ő; mindent megdalol, a mi reá hat, mint Petőfi tette. Nem a tárgyat keresi, mint Garay; akarata, vágya, érzése a tárgy. Sok van kedélyében a Burns édes ellágyulásából, a Lenau mélységéből, a Schiller rajongó szabadságszeretetéből. Ritkán művész, de a hol e fokot eléri, legjobb költőink sorába emelkedik. Szerelmi lyrájában vált külön egyéniséggé, bár festéseiben addig is sokszor használ oly színeket, melyek mély megfigyelésre és mesteri kézre vallanak. Őszintesége megkap, de okoskodása nem tud megnyerni.

Mert Zilahy azt az optimismust, melylyel Dalmady a világot nézi, azt a harmonismust, melyet benne megvalósítani törekszik, nagyon hiszékenynek és gyermekesnek veszi. Az ő vizsgáló és bíráló szelleme, mely természeténél és hivatásánál fogva taglalásra és tagadásra hajlik, nem bír fölmelegedni és elfeledkezni ama naivságon és rajongáson, mely a hívó és daloló kedélyből kiárad. Pedig Dalmady hisz és dalol s e két tulajdonsága miatt leszen idealista. A ki róla itél, csak az ő bölcsészetében, csak az ő világnézetében, csak az ő egyéniségében ítélheti meg; s nem róvhatja fel neki, ha elfelejt ele-

mezni, a mikor dalol. Mert igaza van Macaulaynak, hogy az elemzés nem a költő dolga; kötelessége nem a bonczolás, hanem a festés; hogy a ki egy jó dalt akar írni, annak sokat el kell felejtene abból, à mit valaha tanúlt.

Dalmady jó dalt eleget irt. Eleinte inkább általános képek, általános eszmék ihletik, mint az első csók, a furulyaszó, a jótétemény, a hősök sírja, a szalmakunyhó, a haldokló gyermek, a pástorfiú, az édes otthon, az apai háznál, az álmodó huszár, a kedves öreg és annyi más; s inkább tárgya lelkesíti, mint a benne megmeglobbanó tűz. Ennélfogva a hang, a gondolat, a szín, a kép inkább egyetemes, mint egyénies; a költemény nem belsőleg fejlődik, hanem külsőleg alakul; úgy hogy a költő elgondolja és összeszedi, a mi a fölvetett tétel keretébe beillik és befér — s azt beosztja és megdalolja. Ilyenkor rendszerint az ellentétet, párhuzamosságot és fokozást követi, a mi mind később is előfordul nála, de már a belső szerkezet alkotó erejével és nem a külső szerkesztés összerakó számításánál fogva, a mi úgy viszonylik egymáshoz, mint a költő a verselőhöz. De dicséretére legyen mondva, már ez időben, az ötvenes évek második felében kiválik nemesebb iránya, eszmei tartalmassága és érzelmi melegsége által a divatos költészet, a nihilismuszig menő realizmus áramlataból, melynek iszapja a vidékiességet és kelmeiséget elborítja. Már ez időben nem egy költeményében megkapó — gyöngéden csendül meg a néma természet nemesítő és titokzatos költői hatása, aranyos sugárral ragyog vissza a hit és ábránd tüneményes világa; már ez időben tiszta izlése és szerencsés ihlete megsúgja neki, hogy egyes-egyedül a művészi *szép* kifejtésében, a tartalmi és alakai *összhang* megalkotásában keresse a sikert, ne pedig a külsőségek modorosságában. Fialalosság, lendületesség, melegség és derűtség árad a lelkéből, mely az eszményiség könnyű és üdítő levegőjében röpdös. Azt hisszük, hogy jó ösztöne épp oly segítségére van, mint komoly tanulmánya, mikép a külsőségek hajhászatának fertője meg ne rontsa, meg ne szédítse!

Mert a népiesség túlhajtása a függetlenségi harcra következő szomorú esztendőök alatt — fertőbe, a vidékiesség és kelmeiség fertőjébe vitt. A hazafiatlan kormány elnyomása a nemzeti alkotmány és nemzeti nyelv ellen a hazafiasság balga félreértésére és korlátozására késztett. Az egyetemes emberiről lemondunk, s mindenek előtt hazai-

ságra törekedtünk; a népiességet, ezt a nagy pénzt, melyet nemzeti költészetünk igazi értéke szerint forgatott, a vidékiességben fölváltogattuk és kelmeiségben egészen elfecséreltük. Egyik költő a palóczságot, másik a kemenesalji vidéket, harmadik a Hegyhátot, negyedik a mátrai völgyet zengte meg; a helyi szólás-módok, szokásos kifejezések, eredeti esetlegességek rimbe szedésével, jegyzetes magyarázatával és mellverő mutogatásával; úgy hogy már oda jutottunk, mikép *Erdélyi* szerint talán a haza is csak akkor maradt volna kedves egyetlenök; csak akkor nem tépik vala vidékre, tájékra, szokásra, ha egy darab szirtből áll tenger közepén, mint Odysseus Ithakája.

Az eszményiség elhanyagolása következtében a költészet, mint művészet, teljesen megromlott, elsilányult. A népi és napi kerültek szembe az örökkel és istenivel; sőt fölülkerekedtek rajtok. Nemcsak a művészet és józan érület szabályai, a szépnek és szentnek tiszteletével, hanem, a mint *Erdélyi* jeles értekezése fölfejtji, a józan ész törvényei, az igaznak és valóznak felfogásával is meglazultak, vagy teljesen elbuktak; úgy a szépészeti, mint a bölcsészeti eszmekör megzavarodott, úgy az izlés, mint a gondolkodás anyaga öszekuszálódott! S támadt költészet, melyben a népiesség lőn az elv, a kelme minden; fecsegő, gögicsélő, gondatlan és gondolatlan, melyben lapokon keresztül folyik a léha vers, merő külsőségek leírása egyetlen eszme, főlemelő eszme nélkül. Az örök és isteni, az emberi és nemzeti kiveszett vagy fölismerhetetlenül elhalványodott; s a múló és érzéki, az egyéni és helyi, szinte a meztelenig és érthetetlenig uralkodott vagy érvényesült! A költői lélek ama függetlensége, amü szabad csapongása, melyet semmi egyéb nem korlátoz, nem akadályoz, mint a szép eszméje és törvénye, mely szerint a költészet szép gondolatot ad szép formában, a töredékes tényeket főlemeli az eszmeiség körébe, s a végest összeköti a végtelenség mozzanatával, — a vidékiesség és kelmeiség művelőiben végképp megszűnt, ha valaha megvolt is.

Hiszen teljesen szülőföldük dombjához és rögéhez tapadtak, s annak szűk határai közt vonták meg költői világokat.

S minő eredményyel?

Szelestey László olyan világban mozog, a hol magyar mente az alkony ég, az úristen varrta, táméntalan aranygombok a

csillagok rajta, a fejér hold pedig bokréta, — s így kerité nyakába egy kedves betyárjának; a hol a harmat csillagsírás, a bolygótűz fakókerék; a faluderék levélszinyes, az útca kanyarékos, a kis lány csalafintos kis pöttöm, virágyöngy, hócsillag, turbulya, arany-mag; szája pittypalattyes, mint a mákszem oly mudirka, selyme pilés-láris lepetár; a hol a legény baklós csizmában vagy karazsiában csevetül, cseperke kalapot visel, olykor telenkes bocskort; ha zólás, étendő étnap kelekólál, a kis bacza leánynak, a ki száját csuporgatja, a karimáját ölelgeti; ha neki ándorodik, mindent összeheder, s ha neki durálja magát, az üvegből a bort kinyalintja, míg a pajtása előtte ekkledez; szive, mint a lova lába, szikrákat hány ebenjába, mert szerelem gondja zizereg, keresgél, levén a sürgyeszála egy, de a szeretője kettő-három, mindez azt sem tudja hányibáji s meglassudnak a bokái; oly világban mozog, a hol hideg idején göbörödik, az utat hópárnák fődik, szanaszerte aranymáringók és budabudabácsik röpdösnek; a hol az örömanya kákónpillés ruhában jár s a násznép kálínköval hajigál, s ha jókedve csucsorodik, egyre abalyog: Hejedárom, heje-ha, diri-dom, heje-hüm, hej-sánáj-sánálom, czimczom-czinege, dimdom-denede, hejerintom, kanyarintom, gyuha-gyuhagyuhárom: bakkom a hét aranyát!

Lisznyai viszont oly világban andalog, a hol a szerelem virágtermő szó, az ajk csókpergettyű, a házaspár szerelembokréta, a bokréta meg boldog virág, a csók szívkalács, a szív környéke — szív-mátra; a hol a hold liljomtejből, gyémántkönyből, epedező titkos szerelemből van; a leány szinméz-angyal, selyemlélek, olyan kedves, mint egy kötés mirrha, a hol a szentivánbogár szívárvány szikrácska, a *búfa*, pírű, cziczfű, a rekenő meg az érzi ke virul; a hol a szeretők taláczára mennek, eljegyzés előtt kendőlakást ülnek; a leány, ha szelid, szemere, ha tetszelgős, pipellős, néha illinkedik, néha érdeskedik s a zsidóra nyelvet öltöget, a megvetett legényt meg pőregatyás csámpás tökfilkónak csúfolja; a hol a beszéd olyan sallangós, mint a kostök, a gyöngédség oly nagy, hogy a bolhát dunna alá dugja, a csirizragó suszter és csizmadia olyan nevezetes úr, hogy ének zengi érdemöket. Különben az emberek ferentőt esznek lagyával, s ha jojip indulatba jönnek, csak úgy szotyog nálok a kotty, motty, lotty, szotty, rotty, totty! Oly világban andalog, a hol embernek és kappannak egy a sorsa: hogy valamennyi gatyás tik bele

botlik, tőle mind megkotlik; s addig-addig kakaskodik, míg az álla felkoppan s lesz belőle — vén kappan!..

Micsoda szellem! Micsoda eszmekör! Mit használ aztán, ha közben, a hol a helyi kelme elfogy, finomabb végből készítik is művöket. A gondolat egyetemessége, emberi és nemzeti tartalmi csak fehér holló, mely vajmi gyéren jelenik meg a vidékiesség emez alantas levegőjében; mindössze azért, hogy annál jobban sajnálkozhasunk ritkasága miatt. S hiában annyi tehetség, hiában annyi szép részlet: sem Szelestey, sem Lisznyai kiváló és maradandó egészlet nem teremt, ha a teremtés fogalma általán szóba jöhet a kelmeiség kultusában, szóba jöhet ott, a hol a lélek hiányzik.

Mindazok, kiket e divatos költészet áramlata megkapott, úgy hogy a hivatást és alkotást a helyi érdekességek és táji szavak rimes leltározásában hitték kimeríteni, — ingoványba léptek, eltévedtek és fertőbe jutottak. Ez irányon nem volt a szerencse, a gyors termelésen nem volt a kilencz Szűz áldása. A hevenyészve született könyvek réges-régen elpusztultak, feledésbe merültek; megölte az anyagiasság, az eszmei zavarosság, az alaki szélhűdés és kelmebeli modorosság!

VII.

Dalmady ettől az áramlattól megőrizkedett; de nem mondhatjuk mégis, hogy mint a kor divatának semminemű befolyása ne mutatkoznék rajta. Hisz a mikor járvány, szellemi vagy erkölcsi járvány terjed el, nem esnek ugyan bele sokan: mégis megérik, egyben-másban megszenvedik azt.

Ez az áramlat leginkább a lyrába ömlött; úgy hogy szinte elmondhatjuk *Aranynyal*, mikép minden igyekezet a lyrára tolult; minden babér innen mosolygott, ez volt a költői becsvágnak egyetlen célpontja, az ifjúi ábrándok ne-továbbja; a mi ezenkívül esett, mindaz elhagyott tér maradt, műveletlen pusztaság, hová csak néha. kivételesen, tévedt valaki; az is, úgy látszik, rosszul érezte magát.

Mi okból?

Kétségtelenül egyfelől azért, mivel a hon állapotában, a nyomás következtében a közélet elalélt, a nagyobb alkotások kedve és röpte elbágyadott; a lélek önmagába fordult, az egyéni és családi

életen kívül nem melegítettette egyéb. Másfelől azért, mivel Petőfi dicsősége és hatása megragadt minden fiatal tehetséget; az ő szabadsága bátorított, könnyűsége csábított; a szabadosság és hevenyészkedés felburjánzott; kiki írta, a meddig bírta, a mint éppen tolla hegyére jött. Nem lehet mondani, jegyzi meg Arany, hogy olykor egy jóra való ötlet, egy hatályosan kifejezett gondolat, szerencsésen talált kép, jellemző árnyalat a leírásban, fordulat a nyelvben ne tarkázta volna bőven ömlő folyamát versének; de az egész zavarosan hömpölyg vala tovább szemetestűl, iszapostúl. Egy-egy erőteljesebb mozzanatra bágyadt, lapos, mit sem mondó helyek következtek; egy-egy költőibb szökellésre mindennapi lelketlen próza; a velők született, de nem művelt nyelvérzék egy-egy sikerültebb nyilatkozása után széles száju beszéd, s az eszme, ha volt is, mire napfényre került, összeroppan a vaskos kezekben, mint a Petőfi gyöngye.

Am tévedne, a ki a lyra bőségéből és általánosságából annak egyszersmind változatosságára is következtetni merne. Egyetlen műfaja, a *dal*, szaporodott el. Az ösztön inkább, mint a tudat, a legeredetibb magyar lantos olvasásából erősödve, a dal hangja és szerkezete iránt kifejelett, s minden dalba tört. A dal *stylja* öröklődött és általánosult. A lyra magasabb műfajai, melyek körében a bölcselő ész vagy a felszárnyaló képzelet az emberi lét legfenségesebb eszméihez és kérdéseikhez emelkedik, elcsenevészedtek és eldalosodtak. Az ódai költemények nemes, de sodró tüze, egyszerű pompája, komoly tartása helyett csengő-bongó szavak, csillogó-villogó képek forogtak közpénz gyanánt mindenütt: a lenge szellő, bárány-felhő, csillag és gyöngy, sugár és harmat, hullám és villám a különböző lyrai érzések hasonlatos színezésére szolgáltak s a különböző költői erők egyengető kifejezései lőnek.

Dalmadyn rajta a kornak *lyrai* bélyege. Ha végig tekintünk összes költeményein, nemcsak két erős kötetén, de elszórva levő versein is, merő lyra, sőt merő dal. Száz közül alig akad egy, mely az elbeszélő nembe tartozik; alig akad egy, mely a lyra csoportjában más műfajba beválik. Dal és dal, örökké dal: előbb szerelmi, majd családi, aztán hazafiúi dal, harmoniás szavakba öntésével a gondolattá érlelt érzeménynek, a mint Kölcsey kívánja. Ez az öntés sokszor szerencsés, sokszor szerencsétlen; a reá fordított igyekezet mindig fölismerszik, ha nem mindig sikerül is. Egyszer az ihlet hiányzik, másszor az eszme ellenkezik, ismét másszor

az érzés lankad el, mielőtt a csattanó kifejenék; pedig ihlet, eszme és érzés még a legkisebb dalban is szükséges.

Ez az örökös dalolás eltörpíti nála a legmagasztosabb tárgyakat is. Persze, a törpítést költői és széptani értelemben vesszszük, nem pedig erkölcsi vagy tartalmi jelentéssel. A tárgy természete ódai s ő — dalba vonja be, miről néhány jellemző példa felvilágosíthat és meggyőzhet.

Gróf *Teleki László* végzetes halála mélyen megindítja. Meg is éneklí — óda helyett dallal, hogy az egyetemi dal-egylet a temetésen könnyebben előadhassa. S miről zeng a dal? Hogy az ég boltja tőlünk veszi a *csillagot*, hogy a föld tőlünk nyeri a *drágaságot*; de mivel ott fog lakni, áldás szálljon reájok! Gondolat nincs benne egyéb.

A menekülőket hazatérése, az alkotmány visszaállítása reménynyel és kétséggel tölti el. Reménynyel a jobb jövő hajnalodása, kétséggel a legnagyobb bújdosó elmaradása miatt. S *Kossuth Lajoshoz* fordul s biztatja, hogy jőjjön haza. Fölríadhatna „örömebenbúvában“, de csak dalol. Mivel biztatja? Hogy a pásztorsíp, a kürt keserve, a mezei dal, a megébredt visszhang, a szenvedett szív, a hármás hegy orma és keresztje, a négy folyó hulláma és panaszkodása, mind hívja. Már erdő, mező elevenül, szabad szó harsan; ha ő elmarad, hiányozni fog az égi dörgés, mely imádkozni, félni tanít.

S *Nyáry Pál* szomorú vége és nyáregyházai temetése a fájdalommal lesújtja. Volna oka és joga ezt a fájdalmat ünnepelni; de ő a pusztá kis harangjára bizza, mely az éneket, zokogást, szeletvihart túlkiáltja; bús siralmánál nagy harangok nyögése, ágyúk dőreje, ég zengése, föld rázkodása sem lehetne összezúzóbb. Jaj-szavára fölríad minden alvó szellem és megdöbben a haza, mert most tudja meg, hogy ki az igaz hazafi?

E költemények eszmemenete és képsora annak, ki az egyes műfajok természetéhez és stíljához ért, oly világosan beszél, hogy minden kiemelgetés, magyarázgatás csak szószaporítás lenne. A dalelem uralkodik bennök, mint uralkodik mindama verseiben, a melyekkel elhunyt társairól, Reviczky Emilről, Pákh Albertről, Zilahy Károlyról emlékezik, vagy a melyekkel élő barátaihoz, Szokoly Victorhoz, Szász Bélához, Simonffy Kálmánhoz fordul. Különbséget legfőlebb az jelez köztük, hogy egyikbe némi epigrammai él, másikba

némi elmélkedés vegyül. Még oly kérdések is, melyek általános emberi érdekekkel s a mai haladásbeli jelentőségökkel arra termettek, hogy a legnemesebb hymnusok, a béke ünnepi énekei zengjenek róluk, mint *A világtárlaton*, *A templom és gyár*, dalszerűségben nyernek megörökítést. A költő Bécsben, a világtárlaton a kiállítási csarnokot a legdicőségesebb csatatérnek nevezi, hol a béke angyala nyújt a béke hőségnek babért; a templom és gyár szembeállításában pedig a keresztről leszálló halk szózattal hirdetteti, hogy a munka és ima nem különbözik egymástól. Mind a kettő szép gondolat, csak az a hibája, hogy ezer és ezer czikk elmondotta már, hogy az alkotás és kifejezés ereje nem birta új színbe és új fénybe emelni.

Meg vagyunk győződve, ha Dalmady föllépése és fejlődése nem esik össze ezzel az elborító lyrasággal, ezzel az örökös dalolással: költészete változatosabb és gazdagabb, lyrája elágazóbb és művészi-ebb lesz. Most hangja, színe mindig fölötte hasonló, hogy ne mondjuk, ismétlődő; s ez valami egyhanguságot, valami pongyolaságot éreztet, egyhanguságot a tartalomban, pongyolaságot az alakban.

Megint a kornak befolyása és visszahatása.

A Petőfi-vette szabadságot és könnyűséget követői, a kisebb tehetségek hamarosan felkapták és mohón űzték. Csakhogy az alaki fogyatékoságot Petőfi mindig az eszme erejével és szépségével, a lángelme szilaj tüzével és érzése melegével pótolta, mire utánzóí, főként a kelmei költők el nem jutottak. Sőt inkább Szelestey, Lisznyai, Csermelyi, Spetykó, még Székely is épp eszme tekintetében szenvedtek legfeltűnőbb hiányt, az alakot mégis túlságosan elhanyagolták. Az antik mértékek szinte egészen kivesztek a forgalomból, mintha Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty sohasem éltek volna; a nemzeti idomok ellen folytonos vétséget követtek el, mintha Arany, Petőfi, Tompa nem éppen kortársaik lettek volna. Rim vagy rythmus, versláb vagy ütem nem sokat nyomott, a művészi szabatosság és zengzetesség, haszontalan munkának, fölösleges fáradságnak tetszett. Pedig a zeneiség és dallamosság a lyra elengedhetetlen kelléke.

Elismerjük, hogy mély igazság rejlik a Greguss két soros meséjében:

Koldus ruhában jár királyi lyány:

Olykor beses, mi külsőképp silány.

S elismerjük azt is, hogy szegényes és himetlen nyelven sem lehe-

tetlenség maradandó műnek alkotása, mint az *Ember tragédiája* tanúsítja; de mégis valljuk és állítjuk, hogy a gazdag nyelv és változatos alak a lantos költészet összhangzatos része. S a harmonismus hiva kétszeresen köteles reá figyelni.

Dalmady nem művész. A tömöttebb, nehezebb mértékeket vagy alakokat nem használja; a verselés nagy mesterei, az antik és modern irodalmak lángelméi nem neki éltek. Megesik, hogy jambusba vagy trochaeusba még beletéved, de rendszerint a magyar nemzeti versidomot követi, melyet Arany János épp az idétt tisztázott elméletileg Nagyobb műgond akár a vers szerkezetében, akár a szakasz szerkesztésében csak véletlenül nyilatkozik nála. S a mint megeselekedte Kölcsey Csokonaival, hogy két Lilla-dalát újra öntötte, úgy Torkos is megtette Dalmadyval, hogy egyik versét megírta s — a siker igazolta a kísérletet.

Ha szigorúbb volna önmaga iránt, válogatósabb művészete eszközeiben, akkor nem szokja vala meg, hogy a dolgot könnyebb végéről fogja; nem ismételi únos-untig némely szavakat, nem ejt könnyen elkerülhető botlásokat, akár Lisznyai.

Lisznyainál hit, ütés, öntudat, áldomás, bubánat, panasz, harmat, köny, álom, csók, költői vágy, mosolygás, tündériség, napfény, jegyzi meg *Erdélyi*, — mind szent. Látszik, hogy e szó igen sokat ér, de le is foglalta eléggé s a találás mestersége általa könnyítve jóformán. De még itt nincs megállapodás. A konkrét tárgyakat kifinomítja véle és lesz szentség, még pedig ömlő szentség a hazáért kifolyt vér; azután van a szerelemnek forró szentsége, de szentség a levegő, szentség a seb, szentség a pacsirta éneke. Hasonlóan mintegy divatos szójárásképen jött be a költészetbe az imádat és imádság, főkép Tompa gyönyörű dala óta, melyben a leánynak imádságos kis szája van, nagyon helyesen, szépen.

Dalmady költészetében a vallásos elem nem külső adalék, hanem belső tartozék, a mint láttuk; mindamellert némely vallásbeli szó sűrű forgatása legalább is művészietlen. A mily gyakorta nála az angyal, szent, szentség, ég, menny, menyország, isten, ima, imádság előfordul, az világi költőben, ki nem egyházi énekek, nem templomi zsoltárok szerzője, nem igen található.

Ime, egy kis statisztika. Első szerelme fellobbanásától annak

első elborulásáig, *Alig tizenhatéves* kezdetű dalától a *Legelső felhőig*, 74 oldal esik, összesen 40 verssel és megtalálható: az angyal 27-szer, szent 22-szer, ég, menny 41-szer, isten 11-szer, ima 12-szer; vagyis ez az öt szó főnévi és melléknévi alakjaiban 116-szor, így átlag minden költeményben legalább 3-szor van meg. A mi bizony bármily hatásos és kifejező fogalmak és kitételek legyenek is, a stylbeli változatosságot és színbeli gazdagságot nem emelik!

Hát a rimek! Olykor micsoda darabosság, micsoda hanyagság: markoljunk csak beléjük! Imhol egy fogással: kardot ott — elzúgott futott — húrod, zajra — arcza, nem üt — legyünk, menénk — az ég, sebre — elvesztve, ontsa — halomra, ezt meg — ezeknek, valódiilag — csak, végkép — szenvedését, lépésre — messzeségre, rendült meg — erkölcsnek, tükre — össze, jobb — vagyok, meleg — hegyek, hegyekről — gyermekről, részvételre — kebelembe, vágyakozám — az árny, az árny — után, nem baj — fel majd, elvetted — égetnek, elfed — szerelemnek, munkálkodik — hitre tanít, leendett — pihenhet, heverek — szenderegj, téged — kertjének. Valamennyi assonance, annak is a leggyarlóbb fajából.

Az ily rimelés nem sokkal jobb a *Tinódi Sebestyén* és *Gyergyai Albert* valáinál, csak ma már megbocsáthatatlan. Mintha költőkben egyszer az izlés, másszor a megítélés homályosulna el; majd az izlés ellenére szabatos, majd az ítélet rovására képletes.

Mert túlságos szabatosság, nagyon józan gondosság kétségtelenül a személyes névmás szapora használata: az ő-nek alanyi és tárgyi esetben való rendes kitétele. Nyelvünk egyfelől az ige vonzásával, másfelől a mondat értelmével mindig világosan kifejezi a viszonyt, s az örökös ő-zést, főleg versben, szives-örömet elhagyogatja. Az előadás könnyebb és simább lesz e nélkül, a styl és beszéd könnyebben perdül, eredetibb és népiesebb zamatot mutat; ki nem veszi észre például, hogy a következő pár sorban s minden hasonlóban:

Szemei szeliden istenhez emelve,
Mintha bánatában azért esdekelne,
Hogy az elzárt eget előtte megnyissa
S őt bocsássa vissza . . .

ez a névmás fölösleges? Pedig efféle bokrostul volna összegyomlálható.

Ellenben visszásság és helytelenség, hogy a kis gyermeket költőnk azzal biztatja, mikép csak játszadozzék, mert az idő gyorsan eltűnik. Ha valamikor meg fog állani a vénség kopár hegyén, a gyermeki kor virágos völgye fel-felmerül előtte, mely későn is emlékezni fog reá s felküldi hozzá illatát. Valószínűleg a Kölcsey híres sora: völgyben ül a gyáva kor, villant fel itt példaképpen, de hibásan. Hiszen *mi* emlékszünk a gyermekkorra, nem pedig az reánk.

A kép el van véve.

VIII.

A képes beszéd nem a Dalmady adománya. Ha mégis megesik rajta, hogy vagy a művészi szép kifejtése, vagy a természeti fenség festése végett képet képre halmoz, egészen a képtelenségbe vesz. Az ő Muzsája olyan, mint a szende és tiszta leány, legillőbb ékessége az egyszerűség édes és nemes bája. A sok cziczoma, czafrang csak terheli; a sok pipere, túlzás csak árt neki; s az egyszerűség helyett erőlködés, a természetesség helyett mesterkélés mutatkozik kifejezésében; a mi mindég visszatetszik, sőt visszataszít. Az ő Muzsájának, e szende és tiszta leánynak, fölötte kedvesen áll, ha egy-egy virágot tűz a kebelére vagy hajára, még ha az iratos mezőről szakítja is, mert a Dalmady legtöbb virága oly szerény és gyöngéd, mint a mező és erdő üde és ártatlan ibolyája, melyen még rajta csillog a harmat; de már az erős diszítés:

„A szépséget, halmozva, megzavarja,
Fényét nem emeli, de eltakarja“.

Ha bizonyosság és példa kell, kínálva kínálkozik az a nyolcz-soros kis verse, melyet egy *művésznőnek* irt.

Emlékül készült s az alkalmiság mindig csábít, hogy az író valami szépet, valami feltűnő és meglepő szellemességet mondjon, a mi aztán ilyenkor ritkán sikerül. Dalmady is megjárja. Verse bók és tanács, csupa képben; de bókja annyira czifra, képe annyira nagyzó, hogy hiányzik belőle az összhang, sőt hiányzik a — józan értelem.

A költő azt ajánlja a művésznőnek, hogy egy csillagot válasszon *lelke, menjen* a merre sугara hívja, az ég fényét osztják meg *vélünk* e szép csillag *sugarai*.

Már itt egyenetlenség és következetlenség érzik a gondolat fűzésében, a kifejezés pongyolaságában. A sugár előbb egyesben, aztán többesben, közvetlenül egymás után, helytelen. A művésznő választja a csillagot; ő indul annak hívására: e szép csillag sугarai véle és nem velünk éreztetik az ég fényét, mert a sугarak nem osztják meg ezt; ellenkezőleg közvetítik, feltűntetik, reánk lövellik. De mindez hagyján: inkább csak apróság. Mert a mint Vida József éneki:

Most jó még csak a java!

A második szakasz így hangzik:

A művészet legyen *világod*,
E *csillagotól* oly szép az ég,
Állj *oly közel* valaha hozzá,
Hogy meggyújthasd, ha *tán kiég*.

Ime, a művészet előbb világ, aztán csillag, s a világ, mint csillag az égen, ragyog, holott a világ a mindenség egészének, az ég a mindenség felének, a csillag valamelyes részének fogalma. S a mint a természet körében van meg az örök rendjök, úgy kell a költészetben is meglennie. Különbén értelmetlenség támad. S igazában nem is tudjuk, hogy a művésznő mihez álljon olyan közel, hogy meggyújthassa, ha *tán kiég*: a művészethez, világhoz, csillaghoz vagy éghez? Hisz a világ részben már kiégett, részben még ég, s még évmilliókig égni fog, a meddig a művésznő bajosan él; a csillagot maga a mindenható sem gyújthatja meg többé, ha egyszer kiégett; az ég pedig, ez a kiterjesztett erősség, meggyújthatatlan: így a gyöngye nő a legjobb akarattal sem követheti a költői tanácsot. S a művészet? Azt meg nem meggyújtani, hanem gyakorolni, fentartani és emelni kell.

Az ilyesmire teljesen illik a mi jó Erdélyink kitűnő-rosz szava, melyet az idegen non-sens-re faragott: *neszme*.

Vagy ha más bizonyosság és példa kell, ott van *Emlékezése egy zivatarra*. A forradalomnak allegoriája, képes leírása, egyenest azzal a törekvéssel, hogy fenséges legyen! Dalmady kétségtelenül érzi lelkében és szívében azt a fenséget, melyet a nemzeti erő csodás kiáramlása, az önfeláldozás magasztos kinyilatkoztatása elért; hiszen teli rajongással a nemzet, büszkeséggel a multja iránt, s a magyar világrázó harczeitől olvasva a történetet, lelkesedve zengi:

Oh, drága könyv! Alig merem
Érinteni lapjaidat!
Szentségtartó, mit kinyitni
Csak imádság között szabad!

Itt lakik a honszeretet,
A föld napja innen ragyog,
Fényöket az éjszakában
Innen kapják a csillagok.

Ezer éves szent biblia,
Isten beszél lapjaidon!
Az örökké valóságot
Akaratlan itt kutatom.

S mégis? Képes leírása, a felfogásban és érzésben való igazsága daczára, erőtlen és áldatlan. Sem meg nem döbrent, sem meg nem ihlet, pedig a fenségesnek rendszerint ez a hatása. A Dalmady jellemzetes előnye, az összhang, a fenségesben fogyatékos, mert a fenség minden nemében a nagyság és aránytalanság uralkodó. Világos ebből, hogy ő a fenséges terére nem igen csap, nem igen csaphat át; hogy az ő határa ott kezdődik és végződik, *a hol az összhangzatos szép, a kellem található*. A kellemet éppen a benne nyilvánuló összhang tisztaságánál fogva könnyen felfogjuk és elégedetten élvezzük, ennél fogva az észnek nem kell fáradnia megértésében, miért mindig közvetlenül érint; jelleme pedig nyílt, derült és vidor, a mint a Dalmady költészetében mindenütt lelkünk elé tűnik. S ha áttör a határon, felülmer erején; az ecset széles, hatalmas és merész kezelése helyett, a mi nélkül fűnségest festeni nem lehet, nagyoló és kapkodó lesz csak; oly vonásokat illeszt össze, melyek össze nem illenek, egymást sem színben, sem hatásban nem emelik; kuszáltságot és visszásságot támasztanak; költői ellentét helyett prózai ellenmondást mutatnak.

A leírás — *Emlékezés egy zivatarra*, de már a második sorban vihar fordul elő, a mi rokon, de nem azon kifejezés; s rögtön egymás után föltetszik. A magyar ember — pedig költőnk gyökeres magyar s így tudnia kellene — határozott árnyalati különbséget tesz közte: vihar inkább a szélvész, zivatar meg inkább a fűrgeteges, égiháborus idő. Ha később használja, festés közben, föl-

cserélve a szót, nem ötlük vala föl, mert a vihar legtöbbszörre zivattal, a szélvész égháborúval jár együtt, de közvetlenül felváltva kiélezi a különbséget.

Micsoda vihar volt ez a zivatar! A költő most is látja az iszonyu *tusát*, mely alatt a *világ megrázkodott*.

Tusa és világ-rázkodása megint oly két szó, oly két fogalom, mely értelmileg egymással összeütközik. A tusa — kisszerű, a világ-rázkodása — nagyszerű: s a kisszerűnek következése nagyszerű nem lehet. A tusa voltaképp — birkózás, dulakodás; a világ rázkodása — a mindenség megingása, megindulása.

A költőnek nem szabad efféle összetételeket alkalmazni, különben férfi létére Penelope lesz, a ki maga bontja széjjel, a mit kötetget. Igen, maga rontja le, a mit épít s utoljára is műve eredménye — a *semmi* lesz.

Vagy mi egyéb a forradalom ilyes képe:

A természet komor arcot öltött,
De a veszély nem ijesztette meg;
A fák bátran felüték fejüket,
Ők a harcztól sohasem féltének.

Szokatlan láz terjedt el mindenütt,
Harczolni még a fű is fölkele;
A folyamból kiléptek a habok,
Zúgott a szél ébresztő éneke.

Vagy ha ez sem elég bizonyosság és példa: szolgálhatunk másokkal is.

A *Romok* leírása hangulatos tájkép volna, ha a költő a képzelem jogával vissza nem élne, felötlő és bántó katachresisbe nem esnék. Így, a mint van, lehangoltan megzavarodik s az olvasó a képtelenségen vagy túlhajtáson megütközik. Vajjon miképp is venné vagy vehetné komolyan bárki a romok kövéről azt az állítást, hogy valamikor a nap innen emelkedett, most pedig az éj fészkel itt; vajjon miképp hinné, vagy hihetné bárki el, hogy e természet örök rendje megváltozott s a kelet helyére fordult az éjszak? mert Dalmady egyenesen és határozottan a természet rendjének megváltozásáról beszél. S vajjon miképp venné vagy vehetné komolyan bárki, hogy a fűszál az életet átkozza s a követ csókdossa, hogy

— — — — típorja össze már!
 De a kő nem érez, önmagába mélyed,
 Sötét gondolata századokat bejár.

Hisz kínos is a kő sorsa, nem hiában esik önmagába mélyedő
 elborulásba, gondolatainak a múlt századokba bujdosása s bizonynyal
 keserves bujdosása, mert

Hajdan a dicsőség sugarában égett,
 Most alatt a *gazban* kell henteregni!

Csak szép az a képzelet és az a szabadság: de biz az korlátlan
 még a költői világban sem lehet. S ezt a korlátot rendszerint az
 érthetőség vonja meg s az ízlés szentesíti. Minden, a mi az érte-
 lemnek és ízlésnek ellenére van, vagy túlzás, vagy maga-megfeled-
 kezés, melyet szépérzékünk elutasít magától. A hideg, a mozdulatlan
 és érzéketlen, a *gazban* hentergő kőnek felavatása a legmagasabb
 lelki működéssel — a gondolkodással és emlékezéssel, ilyen mérték
 és megokolás szerint mind a kettő túlzás. Mert a személyesítő me-
 taphora hathatós, de sikamlós út a költői szemléltetés és élénkítés
 feltalálására és nem egyszer megtéveszt. A mi egyszerű personifica-
 tionnak megállhat, mint allegoria épp a részletezés és kiszélesítés
 miatt ízléstelenné lesz.

A legcsattanósabb példája ennek — *A hóhér háza*. Rettentő
 ének valami szörny-emberről, kinél csak a vers ízlése szörnyebb. A
 szörny-ember nem igazi hóhér, ezt a nevet csak azért süti homlo-
 kára a költő, mert kedvese szívét, meg az övét megölte, illetőleg
 egymástól elidegenítette: de úgy lakik, mintha csakugyan az volna.
 Háza körül nincs falu, út küszöbére nem kanyarul, harangszó oda
 nem hallik, madár arra nem repül, koldus bele nem vágyik, még Isten
 sincsen ott jelen! Rágalmazó szava a — pallós; mi a zúgolódó sze-
 relmes előtt egyszerre nem is szókép, hanem valódi pallós, melynek
 szeretné szélét-hosszát megmérni. S azt követeli tőle, hogy ha majd
 Isten előtt meg fog jelenni, kösse ezt a pallost a nyakába, hogy
 Isten szeme megakadjon rajta.

Micsoda nyersesség és kicsinyesség! A zordon világítás helyett,
 melynek nehéz levegőjével nyomasztó borzalmat kellene kelteni ben-
 nünk, kietlen és sívár színezés! S az a nyakba akasztott pallos, a
 barbár megbélyegzés gyalázatos eljárásaként, vagy a nyakba akasz-

tott szó: a roszt diák szégyenletes sigamma gyanánt, mert az idétlen képet erre a két dologra való visszaemlékezés sugalhatta, — minden egyéb, csak nem fenségés. Vagy Isten, a ki a keresztyén hit magasztos igéi szerint mindeneket tudó és mindeneket látó, efféle hitvány eszközre szorulna-e, hogy a bűnöst észre vegye? Mert a költőnek egyéb célja nincsen, hisz kulcsolt kézzel és melegen csak arra akarja Istent kérni, hogy a míg szív lesz és szerelem, ne teremtsen több ily embert, mint ez a hóhér, ki úr, király leszen a pokolban. Hát minek akkor a pellengérezés? Hisz ezt kérheti a maga szerencsétlenségére való mutatással, vagy várhatja az Isten mindentudó bölcsességétől is, mert ha már a költő a vallásban keresi az igazágszolgáltatást, csak a szerint találhatja meg.

Az a hiba, hogy Dalmady megint nagyot akar, megint kicsap tehetsége és ereje határából: — s meg kell bűnhődnie. Sokat markol és keveset szorít; pedig neki jobb keveset markolnia, mert azt legalább meg is fogja.

Az ő költői egyénisége szerény és szeretetreméltó. Igazi, bár nem ragyogó tehetség. Egyetlen műfaja — a *dal*, melyet sikerrel művel, oly sikerrel, hogy mint dalköltő a legjobbak sorába tartozik. Számos, elég számos dala nagy ideig élni fog s hosszan megőrzi Dalmady nevét a feledéstől.

SZÉCHY KÁROLY.

GRITTI LAJOS SZEREPLÉSE MAGYARORSZÁGON.

(Befejező közlemény.)

IV. Gritti Lajos a kormányzó.

Grittinek tagadhatlanul nagy érdeme volt Buda megvédése körül, bár sokat levon érdemeiből az, hogy nem önzetlen lélekkel tette, a mit tett. János király nem is volt háládatlan vele szemben. A budai országgyűlésen rendezni kívánta az ország ügyeit s megjutalmazni azokat, a kik hivei maradtak. A gyűlés 1530 Karácson ünnepeén nyílt meg; az elhunyt nádor helyébe mást kellett választani. Az országtanácsban szó volt arról, hogy Grittit emeljék e méltóságra, de ezt János hiveinek legnagyobb része ellenezte.

Laszky azt tanácsolta, tüntesse ki a király Grittit valami czimmel, ha azt akarja, hogy a szultán jóindulatát, Ibrahim barátságát s Gritti buzgalmát a jövőben megtartsa s még nagyobb mérvben kinyerje és ajánlotta a „Gubernator“ czimet.¹⁾

János az országtanácsban előterjesztette Gritti ügyét, de a gubernátor czim hallattára nyíltan kitört Gritti ellen az elfojtott gyűlölet. A magyarok sokszor tapasztalták már az idegen betolakodók áldástalan, nemzetrontó befolyását, ez oknál fogva senki sem nézte rokonszenvvel a török udvar ügynökét, a kiről nem tudták, mily szerepet akar játszani, de aggodalmas lelkökben a sejtelmet és bizalmatlanságot más tapasztalati tények is gyarapították. A budai ostrom után Gritti gyanúsítása és befolyása folytán a király börtönre vetette

¹⁾ „Haec dum ita fiunt, recordatus Johannes beneficiorum Gritti, de quibus Hieronymus Lasky, qui iam ad Johannem venerat, saepiusque eum admovebat, vt aliquo insigni titulo Grittium decoraret. . . vt rex hominem Gubernatoris titulo insigniret. . . Si vellet Hibraimi amicitiam erga se solidam retinere. . .“ Zermegh J. Schwandtnernél II. 404.

a két Árthándy testvért, Balást és Pált. Gyanus szemmel kísérték Gritti minden lépteit ez idő óta és látva mostani törekvéseit, elejét akarták venni minden jövő bajnak. Az elégtelenek közül Nádasdy volt az, a ki leghevesebben kikelt Gritti ellen. Merészen kérde a királytól, hogy mint életerős férfi, a ki alig múlt 50 éves, ily nyiltan ohajtja-e bevallani tehetetlenségét a kormányzásra? Csak a gyermek-királyok szorulnak kormányzóra s ő különben is e méltóságot feleslegesnek, sőt veszedelmesnek tartja; a magyarok nem szorulnak idegenre, hogy az kormányozza az ősöktől örökölt hazát.¹⁾

De János király tekintetbe vette a Konstantinápolyban tett szolgálatoakat, a Buda ostroma alatt szerzett érdemeket, a török császár személyes ajánlatát, kit a velencei doge is kért,²⁾ hogy ajánlja fiát a magyar királynak s azért Laszky és Verbőczy tanácsára csakugyan kinevezte Magyarország és Erdély kormányzójává.³⁾ jóllehet a rendek nagy része ellene volt Gritti ily nagy kitüntetésének.⁴⁾

A király nem bízott környezetében, nem hallgatott a hazafiak aggódó szavaira, hanem a szultán, a doge, Laszky, Gritti és más idegen befolyásra. Hogy a király bizodalját mint sikerült megingatni, már eléggé sejthetjük, ha a szereplő egyéniségeket látjuk és meggondoljuk azt, hogy kik nyertek és kik veszítettek befolyást a kir. udvarban.

Még a budai ostrom alatt történt, hogy egy Kristóf nevű szökevény érkezett a várba s ez János király jelenlétében oly valloást tett, mely a királyt arról győzte meg, hogy neki egyedüli hive Gritti, a többi pedig mind összeesküvő és ellensége. A szökevény úgy adta elő a dolgot, hogy Roggendorf azért jött oly kevés em-

1) „Gubernatores non nisi pueris Principibus, quorum aetas inbecilis regendoque Regno minime habilis necessarios esse . . . Regi vero annos prope quinquaginta nato, ac multis domi forisque rebus egregie gestis gloria cumulado, talem virum non solum superfluum, verum etiam ancipitem atque periculosum fore.“ Bethlen Farkas: *Historiarum Libri II* 187 és Fessler „Geschichte der Ungern.“ IV. 450.

2) „Gritti Ludovicus, qui erat commendatus per Caesarem Turcarum quia pater ipsius supplicauerat Caesari Turcarum, vt commendaret Regi Hungari.“ Szerémi Gy. emlékirata 279.

3) „Non Palatinum sed Gubernatorem totius R. H. quo Transsylvania quoque complectebatur.“ Bethlen: *Historiar. Lid. II.* 187.

4) „Omnes ferme Ordines Regni ei contradixerunt.“ u. o. 186.

berrel Buda alá, mert úgy volt értesülve, hogy János királyt hivei foglyul át fogják adni Roggendorfnak.¹⁾

Szerémi kérdezte a szökevénytől, hogy kik azok az árulók? Kristóf felelte, hogy az egyik valami Czibak nevű püspök, a másik Ártándy Balás testvérével együtt.²⁾ A bizalmatlanság magva el volt hintve. Azon körülményből, hogy Kristóf később Grittivel Konstantinápolyba ment s azután mint a szultán követe Jánoshoz jött Erdélybe, a hol Enyeden a szászok egy kutba dobták,³⁾ hogy Gritti a két Ártándyt a király beleegyezése nélkül lefejeztette, következtetni lehet, hogy Kristóf Gritti kitanított embere volt, a kit a Gubernator úr saját terveire felhasznált.

Roggendorf másképp akarta János királyt láb alól eltenni, mert Hoberdánáz János saját vallomása szerint Ferdinand embereinek biztatására akarta János királyt meggyilkolni; ez a budai vár ostroma alatt behatolt egészen János király szobáiba. A házi eb ugatására a király figyelmessé lön a gyilkosra, rápillantott s az ijedtében kiejtette az ujjasába rejtett tört. A terv el volt árulva, a gyilkost zsákba varrva, a Dunába dobták.⁴⁾

Az azonban nem lehetetlen, hogy Kristóf Roggendorf táborából való volt, de hogy Gritti a király bizalmának megingatására felhasználta, kétségtelen. Roggendorf nem azért jött oly kevés haddal Buda alá, mert a magyar urak árulására számított, hanem mivel Bécsben azt hitték, hogy Buda védtelen s könnyen kézre keríthető; nem tudták még akkor, hogy Gritti török segélyt fog hozni Budára.

Bizonyos az is, hogy nagyon sok függött attól a körülménytől, ha Gritti elnyerheti-e a kormányzói hatalmat? És mert ez a konstantinápolyi tervek egyik fő láncszeme volt, azért lépett közbe a szultán is. Gritti maga kérte a czimet,⁵⁾ s fondorlatok útján csakhamar el is nyerte, a mire vágyott.

1) „vt Johannem Regem caperent hic in arce Buda“ Szerémi emlékirata 295.

2) „Cybak, secundus Blasius Arthandi cum fratre suo“ u. ott 296.

3) Szerémi emlékirata 296—299.

4) Istvánffi: „Historiarum Libri X. 95. Pray: „Epist. Procerum“ I. 163. Hammer III. 105.

5) „Joannem interpellauit... vt se Hungarie gubernatorem constitueret“. Palma: „Notitia Rerum Hungaricar.“ III. 20.

János Grittiiben látta egyik leghivebb, legeszesebb emberét s daczára a magyar főurak tiltakozásának, 1530 decz. 26-án Budán kiállította Gritti részére azon oklevelet, melyben tudtára adja az országnak, hogy tekintve Gritti számos érdemeit, kinevezi az ország kormányzójává, hatalmat ad neki, mely e méltósággal jár s igéri, hogy e méltóságában megtartja s megvédelmezi. ¹⁾

Egy másik, ugyane napon kelt oklevél, kinevezte a gubernátort Máramaros vármegye örökös főispánjává, neki adva az ottani sóbányák jövedelmét az összes királyi jószágokkal, hogy anyagilag is meg legyen jutalmazva. ²⁾

Nem feledkezett meg Gritti azon püspökség jövedelméről sem, melyet neki Laszky még Konstantinápolyban ígért; de mivel már Máramaros ura volt, az egri püspökséget Antal nevű fia részére szerezte meg, a ki ekkor körülbelől 16 éves volt. ³⁾

Gritti tervei sikerültek ez ideig, elnyerte a jutalmat elég bőven, melyet Laszky a konstantinápolyi közreműködésért kilátásba helyezett, de mindez János király nagy kárára történt. Régi hivei közül ez idő óta sokan elidegenedtek a kir. udvartól. Az erdélyi püspök, Statileo, a mint látta, hogy Gritti a kormányzó, rögtön eltávozott a tanácsból, elhagyta a kir. udvart, Budán vendéglőbe szállott s rövid idő múlva visszatért Erdélybe. ⁴⁾ A főurak közül: Nádasdy Tamás, az Ártándy Testvérek, Athinay Simon, Czibak Imre,

1) Quare habita ratione virtutum: Domini Ludouici Gritti... in Gubernatorem nostrum, ac regni nostri Hungariae eligendum duximus et constituendum... ipsumque in honore et dignitate dicti officii conservabimus, tuebimurque ac defendemus." Datum Budae 1530. Pray: „Epist. Proc.“ I. 369.

— „Karácson innepiben a János király Gritti Lajost guhernátorrá tivé Budában“ írja Veráncsics Antal művei II. k. 34. l.

— „in festo B. Stephani“ írja Katona: „Historia critica Regum Hungariae“ X. 703.

— „l'essele gouernarore di tutt'il Regne l'Ongeria“ Nagy Iván „Emlékiratok“ 21.

2) — „facendolo Conte di gran Antado di Marmarus“ u. ott 21. Katona „Hist. c. R. H.“ X. 703.

3) — „et al Sigr Antonio suo figliuolo che era déta d'anni sedeti in circa l'essele Vescovo d'Agria“ u. ott 21 és Jovius: „Historiar. Lib. XXVIII. 531.

4) Szerémi Gy. emlékirata 298.

Statileo és mások a kiállított oklevelet pecsétjeikkel meg sem erősítették. ¹⁾

Ez időben Gritti elfojtotta dühét és gyűlöletét a főurak ezen eljárása felett, mert a hazában nyert magas hivatalhoz a török szultántól nyerte el a szentesítést. A szultán a Máramarosi jövedelem mellé, mely évenként 80.000 tallért hozott, még Görögország egész adóját is neki adta s azonkívül drága ajándékokkal is elhalmozta. ²⁾

Gritti e hatalom és gazdagság birtokában vezérlő szerepet kezdett játszani Magyarországon. Hatalmát azonban nemtelenül használta fel, mert a haza legbefolyásosabb embereit, különösen azokat, kik gubernátorsága ellen voltak, lassankint mind kivégeztette. Az irgalmatlan lelkű török kegyencz megfosztotta János királyt támaszaitól s azt hitte, hogy tervei sikerülni fognak. Törekvéseit, melyeket a nagyravágyás és a gőg, a ravaszság és viszonyok megérleltek, nem sejtette senki; csak akkor, mikor a fondorlatok egyik szálát János is megfogta, mikor már Gritti bukása és bűnhődése bekövetkezett, akkor látták a haza jobbjai, mily méreg rejlett e kigyóban, mely csúszva-mászva a korona s ezzel Magyarország birtoka után vágott és törekedett.

Míg e bukás bekövetkezett, Gritti tevékeny részt vett Magyarország ügyeinek rendezésében. Azon idő alatt, míg Roggendorf Budát ostromolta, az ellenkirályok biztosai Baselben egyezkedtek és tanakodtak a fegyverszünetről. De Ferdinand követei nem egyeztek bele Laszky és társainak követeléseibe s a tárgyalások azt eredményezték, hogy 1530 decz. 13-ától 1531 decz. 13-ig fegyverszünet jöjjön létre s ezen idő alatt küldjön mindkét fél követeket május vége előtt a szultánhoz, hogy tőle egyesülten békét vagy fegyverszünetet nyerjenek.

Roggendorf beleegyezett az ellenségeskedés beszüntetésébe, ha János király is elfogadja a fegyverszünetet. A lengyel követek 1531 jan. 2-án Budán jártak s 8-án visszatérve, meghozták János szemé-

¹⁾ „quod hi, quibus factum displicebat, vt Johannes Statilius Episcopus Transsiluaniensis... Thomas Nádasdy et Simon Literatus Athinay nequaquam suis sigillis firmare voluerunt.“ Zermegh Schwandtnernél II. 404.

²⁾ „la qual confirmatione gli fu da esso largamj concessa con honorati, et infiniti doni appresso che fu l'intrata de tutti i datij della Grecia in vita sua delli quali cauaua grandissima somma de donari.“ Nagy János „Emlékiratok“ 21.

lyes beleegyezését. De jan. 17-én Laszky Visegrádon találkozási Roggendorffal, kijelentette, hogy János király a szultán beleegyezése nélkül nem tehet semmit s 7 nappal előbb Konstantinápolyba küldötte Grittit a beleegyezésért. ¹⁾

Igy indult meg 1531 jan. 10-én Gritti másodszer a szultánhoz, hogy a Ferdinand és János közötti ügyeket rendezze. Ekkor magával vitte a király levelét a ragusabeliekhez, melyben János megparancsolja a városnak, hogy Grittinek, mint az ország kormányzójának, adják át az adót. ²⁾

Laszky időközben Visegrádon három havi fegyverszünetet kötött Roggendorffal ápril 22-ig s maga is Konstantinápolyba indult, hogy a szultántól az egy évi fegyverszünetet kieszközölhesse. ³⁾

Laszky, mint János követe és Kyros Ferdinand, Roggendorff küldöttje, egyszerre érkeztek Konstantinápolyba. ⁴⁾ Kyros leveleket hozott Ibrahim és Gritti részére és a fegyverszünet iránti tárgyalásokon ismét Gritti vitte a főszerepet. És Gritti, a kinek megbízása Budán az volt, hogy minden békés közeledést János és Ferdinand között megakadályozzon, most kieszközölte az egy évi színleges fegyvernugvást a szultántól. Személyesen írt 1531 mart. 7-én Roggendorffnak, a ki Grittit felkérte, támogassa Laszkyt, s e levélben írja, hogy neki és Laszkynak sikerült nagy fáradsággal az egy évi fegyverszünetet létrehozni. ⁵⁾ A levél alá Gritti oda írta nevét s e szavakat: „Magyarország kormányzója.“

A portán pedig ez alatt új hadjáratra készült a szultán s az egy évi fegyverszünetet is csak azért adta Gritti útján, hogy terveit elpalástolja s készülleteit befejezhesse. Ferdinand két követe már 1531 feb. 2-án azt írta Kruppárol: „a török szultán felséged ellen indul jövő tavasszal, készüljön ellene.“ ⁶⁾

¹⁾ „Gritti sey vor 7 Tagen hinabgezogen.“ Bucholtz: „Urkunden-Buch“ 45

²⁾ Pray: „Epistolae Procerum“ I. 370.

³⁾ „Indessen hatten jene Verhandlungen zu Wisegrad zunächst einen drei monatlichen Stilstand bis 22-ten April zur folge.“ Bucholtz: „Geschichte“ IV. 542.

⁴⁾ „Dmnus Ferd. Kyros... qui una mecum Constantinopolim concurrerat.“ Bucholtz: „Urkunden“ 47.

⁵⁾ „omni mea cura, diligentia sinceroque animo curavi illas promovendas.“ U. ott 46.

⁶⁾ Bucholtz: „Geschichte“ IV. 89.

Laszky ápril 1-én visszajött Visegradra. A tárgyalások megkezdődtek s végre 1531 május 17-én létrejött az egy évi fegyverszünet.¹⁾ A tárgyalások tovább folytak, mint lehetne a fegyverszünetből tartós békét alkotni, de mivel Ferdinand biztosai Roggendorffal együtt azt kívánták, hogy János mondjon le a koronáról, a tárgyalás megszakadt.

Ugyanezen időben több hazafi látva a pártharczokból származott gyászt a hazán, arról kezdett tanakodni, mint lehetne a bajon segíteni, tekintet nélkül Ferdinand és János királyokra. Az egybeültek élén Perényi Péter állott ki azt remélte, hogy mint az ország kapitánya, még király is lehet török pártfogás mellett.²⁾

1531 martius 19-én volt az első gyűlés Belováron, ott elhatározták, hogy május 19-én Veszprémbe gyűlnek össze. De a második gyűlésen csak kevesen jelentek meg, mert mindkét király megdöbbenve e jelenségen, letiltotta hiveit a gyűlésről. Ferdinand Prágából küldötte szét tiltakozását ápril 27-én, János pedig Székesfehérvárra új gyűlést hirdetett hiveinek máj. 21-ére. A veszprémi gyűlés ily módon eredmény nélkül oszlott szét.³⁾

De nem volt eredménye a székes-fehérvári gyűlésnek sem s János király Erdélybe távozott. Ferdinand nem bízott a török fegyverszünetben, segílyt kért Károly császártól és lassan készült a török ellen. 1531 nov. 5-én Nogarola Lénardot és Lamberg Józsefet a portára küldé a fegyverszünet meghosszabbításáért, hogy azalatt készülődéseit befejezhesse, maga pedig Németalföldre ment.

Magyarországon újból megélénkült a haza érdekében támasztott mozgalom. Ezuttal Nádasdy Tamás és mások Zákányban gyűltek össze november elején. A zákányi gyűlésen tette az önző lelkű magyar urak egy kis töredéke azon megszegényítő indítványt, hogy Grittit a kormányzót kell a trónra emelni.⁴⁾ Az indítvány leghevesebb pártolói Dóczy János és Batthyányi Orbán voltak, de zúgás és

¹⁾ Bucholtz: „Geschichte“ IV. 543.

²⁾ „volunt omnes eligere unum Regem... aut Ioannem aut Petrum Perényi.“ Wagner: „Analecta Scepusii“ II. 162. Hammer III. 107. és Pray: „Epist. Procerum“ I. 377.

³⁾ Kovachich Márton: „Vestigia Comitiorum“ 648—650.

⁴⁾ Katona: „Hist. crit.“ XX. 761 és Hatvani Mihály: „Brüsseli okmánytár“ 122 Bucholtz IV. 553.

megbotránkozás moraja volt a felelet. Nádasdy szavára 1532 jan. elsejére a Kenesén tartandó országgyűlést határozták el.¹⁾ Nádasdy megesküdött, hogy ő Gritti érdekében mit sem tesz, „mert utálja.“

János 1531 decz. 16 án kelt levelében eltiltotta Nádasdyt a gyűléstől. Ferdinand pedig csak annyit írt hiveihez decz. 3-án, hogy a kik ott lesznek, ellenezzenek minden oly indítványt, mely neki árthatna.²⁾ A kenesi gyűlés mart. 12 ére új gyűlést hirdetett Berhidára.

Ferdinand eltiltotta hiveit e gyűléstől s ápril 24-ére Esztergomba hívta össze.³⁾ János Pestre várta pártját, de úgy Pesten, mint a többi gyűléseken csak kevesen jelentek meg s így semmi eredményt nem tudtak felmutatni.

E gyűléseknél együttvéve sokkal veszedelmesebb ellenség volt Gritti Lajos úgy a két ellenkirályt, mint a hazát illetőleg. Mióta Gritti az ország kormányzója vala, titkon azon munkálkodott, hogy a magyar trónt elnyerhesse.⁴⁾ Törekvéseiben számított Laszkyra és Nádasdyra, de ezek mindketten gyűlölték őt s Laszky maga figyelmeztette a királyt Gritti fondorlataira, figyelmeztette arra is, hogy Gritti meg akarja őt mérgezni s úgy kíván a korona birtokába jutni.⁵⁾ A király már ezt megelőzőleg is sok mindenfélét hallott környezetében. János király nem mert Gritti ellen nyiltan fellépni, de békés úton Budáról a portára küldötte, csakhogy menekülhessen tőle. A nagyravágyó idegen azonban a távolból is nagy figyelemmel kísérte mindazt, mi történik Magyarországon s mindent úgy rendezett, hogy tervei megvalósulásához közelebb jusson.

Még a veszprémi gyűlés előtt, mikor Laszky a visegrádi találkozáson a béke iránt tárgyalt, a tárgyalás folyamán egy török csausz érkezett Visegrádra s meghívta Laszkyt Vácra, a hol a szultán küldöttje 500—600 lovas kíséretében várta. Laszky egy óránál tovább

¹⁾ „Auf Neujahr zu Kenesze eine algemeine Versammlung zu halten.“ U. ott. 552.

²⁾ Kovachich: „Supplementum ad Vestigia Comitiorum.“ III. 144.

³⁾ U. ott. 146.

⁴⁾ Verancsics I. 52. és 336. — II. k. 36.

⁵⁾ „Dann also, wie Laszky sein Herrn bericht der Reden, so Gritti mit Ime gethan, darausz zu vernemen geweszt, dasz Er Graff Hans wollt vergeben.“ Herberstein jelentése 1531. nov. 2-áról Bucholtz: „Urkunden“ 51. és „Geschichte“ IV. 551.

beszélgetett s tanakodott a törökkel s midőn Ferdinánd biztosai a hosszas beszélgetés oka felől kérdezősködtek, Laszky említette, hogy a töröknél egy csomag volt e felirattal: „az én helytartómnak“ s azonkívül egy levél is, mindkettő Nádasdy részére¹⁾ s ő is ez ügyben szólt a törökkel, magát azonban a tanakodást elhallgatta.

Ha igazat mondott Laszky s ha Gritti neki semmi utasítást nem küldött, úgy a török különös küldöttséggel járhatott Magyarországon s a Nádasdynak küldött levél is fontos titkot tartalmazhatott. De Laszky rövid idő múlva megszakította a tárgyalásokat Visegrádon s a békéből nem lett semmi.

Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy Gritti és a szultán utasítása szerint cselekedett János megbízottja, nem fogadta el Ferdinánd feltételeit s eltávozott Visegrádról. Mege erősít bennünket e hitben Gritti azon rendelete is, mely 20,000 török-lovast rendelt a határra oly czélból, hogy az a veszprémi gyűlésre vigyázzon.²⁾

Gritti törekvése tehát tisztán az volt, hogy a magyarok egymásközt ne béküljenek meg, se a két ellenkirály ne kössön békét, hanem maradjon meg a régi zavar, a régi nyugtalanság, melyből ő vélt hasznot húzni és koronát nyerni. Tervének első fele sikerült, a Nádasdynak szóló levél azonban elrontotta a terv második részét, mert a mint láttuk, Nádasdy a zákányi gyűlésen megadta rá a választ, melynek nyomán következett rövid idő múlva Laszky nyilatkozata is a király előtt Gritti tervei felől.

Gritti arra számított, hogy Oláhországot és Moldovát könnyű lesz kezére keríteni s innen Laszky, mint erdélyi vajda segítségével útat nyit majd önmagának Budáig.³⁾ Laszkynek e segítségért át akarta engedni Moldovát. És a lengyel főúr titkon beleegyezett Gritti terveibe, csak akkor nyilatkozott e tervek felől, mikor látta, hogy Nádasdyra nem számíthatnak.

E körülményben rejlik Laszky későbbi nagyon is gyanus magaviseletének oka. János király és Laszky a tervek felfedezése után Statileo erdélyi püspökkel tanakodtak, mint lehetne Gritti terveit meghiusítani? Elhatározták, hogy az oláh vajdának értésére adják

¹⁾ U. ott: „Geschichte.“ 545.

²⁾ „Mit dem Befehl, auf die Versammlung zu Veszprim acht zu haben.“
Bucholtz: „Geschichte.“ IV. 545.

³⁾ Ugyanott.

Gritti szándékát és azt, hogy Gritti az ő országán át veszi útját. A moldovai vajdának hasznolóképp megírták titkon az egész ügyet és kérték, írja meg ő Jánosnak figyelmeztetésképp, mintha e tervek felől Konstantinápolyban hallott volna valamit.¹⁾ Így elérték azt, hogy Gritti nem is sejtette ki az áruló, terveiről pedig országszerte beszéltek s oly hangulatot idéztek elő, hogy Gritti nem is jött Magyarországra. Ez a hangulat magyarázza meg legjobban Gritti későbbi sorsát is.²⁾

János király beleegyezésével megkérték Zsigmond lengyel királyt, ne űzze el az oláh vajdát, kit a török szultán mindenéből kifosztott, hogy Gritti annál könnyebben ülhessen be örökébe.³⁾ Tervben volt az is, hogy János és Ferdinánd küldjön követeket a lengyel királyhoz és ott a meghiusult béke felől tanácskozzanak. De János nem egyezett e tervbe, hogy Grittinek alkalma ne legyen Magyarországra jönni, ha mint a szultán követe Lengyelországba indult volna a békétárgyalásokra.⁴⁾

Gritti türelmetlenül várta Konstantinápolyban a gyűlések végét s boszankodott, hogy nem lőn semmi eredményök. Pedig az ország hangulata egy ideig neki kedvezett. Sokan nem bánták volna, ha akár Ferdinand, akár János, akár Gritti alatt, de mindenesetre békében élhettek és maradhattak volna.⁵⁾ Hire járt, hogy a török nem fogja Jánost mindaddig bántani, míg hű marad; halála után nem fog pogányt, hanem keresztényt, még pedig Grittit Magyarországra kormányzóul küldeni.⁶⁾ A sok gyülekezésnek sincs más célja, minthogy Magyarország vagy Gritti, vagy János alatt egyesüljön.⁷⁾

De mindez nem valósult, a pók hasztalanul leste a háló közepén az áldozatot. Terveinek mérge el volt árulva s a sok gyűlés ez oknál fogva meddő maradt Grittire nézve. A mit Gritti csel útján nem tudott kivinni, azt erőszakkal kísérlette meg. A szultán már el volt határozva a nyugati császár elleni hadjáratra, a készülétek foly-

1) Bucholtz: „Geschichte.“ IV. 546. és 551.

2) Ugyanott. 551.

3) Ugyanott. 546.

4) Ugyanott. 546.

5) Bucholtz: „Geschichte“. IV. 533.

6) „Etwa Gritti zum Gubernator machen“. U. ott.

7) „Als das alle Ungarn gemeinsam des Johannes oder Gritti anhangen“. U. ott.

tak; Gritti 1531 decz. 30-án azt írta: „a török mind vizen, mind szárazon oly készülöket tesz a háborura, minöket a kor még nem látott.“¹⁾ Szolimán úgy vélte, hogy Ferdinand Bécsben nem méltó ellenfele neki, majd elbánik azzal Gritti is, a kit a háboru megkezdése előtt 1532 feb. 26-án megfelelő hadi kísérettel együtt Konstantinápolyból útnak indított.²⁾

Gritti Drinápoly és Nikápoly városokon át 500 lovassal és 200 gyaloggal Tergovistyére érkezett. Innen levelet írt Nádasdy Tamáshoz, melyben kéri, jöjjön le hozzá Tergovistyére, hogy tőle oly dolgokat üzenhessen János királynak, „melyeket papirosra bízni nem tanácsos.“³⁾ De Nádasdy nem bízott Grittiben s óvakodott e felhívásnak szót fogadni annál is inkább, mert Tranquillus Andronikus, Gritti titkára, azt írta Nádasdynak, mint egykori jóltevőjének, ne menjen a Gritti által készített kelepczébe, mert ura vesztét akarja. Nádasdy ily úton megmenekedett az ármányos ember boszújától, a ki, mint látni fogjuk, mindazokat, kik törekvéseinek útjában állottak, meg akarta semmisíteni és többeket közülök le is gyilkoltatott.

Oláhországban az új vajda Bazarád Mózes és a bojárok között pártviszály folyt, mikor Gritti Tergovistyére érkezett. Gritti a szultán parancsával az elégületleneket békére és engedelmességre kényszerítette. Innen Moldovába ment,⁴⁾ a hol Péter vajda 1532 feb. 22-én Zsigmond lengyel királylal fegyverszünetet kötött, mert a lengyelek több ütközetben megverték. Gritti parancsára a petrikovi országgyűlésen a vajda fegyverszünet helyett békét igyekezett kötni, hogy hadi erejét Gritti rendelkezése alá bocsáthassa.⁵⁾

A gubernátor serege 8000 emberre szaporodott,⁶⁾ melylyel junius elején Brassó mellett a havasokon át bevonult Erdélybe. Brassó ajándékokkal fogadta, szászok és székelyek csatlakoztak hozzá.⁷⁾ A tábor Szeben alá vonult s Gritti a várost ostromolni kezdte, mi-

¹⁾ Hatvani M.: „Brüsseli okm.“ I. 81.

²⁾ Kovachich: „Scriptores minores“. I. 42. — II. 133. — Nagy Iván: „Emlékiratok“. 22.

³⁾ Pray: „Epistolae Procerum“. II. 12.

⁴⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“. 23.

⁵⁾ Pray: „Annales Hist. reg. Hung.“ III. 35.

⁶⁾ „Habet exercitum ut fertur. ad octo millium hominum“. Pray: „Epist. Procerum“. II. 14.

⁷⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“. 24.

vel az nem akarta őt befogadni, mint Ferdinand hűve. De Szebent nem tudta bevenni s azért Gerendy Miklóssal alkudozásba bocsátkozott; a béke oly feltétel mellett jött létre, hogy Szeben városa 6 hónap alatt meghódol János királynak, ha Ferdinand nem győz ezen idő alatt. Ennek biztosítékául több kezest magával vive, elvonult Szeben alól.¹⁾

1532 jun. 14-én Vizaknán volt Gritti seregével. Itt országgyűlést hívott össze, lelkesedést színlelt, mintha ő János érdekéken fáradoznék.²⁾ Igazi lelkületét azonban elárulta az által, hogy Athinay Simont, János hű emberét, a ki nem akarta Budán a gubernatorrá való kinevezési oklevelet pecsétjével megerősíteni, az országgyűlésen azzal vádolta, hogy visszaéléseket követett el a sójövedelem kezelésében, s ez alaptalan vád folytán minden törvényes eljárás nélkül, magas bitófára felakasztatta.³⁾

A gyűlés első áldozata csak igazolta és megerősítette Tranquillus szavait, a ki fontos leleplezéseket írt Nádasdynak Gritti erdélyi tervei és útja felől. E terv abban állott, hogy Buda Szolimán kezére jusson, Gritti Erdélyt hódítja meg, Jánost leteszik és Gritti mint alkirály török védnökség alatt fogja Magyarországot kormányozni. Hogy ez sikerüljön, a fő embereket kellett volna elébb láb alól eltenni.

Gritti Vizaknáról Kolozsvárra érkezett. Itt találta tömlöczben Pizzacomino András paduai nemest, a kit János király hamis feladásért elzárattott. Gritti kiszabadította a foglyot s Máramarosba küldte sóbánya tisztnek. Ott azonban Nádasdy Tamás fegyveres erővel rátört, úgy hogy innen embereivel együtt Budára kellett menekülnie.⁴⁾

Gritti tehát Erdélyben czélt ért, Athinay Simon nem állott többé útjában, s hogy a többiek is egy csapással hurokra kerüljenek, rávette Jánost, hirdessen Budára országgyűlést, mit a király

1) „Quem scimus Cibiniensibus terminum sex mensium ad dedendum se Majestati regiae concessisse“. Pray: „Epist. Procerum“. II. 14.

2) „Dominum Gritti in Vysznaka esse, et ibidem cum Transsilvanis comitia pro conservatione regni celebrare“. U. ott.

3) „Nec multa post Simonem Athinensem auri, et salis fodinarum Praefectum, criminis peculatus insimulatum, de praealta furca suspendi curavit“. Bethlen Farkas: „Historiarum Lib.“ II. 189.

4) Nagy Iván: „Emlékiratok“. 25.

gyanútlanul meg is tett, mert még május végén körlevelet bocsátott Lippáról az ország rendeihez, hogy jun. 24-én Pesten legyenek s vele együtt indulhassanak a szultán elfogadására. ¹⁾

De Nádasdy tudatta Jánossal Gritti tervait s a már kihirdetett gyűlést a király visszavonta s hűveivel jul. elején Lippáról Budára vonult, a hová Gritti is Erdélyből megindult. ²⁾ A fondor lelkű gubernátor, Athinay felakasztatása után azonnal Nagyváradra sietett, hol Czibak Imre sok ajándékkal elébe jó, bevezeti a városba s vendégszeretőleg fogadja. ³⁾ Rövid pihenés után Gritti az egész táborral elvonult, át kelt a Tiszán s Pesthez közel a Kelenföldön megszállott. ⁴⁾

Gritti rögtön katonákat kezdett toborozni; egy gyalog harczosnak havonkint 3 aranyat, lovasnak pedig ötöt ígért és így történt, hogy a magyarok közül sokan a kormányzó zászlói alá állottak. ⁵⁾ Így megerősödvé Gritti bevonult Budára.

Egy ideig híre járt, hogy Gritti nem tér többé vissza Magyarországra, mert a szultán Konstantinápolyban felakasztatta. ⁶⁾ De a mint megérkezésének híre elterjedt, Frangepán Ferencz kalocsai érsek, Broderics István, Dóczy János, sok nemes és nép kijött elébe, hogy Budára kísérik. Gritti bevonulása egész diadalmenethez hasonlított, mert János nem merte Grittit hidegen fogadni, látva a roppant nagy sereget, melyet ez a latorlelkű idegen magával hozott.

Legelől török lovasok vonultak, középen János király testőrei Carthágói Hannibal vezérlete alatt következtek. Ezeket követték Buda és Pest birái esküdtjei, Gritti Antal, Dóczy János, Sulyok György sok úr és nemes, végre Gritti Lajos lóháton ülve, gyöngyökkel, drágakövekkel felékesített török öltözetben, mely maga egész kincset képviselt. Az aranyos kaftán felett ezüst színű dolmányt viselt, mely arany félholdakkal volt ékesítve s melynek legszebb

¹⁾ „Ad festum nativitatis B. Joannis Baptistae proxime venturum ad civitatem Pesthiensem venire debeatis“. Pray: „Epist. Proc.“ II. 16.

²⁾ „Quibus peractis, mox sine mora ad Majestatem regiam sese recipiet“. U. ott. 15.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“. 26.

⁴⁾ Szerémi Gy. emlékirata. 299.

⁵⁾ „Et ibi Dominus gubernator fecit clamare funaciones . . . ad mensem peditibus 3 florenos, equitibus quinque florenos . . . et multi Hungari confluebant circa dominum gubernatorem“. Szerémi Gy. emlékirata. 299.

⁶⁾ U. ott. 309.

ékét egy arany csillag képezte. Gritti körül janicsárok vonultak, a kiket két csapat magyar huszár követett. ¹⁾

János király az urakkal a váron kívül várta Grittit s midőn mindkettő lováról leszállott, Gritti nagy tisztelettel és még nagyobb tettetéssel kezét akart a királynak csókolni, de János nem engedte. A várban ágyúörgéssel fogadták a bevonulókat; a fényes menet a templomba vonult, hol Frangepán Ferencz misét mondott. Isteni tisztelet után János király kinevezte Grittit a magyarországi hadak kapitányává s e hatalom jeléül ezüst buzogányt adott kezébe. ²⁾

Ez új méltóságában Gritti azon rendben, a mint jött, visszavonult a mezőn levő táborába, a hol a fényes ünnepélyt nagy ebéd követte a magyar urak társaságában. ³⁾ Itt állott Gritti Lajos fénye, hatalma tetőpontján, de a mily álnok volt egész szereplése hazánkban, oly hamis volt e fény e pompa is, melyet Budán talált. A csalfa lelkű kormányzót nem valódi lelkesedéssel, hanem tettetett örömmel és a szorult helyzetből kifolyó álszivélyességgel fogadták a magyarok. A lángoló szem nem az öröm, hanem a boszú lángját ragyogtatta vissza. Gritti Antal nevelője azt írja a fényes bevonulás után közvetlenül, hogy a magyar nép gyűlöli az olaszt. ⁴⁾ Statileo püspök Grittivel kibékült ugyan a tábori ebéd alatt, de Budán azt mondta, hogy jobb szerette volna, ha a velencei doge fattyát Konstantinápolyban felejtették volna. ⁵⁾ És e szavak jelzik a közhangulatot.

A megállapodás szerint János királynak a Konstantinápolyból kivonuló szultán elé kellett volna Budáról a határszélre menni, de a szultán nem tudni mi oknál fogva, felmentette János királyt a tisztelgés alól és Gritti Lajos jul. 17-én egyedül vonult le Eszékre a szultánhoz azon zászló alatt, melyet az ország rendei adtak neki. ⁶⁾

Szolimán 1532. ápril 26-án indult 200,000 emberrel. ⁷⁾ Belgrádnál 15,000 tatár, Eszéknél Khozroevbeg 100,000 harcossal csatlakozott hozzá. Eszéken fogadta a Budáról oda megérkezett Grittit, innen írta jul. 17-én Ferdinándnak, hogy most V. Károly ellen indul s neki békét fog hagyni.

¹⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“. 27.

²⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“. 28.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ U. ott.

⁵⁾ Pray: „Epistolae Procerum“. II. 18.

⁶⁾ Pray: „Epistolae Procerum“ II. 18.

⁷⁾ Hammer III. 108.

Szolímán ezuttal valóban nem ment Budának, hanem a Dráván átkelve Bécs felé vette útját. Gritti jul. 23-án érkezett Eszékre ¹⁾ s csak itt értesült a tulajdonképeni tervekről. Budát illetőleg a szultán tisztában volt magával, ha a császárt és Ferdinándot megtörte s azért nem akarta Jánost bolygatni a trónon a háboru befejezése előtt. Nem hívatta Eszékre sem a királyt, hanem Grittinek megadva az utasításokat, hozzá fogott szándékai kiviteléhez.

Perényi Péter a valpói várból jött Eszékre hódolatát bemutatni a szultánnak, de Gritti tanácsára Perényit a törökök elfogták és két kísérőjét levágták. ²⁾ Perényi csak akkor szabadult ki a fogságból, mikor Ferencz nevű 7 éves fiát kezesül átadta Grittinek, a ki a gyermeket mindenütt magával hurezolta, végre elvitte Konstantinápolyba, hol Perényi fiát körülmetélték, törökké nevelték, a ki soha sem látta többé hazáját. ³⁾

A megállapodás szerint Bécs volt a kitűzött pont, hol Grittinek Szolimánnal találkoznia kellett volna. De a végzet könyvében más volt írva. Szolimán az ország délnyugati részein át vette útját, előhaladásában azonban megállította egy máskülönben jelentéktelen vár: Kőszegh, melyet Ibrahim bevenni nem tudott, mert Jurisics Miklós oly hősieesen védelmezte Kőszegh várát, hogy aug 28-án az ostromot be kellett szüntetni. ⁴⁾ Maga a szultán értesülve Bécs erős voltáról, csak Bécsujhelyig haladt s innen visszavonult Belgrád felé. ⁵⁾

Grittinek sem sikerült Bécsig hatolni. Budán magához vette a királyi hadakat, feladata az volt, hogy a Duna mentén Bécs alá vonuljon a török-naszád sereggel. De sergét, mely 10,000 emberre nőtt, Esztergomnál megállították Ferdinánd hadai. A spanyol őrség Lascano vezérlete alatt meghiusított minden ostromot. A kémek azt jelentették Grittinek, hogy Ferdinánd részén sok magyar van, a kik egyik táborból a másikba átszökösnek s csak a maguk hasznát nézik. Gritti azt remélte, hogy ezeket megvesztegetés útján átcsalja s Esztergom megadja magát. De csalatkozott.

¹⁾ U. ott 109.

²⁾ Aber auf Grittis Rath wurde Pereny später gewaltsam in Verhaft gesetzt.“ Hammer III. 109.

³⁾ Hammer: „Geschichte des Osman. Reiches.“ III. 109.

⁴⁾ U. ott III. 110—113.

⁵⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok.“ 29.

Mikor ostrom alá fogta a megerősített várost, a megrémült lakosok Pozsonyból kértek segítyt, felvonultak a városba s kétségbeesve gondoltak a jövőre, mert kevés víz és élelem volt birtokukban. Bécsből érkezett ugyan sok naszád nehéz ágyukkal, de Gritti a török-naszádokkal a Pozsony felől jövő segítséget megsemmisítette, mert az ellenséges naszádokat vagy elfogta, vagy elsüllyesztette.¹⁾ A vár azonban mégsem adta meg magát, mert az aknákat a várbeliek ellenaknákkal meghiusították s a rombolásra szánt felrobbanások hatásukat veszítették.

E közben hire érkezett, hogy Szolimán nem ment fel Bécs alá, hanem a Dráván át visszavonult s Gritti arról kezdett gondolkozni, nem volna-e tanácsos felhagyni Esztergom ostromával, mert attól is tartott, hogy Ferdinánd Bécsből majd nagyobb erővel érkezik Esztergomba; hire jött, hogy Katzianer már el is indult kisebb csapatokkal s kész a veszedelem.

E tétovázás közben érkezett a szultán parancsa, hogy Gritti menjen le Belgrádba.²⁾ Gritti Esztergom alatt hagyta Jánost s a szultánhoz utazott. János király október 16-án felhagyott maga is az ostrommal;³⁾ serege azonban oly rendetlenül vonult vissza, hogy a németek és spanyolok, ha utána indulnak a bomladozó hadnak, Budát is bevehetnék volna.⁴⁾

A tervek most is, mint a mult alkalommal, kudarcot vallottak, keserü vigasztalás lehetett az a 30,000 magyar, német és horvát fogoly, kiket Szolimán tábora magával hozott Belgrádba. 1532. okt. 12-én történt a találkozás Szolimán, Ibrahim és Gritti között.⁵⁾ A mint megérkezett a gubernator, meglátogatta Ibrahimot, megcsókolta kezét s vele ment Szolimánhoz kézesókra. A szultán kilépve sátorából, lóra ült s hosszan beszélgetett Grittivel. A tanakodás után Gritti Ibrahimmal ebédelt, tanácskozott a nagyvezírrrel is s arra kérte e látogatás folyamán mind a két török parancsoló urat, hagyják őt a szerémi

1) Nagy Iván: „Emlékiratok.“ 30.

2) U. ott. 31.

3) Hatvani Mihály: „Brüsszeli okmánytár.“ I. 180—194. Istvánffy XI. 175.

4) Nagy Iván: „Emlékiratok.“ 31.

5) Hammer: „Geschichte des Osman. Reiches“ III. 120.

határszélén.¹⁾ De Szolimán mást akarhatott, mert Gritti Nándorfehérvárról Budára tért vissza 1532. decz. 21-én.²⁾

V. Gritti titkos tervei.

Mikor Gritti Belgrádból Budára visszatért, nem jött egyedül, hanem a belgrádi basa kíséretében, a ki nagyszámu török lovassággal vonult be a kormányzó urral együtt a budai várba.³⁾ Mikor Szerémi György, a király udvari papja, látta a lőfegyverekkel, égő kanócczal s egyéb harci eszközökkel ellátott 200 főnyi csapat bevonulását, azt mondta Pöstyéni tanácsosnak: „Vigyázzatok magatokra, mert egyszer még a királylyal együtt valamennyien ott hagyjátok fejeiteket a tanácsteremben.“⁴⁾

— „Bizony György atya“ felelé Pöstyéni, magam sem gondoltam vala, hogy ennyire jussunk, de majd jobban vigyázzunk ezentúl.“⁵⁾ Szerémi ezen figyelmeztetése nem volt ok nélkül való. János király s az egész udvar azon volt, hogy Grittit eltávolítsák Budáról, mert viselete elárulta, mit forralt lelkében s az volt a közohajtás: minél előbb megszabadulni Grittitől.⁶⁾ A legjobb mód erre nézve az volt, hogy Konstantinápolyba küldjék. És ez nemsokára sikerült is. Gritti a Budára gyült rendek előtt távozását megelőzőleg személyesen felakarta tüntetni, mily fontos az ő szereplése Magyarországon. E célból gyűlésbe hívta az ország rendeit.⁷⁾ A gubernátor Dóczy János kíséretében jelent meg az összegyült hazafiak között, előadta, hogy mily veszély környezi mindenfelől az országot, neki van hatalma e veszedelmet elhárítani, mert a török szultán, a míg csak ő és fiai élnek, segíteni fog a magyarokon; ígérte, hogy a Szerémséget visszaszerzi s Ferdinándot megszeli, mint a ki veszedelmes ellenség. A kormányt elvállalta s nem is akart mást, mint magyarokat alkal-

¹⁾ Gévy A. II. k. I. f. 56.

²⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok.“ 33.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 32.

⁴⁾ „Ita curam habeatis, quod semel omnes in consilio vestro cum Rege capite privati eritis.“ Szerémi Gy. emlékirata 312.

⁵⁾ U. ott. 312.

⁶⁾ Et sic preparauerant ei viam iterum erga Turcarum Caesarem. U. ott. 312.

⁷⁾ „antequam dum abiret iter adversus Turciam fecerat congregacionem.“ Szerémi Gy. emlékirata 313.

mazni a kormányzásnál, nehogy valaki a főurak közül őt gonosz szándékkal gyanúsítsa. Győződjék meg mindenki, hogy ő állhatatos ígéreteiben és jóllehet idegen eredetű, hű lesz a magyarokhoz. Mivel azonban költség nélkül semmit sem tehet, kívánja, hogy a rendek adózzanak a haza javáért.¹⁾

Dóczy János, a kit Nádasdy visszavonulása után Gritti a kincstárnokságra emelt, s a ki „mint a sátán“ állott mindenkor a kormányzó oldalánál, magyar nyelven tolmácsolta a beszédet. De a rendek nem bíztak benne, Bajomit és Bekényit János királyhoz küldötték, hogy adja nekik tudtul akarátát. János király azt válaszolta, hogy mivel Gritti nyerte meg részére a török segílyt, hallgassák meg őt, mivel ugy is Magyarország kormányzója.²⁾

Verbőczy, a kitől tanácsot kértek, szintén hallgatott, s így Gritti a nemesektől és egyháziaktól az ingó vagyon felét követelte. Az ellenzék hevesen tiltakozott. E tiltakozó urak között volt Nádasdy Tamás, Frangepán Ferencz és Fráter György. Gritti, hogy az ellenzékét megfélemlítse s régi boszujának eleget tehessen, felhasználta a mostani alkalmat, kegyetlenséghez folyamodott s lenyakasztatta a két Árthándy testvért: Pált és Balást.

Az Árthándyakat még Buda ostroma alatt arról vádolta Gritti bérelt embere, a szőkevény Kristóf, hogy Jánost Ferdinánd kezébe akarták adni. Mivel később állítólagos leveleket is elfogtak, Gritti őket a király nevében fogságra vetette.³⁾ Egy éven át sinlettek a börtönben, míg nem 1533 január 10-én, mikor a király vadászaton volt, Gritti a király tudta és beleegyezése nélkül, a csatornakút mellett lenyakasztatta a két testvért.⁴⁾

A hóhér először Pálnak vágta le a fejét, azután letérdelt Balás is, háromszor Jézust kiáltott és feje legurult a vérpadról. Verancsics néhány nappal elébbre teszi a kivégeztetést e szavakkal:

1) U. ott. 313—314.

2) U. ott. 315.

3) „duxerunt Paulum Arthandi auonclum suum item ad arcem Budensem ... sed cum voce gubernatoris erant captivi... non ex jussione Regis, quasi sub titulo gubernatoris.“ Szerémi Gy. emlékirata. 318 és 319.

4) „in die primi Pauli heremite capite truncati erant in arce intus, juxta fontem chatornakwt.“ U. ott. 320.

„Ez esztendőben (1532) Karácson innepiben Gritti Lajos fejít vitété Arthándy Pálnak és az öcsésének Arthándy Balásnak.“¹⁾

E tekintélyes férfiak kivégeztetése, mely minden törvényes eljárás nélkül történt, még nagyobb ingerültséget szült, de végre is megadva neki az adót, a tekintélyesebb férfiak kivitték, hogy Gritti mártius első napjaiban elindult Budáról Konstantinápolyba, a hová ápril 25-én meg is érkezett.²⁾ Budán fellélegzett mindenki, hogy ez a kigyó kivonult az ország szivéből; Gritti pedig ajándékokkal és pénzzel ellátva, lelkében a titkos tervekkel megérkezett a keletre, azon hő vágygyal, hogy minél előbb elérhesse azt, a minek csak nem rég Kőszegnél és Esztergomnál a fegyveres erő egy időre véget vetett: a magyar korona birtokát. Vele távozott Budáról: Dóczy János, Batthyányi Orbán, Kállay Lőkös, Thahy Mihály dandáraikkal együtt, fia Antal pedig Budán maradt.³⁾

Grittire különben ez időben Konstantinápolyban szükség volt, hogy János érdekei Ferdinánddal szemben megóvassanak. Fráter György azt tanácsolta Jánosnak, kössön békét Ferdinánddal, mert Gritti terveit, ha vannak ilyenek, így lehet legkönnyebben megsemmisíteni. János ez oknál fogva már 1532. okt. 15-én leveleket íratott Ferdinándhoz, hogy hajlandó a béke tárgyalásokra.⁴⁾

Ibrahim is azt üzenete Ferdinándnak Jurisics útján Konstantinápolyból, hogy most többre mehetnének követei a békét illetőleg, mint ez ideig. Gritti ekkor még nem volt Konstantinápolyban.

Ferdinánd, a ki szintén hajlandó volt a békére, Jurisics üzenetére nagy titkon elküldé Zárai Jeromos fiumei kapitányt novemberben Konstantinápolyba s mire a megyeri tárgyalások 1532. decz. 31-én Nádasdy útján négy havi fegyverszünetet eredményeztek, Zárai Jeromos már Konstantinápolyban volt.

János biztosai Magyar-Ovárott, majd Pozsonyban a fegyverszünetből békét akartak alkotni;⁵⁾ de 1533. február 17-én oda érkezett Zárai Jeromos üzenete, hogy fia Vespasián egy törökkel a megkötött

1) Verancsics összes munkái. I. 34.

2) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 33.

3) Szerémi Gy. emlékirata. 312.

4) Hatvani Mihály: „Brüsseli Okmánytár“ I. 193.

5) Kovachich: „Supplementum ad vestigia Comitiorum.“ III. 150.

békeszerződés részleteivel útban van Bécs felé, mire János király márczius 7-én a békebiztosokat visszahívta ¹⁾)

Ekkor sikerült Grittit rábírni a Konstantinápolyba való menetelre; és Gritti örömmel ment, mert neki érdekében állott, hogy a két fél között béke ne jöhessen létre, jól tudva, hogy neki is nehezebb lesz terveit valósítani, ha a két ellenkirály kiegyezik. Gritti törekvéseiről felvilágosítást nyújt Brodarics levele jul. 19-éről, mely szerint a gubernátor azt tanácsolja a császárnak, hogy Magyarországból egy részecske se hagyassék Ferdinánd birtokában, ²⁾) a mit a szultán meg is tett.

A szultán környezete, mely megunt a kétszer kudarcot vallott hadjárat után a bonyolodott magyar ügyeket, Grittivel szemben a béke mellett volt. E körülmény azért fontos, mert ez fejti meg a Gritti elleni ellenszenvet is, mely Szolimán környezetében Grittit majdnem tehetetlenné tette tervei keresztül vitelében.

Zárai Vespasián 1533. márczius közepén érkezett Bécsbe a török biztossal. A nagy ünnepélylyel fogadott Vespasián előadta, hogy a szultán megadja a békét, ha Esztergom kulcsai kezében lesznek. A béke ára: Szlavonia és évi adó Ferdinánd részéről. Ferdinánd beleegyezett e feltételekbe, Vespasián ápril elején Schepper Kornéllal visszatért Konstantinápolyba, a hová május 25-én megérkezett. ³⁾)

Zárai Jeromos és fia Vespasián átadták Ibrahim nagyvezirnek Esztergom kulcsait és Ferdinánd értékes ajándékait. Ibrahim a kielégített dolyf mosolyával ajkán fogadta Ferdinánd hódolatát s közelebb intve Jeromost, jelt adott, hogy Esztergom kulcsait megtarthatja, az ajándékot azonban nagy kegyesen elfogadja. ⁴⁾)

A béke iránti tárgyalások harmadnapra megkezdődtek s hét teljes héten át folytak. A dolgok ugyanis másképp fordultak, mint a hogyan azt Ferdinánd követői tervezték.

Ibrahim úgy nyilatkozott Zárai Vespasián előtt, hogy Grittit fogja megbízni, alkudozzék Jánossal az iránt, hogy mondjon le a

1) Gévay: „Urkunden“ II. k. 1. f. 85. Hatvani: „Brüsseli okm.“ I. 212.

2) Pray: „Epistolae Procerum“. II. 39.

3) Hammer: „Geschichte des Osman. Reiches“ III. 126.

4) „Et supra illud praesentavit Hieronymus ipsi Bassae claves Strigonii... Ad quod praefatus Basa subrisit et cum capite fecit signum, ut Hieronymus eas salvaret.“ Gévay: „Urkunden und Actenstücke“ Dritte Liefer. 1 f. 7 l.

trónról s ha János azt nem akarná, Magyarországot fel kell osztani két részre s János haláláig Ferdinánd elégedjék meg a maga részével.¹⁾

Gritti még Ferdinánd követeinek megérkezése előtt jött Konstantinápolyba, hol drága ajándékokkal kedveskedett a szultánnak és Ibrahimnak. Szolimán igen kegyesen fogadta, hosszasan beszélgetett vele s palotáját rendelkezésére adá.²⁾ A szultán viszontajándékot küldött Grittinek, a ki ez ajándékot hozó törököt gazdagon megjutalmazta. Egy gyöngyvásárlás még kedvesebbé tette Grittit a fényes portán. A velencei doge gabonáért irt fiához s egy drága gyöngyökkel telített zacskót küldött neki, hogy adja el a keleti piacon. Szolimán 200,000 aranyon megvásárolta a gyöngyöket, 90,000 aranyat rögtön fizetett, a többit akkorára ígérte, ha majd Persiából visszatér a hová ez időben elindult.

Gritti a szultán kegyét megnyerve, újra Ferdinánd ellen kezdett működni, annál is inkább, mert a szultán őt bizta meg, hogy Ferdinánd követeivel vezesse a békealkudozásokat mint bíró és ellenfél egyaránt.³⁾

1533. jun. 10-én érkezett Verbőczy Konstantinápolyba, hogy Grittit ellenőrizze, mert Budán már nem bizott senki benne s János környezetében a gubernátor leghivebb embere is kételkedni kezdett a kalandor jellemében. János e két képviselője a tulajdonképeni békét nem is engedte létrejönni. Az egyik hazafiságból, Gritti önzésből ellenezte Magyarország két részre szakítását.

Gritti rögtön az első találkozás alkalmával azt mondta Ferdinánd követeinek, hogy a herczeg ne reméljen semmit, a mig János él, s a szultán és Ibrahim nevében kijelentette, hogy a porta Ferdinándnak három hónapot ad az elhatározásra, bele akar-e egyezni, hogy csak János halála után jusson az ország birtokába. Grittihez eljutott a közvélemény hire, mely azzal vádolta, hogy az ország és a korona birtokára tör. E hírekre mondotta a követek előtt: „Van-

¹⁾ „dixerat, quod ad Gritti deberent se conferre.“ Gévay u. ott. 15. l. „Wegen ungarn wies er sie an Gritti, der des Sultans Bevollmächtiger in jenem Reiche“ Hammer III. 130 és Bcholtzu IV. 122.

²⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 33.

³⁾ Primum respondit Gritti Aloisius: se partim adversarium esse, partim arbitrum. Adversarium, quia ubi venisset nomine Joannis regis, arbitrum quia ordinatus ad id a magno Caesare.“ Gévay: „Urkunden.“ III. Lief. 1 f. 15 és 16 l.

nak, kik híresztelik, hogy magam részére keresem Magyarország koronáját. Haljak meg, mint egy kutya, ha ezt valaha célba vettem. Nincsen gonoszabb, hűtlenebb, nyakasabb nép a magyarnál.“¹⁾

Jun. 2-án Ibrahimnál voltak a követek; a kihallgatásnál jelen volt Gritti is Junisz bég tolmácsal és Dzelalszade Musztafa titkárral együtt. Kifogásolták, hogy Károly császár jeruzsálemi királynak nevezi magát. „Jobb lett volna nem élni e czimmel“ ugymond Gritti, „egy oly levélben, mely a szultánhoz van intézve.“ Azzal gyanúsították a császárt, hogy a szultán birtokait akarja ily módon elragadni, vagy megvetni Szolimán tekintélyét. Schepper igazolásképp megjegyezte, hogy ez az udvari iroda kitétele, melynek semmi jelentősége nincs.²⁾

Még az nap este Szolimán Ibrahimmal együtt Gritti lakására ment s ott 3 órán át tanakodtak vele a mohamedánok nagy bosszúságára, a kik a szultánt szidalmazták, mint Ibrahim és Gritti által megbűvölt bolondot.³⁾

Nyolcz nap mulva, jun. 11-én Gritti hívatta a követeket s kifejezte előttük a szultán neheztelését a császártól hozott levélnek azon szavaiért, mintha Szolimán kívánta volna a békét megkötni. Hozzátette, hogy Magyarországot Jánosnak és utódjainak ajándékozta a szultán s ő a legközelebbi télen bejö az országba, hogy a határ vonalat megjelölje. Ha Károly császár békét akar, kérje azt követei útján, addig is fegyverszünetet enged neki a porta.

Junius 22-én Ibrahim hívatta a követeket, szerencséseknek nevezte őket, mint a kiknek sikerült a békét megnyerni, mely addig tart, mig Ferdinánd akarja. Legyen Magyarországon Ferdinándé mind az, a mit bir; ha Jánossal megegyezésre tud jutni, a szultán azt szentesíteni fogja. Gritti, a szultán rabszolgája, van a határjelöléssel megbizva.⁴⁾

Következő nap Szolimán ünnepélyes kihallgatáson fogadta a követeket. Schepper kérte a szultánt, hogy mint atya, segítse fiát,

1) Gévay A: „Urkunden und Actenstücke“ III. Lief. I. f. 19.

2) U. ott. 25.

3) U. ott. 28 és 29.

4) Quod ad regnum Hungariae attinet, ego ordinabo, ut Ferdinando regi bene consulatur, nam Aloisius Gritti sclavus meus eo proficiscitur.“ Gévay: „Urkunden“ III. Lief. 1 füzet 34.

Ferdinándot Magyarország birtokbavételére s adja vissza Máriának is a házasságkötésnél neki adott részeket az országban. A szultán megígérte mindkettőt, Ibrahim pedig ismét biztosította őket, hogy rabszolgája: Gritti lesz a teljhatalmu megbizott ez ügyben. A két követ elérte tehát azt, a mit Laszky 1528-ban: Ferdinánd a szultán hűbéresévé lón.

Jun. 24-én megbeszélték Ibrahimnál a Ferdinándhoz és Károly császárhoz intézendő levelek ügyét. Ez alkalommal Schepper Grittivel a Máriának visszaadandó birtokokról beszélt, mire Ibrahim Záraihoz fordulva azt mondta, hogy az adott szót meg fogják tartani.¹⁾

Ez röviden azon követségi tárgyalások története, melyeknél Gritti, mint főintéző, cselszövő alkusz működött s melyeknél Ausztria nem nyert mást, mint sok megaláztatás után oly békeigéretet, melyről nem lehetett tudni, árt-e vagy használ?

Julius 14-én Junisz bég átadta a végre-valahára megírt leveleket s két nap mulva Schepper és Zárai elhagyták Konstantinápolyt. Mielőtt elindultak, búcsuzni jártak Ibrahimnál és Grittinél. Mindkettő nevezetes nyilatkozatot tett a követek előtt. Ibrahim azt mondta: „A magyar ügyek teljes elintézése végett Gritti személyesen fog Ferdinándhoz indulni és őt titkaimba beavatja, mert Gritti az én szívem.“²⁾

Gritti, a ki külön levélben felajánlotta Ferdinándnak készsleges szolgálatait, a követek előtt úgy nyilatkozott, hogy oly dolgokat fog mondani Ferdinándnak, melyeket ez a magyar tanácsosokkal se közöljön. Hogy mennyire gyűlölte ez az olasz a magyarokat, kiténik e szavaiból: „Gonosz nép ez a magyar, hűtlen és olyan, melylyel nem lehet elbánni.“³⁾ Különösen egy ember ellen tört ki a gubernátor és ez a gyűlölt magyar főúr Nádasdy volt. Kérte a követeket, eszközje ki Ferdinándnál, hogy ezt az embert ne pártolja, ha lehet, adja őt Gritti kezébe. „Ezen ember oly gyalázatosan viselte magát irántam, hogy lehetetlen bosszút nem forralnom. Három napig sátoromban őriztem a nyomorultat, nekem köszönheti, hogy életben maradt. Helyettesemmé neveztem, kincstartóvá tettem s ő mégis magára vál-

¹⁾ Hammer: „Geschichte des Osman. Reiches“ III. 137—140.

²⁾ Gévay Antal: „Urkunden“ III. Lief. I. füzet. 42.

³⁾ U. ott 46.

lalta János tanácsában, hogy engem megöl. Ezt nem fogom megbocsátani, egyebet nem kérek Ferdinandtól, mint hogy boszumban segítsen.“¹⁾

E szavak elárulják Gritti mély és engesztelhetetlen gyűlöletét a befolyásos magyar urak iránt. Gritti már tudta, hogy Nádasdy Jánostól el fog pártolni s hogy nőül akarja venni Kanissay László leányát: Orsolyát s e leány kezével nagyterjedelmű birtokok urává lesz. Ezt is meg akarta Gritti akadályozni; egy magyar rabszolgát mutatott be a követnek s azt hazudta róla, hogy ez a Kanissay László elveszettnek hitt fia, a birtok igazi örököse. De e törekvése sem ért célzt, mint sok más terve az életben s a 80 arany, melyet a rabszolgának adott, az álörökös szerepének eljátszásaért, az is kárba veszett.²⁾

Zárai és Schepper szept. 21-én Bécsben voltak. Ferdinand a magyar tanácsosokkal közölte a békepontokat s ígérte, hogy újból egybehívja őket, ha Gritti megjő. Október 11-én kihirdette a békét országszerte. Ugyan e hó elején Zárai Vespasián Konstantinápolyba ment, hogy megvigye Ferdinand hozzájárulását a békéhez, köszönet mondjon Ibrahimnak és sürgesse Gritti bejövetelét.

Magyarországon ez idő alatt különféle hírek járták be a megyéket. Junius havában nem tudta senki, mi fog bekövetkezni; egyik rész azt állította, hogy Gritti már megindult, de nem tudják, békét hoz-e vagy háborút Konstantinápolyból? Mert örvendetes híreket Gritti rendszeren előre szokott megírni, most pedig hallgat, azért sokan ismét bajtól félnek, várják Grittit, mint a megváltót s Erdődy Simon zágrábi püspök felsohajt: „Adja Isten, hogy eljövele a halandók vigasztalására szolgáljon.“³⁾

Majd hírnök jött Budára Konstantinápolyból Gritti leveleivel, melyekben azt írja, hogy rövid idő múlva bejő a király és Ferdinand közötti béke megkötés tárgyalásaihoz, mert a szultán és Ferdinand között a béke végleg el van határozva és ő van teljhatalommal felruházva a békét János király megegyezésével létrehozni.⁴⁾

1) Gévay: „Urkunden“ III. Lief. I. f. 46.

2) „Inventus est apud Turcas Sycophanta, qui se, meae filiae, tuae sponsae, fratrem mentiatur. Hunc Grittus emit aureis octoginta.“ Pray: „Epistolae Procerum“ II. 43.

3) Pray: „Epist. Procerum“ II. 35.

4) U. o. II. 39.

Gritti jul. 2-án kelt levele jul. 19-én már Budán volt, de a bizonytalan hírek hatása alatt még e levél megérkezése előtt Konstantinápolyba indult Laszky Jeromos és Ursino Camillus, a kik július 6-án már Konstantinápolyban voltak.¹⁾ E két követ Grittivel rövid idő alatt egészen más mederbe terelte az egész békeügyet. Mikor Zárai Vespasian nov. 15-én a portára ért, a helyzet egészen megváltozott.

Zárai Vespasian Grittit nem találta odahaza, mert ez Ibrahimmal Aleppóban járt, a honnan nov. 23-án érkezett vissza. Zárai Vespasian azon felhívására, hogy Ferdinand még az év vége előtt óhajt vele találkozni, Gritti mentegetőzött, hogy sok a dolga s majd csak tavasszal jöhet be. De ezúttal kijelentették Ajasz basával együtt, hogy Jánosé az egész ország.²⁾ Ugy látszik, hogy e változást János király követjeinek megérkezésével kell kapcsolatba hoznunk; ezt belátta Zárai Vespasian is s 1534 jan. elején visszatért Ferdinandhoz.

Gritti viselkedésével maga Laszky sem volt már egészen tisztába. Egy alkalommal kijelentette Gritti, hogy ezt az embert sem szereti; mikor pedig Laszky felszámálta saját érdemeit a gubernator előtt, Gritti kinevette őt.³⁾ Laszky Zsigmond lengyel király nevében azt az ajánlatot tette Grittinek, vegye nőül Izabellát, a lengyel király leányát s e czélből magával hozta Izabella arczképét is. Gritti azt felelte, hogy mivel Bécsbe úgy is fel kell mennie a béke ügyében, akkorára hagyja ez ügyet is elintézés végett.⁴⁾ De Gritti nem látta soha többet Bécset és Izabellát János király vette nőül.

1534. febr. 14-én Schepper Kornél másodszor érkezett Konstantinápolyba s ott Ferdinand nevében az átadott Koronért Magyarország nagyobb részét kérte a herczeg részére.

A szultán jun. 2-án fogadta a követet, azonban úgy nyilatkozott, hogy Magyarország az ő tulajdona, „Janus királyt beleülttettem, ki semmit sem tehet nélkülöm.“⁵⁾ Schepper azon kérelmére, engedje

1) Hammer: „Geschichte des Osm. Reiches“ II. 140 és Gévay: „Urkunden“ III. Lief. I. füz. 45.

2) Gévay: „Urkunden“ III. Lief. II. f. 111. I.

3) Bucholtz: „Geschichte“ IV. 127. és Gévay: „Urkunden“ III. Lief. II. füz. 47.

4) Nagy János: „Emlékiratok“ 35.

5) Gévay Antal: „Urkunden und Actenstücke“ III. Lief. II. füz. 57.

meg a szultán, hogy azok, a kik Ferdinandhoz át akarnak pártolni, azt szabadon tehessék s ha János király szerződésileg át akarja az országot Ferdinandnak adni, a szultán e szerződést erősítse meg, Szolimán azt felelte, hogy Jánosnak nem áll hatalmában ilyen lépést tenni, mert Magyarország lakosairól csak ő rendelkezik, a magyarok mindmegannyian az ő rabszolgái. Különben Begoglira (Gritti) bizta a magyar ügyek elrendezését, kinek meg is parancsolta, hogy igazságosan járjon el.¹⁾

A mint látjuk, Konstantinápolyban Ferdinandot és Jánost egyaránt csak biztatták, de tulajdonkép egymással ki nem békitették. Gritti befolyása a magyar ügyekben feltétlenül kárhuzatos volt Magyarországra nézve. A két ellenkirály és pártja hasztalanul várta egy éven át Grittit, csak nem érkezett. Senki sem tudott bizonyosat, sem Ferdinand, sem János, sem Schepper, sem Laszky nem volt biztos, mikor indul Gritti és mily szándékkal jön az országra.

János király környezetében különös hírek előzték meg Gritti bejövetelét. Így híre járt Budán, hogy a porta következőt határozott a gubernator ural: Dóczy legyen a nádor, Batthyányi Orbán a temesi ispán, Laszky erdélyi vajda és a király maga Gritti.²⁾ Nádasdy lakodalmán azt beszélték, hogy Gritti fiait Oláh- és Moldvaországban vajdákká teszi.³⁾

E hírek valóban nem voltak alaptalanok. Gritti rendkívüli meglepetést akart a magyaroknak szerezni, nem jött be Magyarországra az ígért időre tavasszal, hanem készült a végső csapásra.

Rég idő óta munkálkodott tervei keresztülvitelén. Mióta gubernator volt, titkon arra törekedett Szolimán beleegyezése mellett, hogy Jánost Budán megbuktassa, magát királylyá koronáztassa s Magyarországot a Törökbirodalom egyik tartományává alacsonyítsa.⁴⁾

¹⁾ U. ott 58.

²⁾ Szerémi Gy. emlékirata 324 és 335. Jovius Pál: „Histor. Lib.“ XXVIII.532.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 98.

⁴⁾ „Hac honoris, et potestatis accessione tumidus Grittus, clam cum Solimano de redigendo in ordinem Joanne Hungariaque, se principe constituto, ceteris Ottomanici imperii prouinciis accensenda, consilia agitare coepit.“ Palma Károly: „Notitia rer. Hung.“ II. 27.

„Quem suspicatum appetiti regni Hungariae et Moldaviae habuerat“ — „Quosdam mores et dolos ad dominium parandum occuparat.“ Verancsics munkái II. k. 69 és 336.

Ez oknál fogva üldözte a magyar főurak közül azokat, kik útjában állottak. Így ölette meg Athinay Deák Simont és a két Ártándy testvért, ezért akarta Nádasdyt is hatalmába keríteni Perényivel együtt. Laszkyval is úgy bánt, a mint hasznot vagy kárt remélt a lengyel főur szolgálataiból; üldözte Czibak Imrét és másokat, a kiknek nevét nem őrizte meg részünkre a rég mult idők följegyzése.¹⁾

„Ez két urat mikoron megölette volna (az Ártándyakat) az többi közöl is egynehányat akarja vala megöletni, ha szerencse neki szolgálta vóna és úgy az tanács neki következett vóna, mint ő gondolta vala, kiknek az neveket írva találták vala hóta után az ő praktikái között, mikoron az marháját zsákmánra az urak elvetik, mely dologból nyilván megjelenik az ő az koronára való igyekezeti.“²⁾

E tervekről tudomással bírt nemcsak a szultán, hanem Gritti András a velencei doge is, a ki óva intette fiát, ne keresse a barbárok között az uralmat, mert ez sok veszedelemmel jár.³⁾ De Gritti nem hallgatott atyja szavára. Láttuk, mint szerzett érvényt titkolt terveinek. Most is, a végső kivitel előestéjén, a másodsor Konstantinápolyba jött Schepper Kornélnak azt tanácsolta, hogy foglalja el Ferdinand Magyarországot, míg a török szultán a persák ellen harczol.⁴⁾ Gritti e szavai teljes ellentétben látszanak lenni a nyiltan vitt tárgyalásokkal. Azt szerette volna, hogy Ferdinand támadja meg Jánost s ő majd alkalmas időben ott terem, Jánost erős őrizet alatt a szultánhoz küldi, Ferdinanddal vagy békés uton elbánik úgy, hogy Ferdinand felsősége alatt mint alkirály az egész ország ura lehessen,⁵⁾ vagy ha ez nem sikerül, a szultán és Velenceze fegyveres erejének segítségével, török oltalom mellett viszi ki e czélt.⁶⁾

1) „Propalam iam ad tyrannidem aspirare coepit; mox enim de Solimanni in se gratia certus, summos quosque viros voluntati suae minus obsequos: exilio, honorum publicatione ac morte ipsa mulctavit.“ Palma K „Notitia“ III. 27.

2) Verancsics munkái II. 36.

3) „neve ad barbarorum regna, et imperia, quae nec sine periculo quaeri nec sine magnis opibus, magnoque negotio retinere possent, ullo modo, etiam affectaret“ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 11. lap.

4) Gévay A.: „Urkunden“ III. Lief. II. füzet 64. lap.

5) Bucholtz: „Geschichte“ IV. 546 és 553.

6) „ipso regno Pannoniae potitus illud in fide et clientela Solimani continere, ac Turcarum simul et Venetorum ope adversus Ferdinandum tueri armis posset.“ Istvánffy Lib. X. 122.

Ily kétszínű és alávaló szerepet játszott ez a férfi, a kit helyesen ítelt meg Junisz bég, mikor Schepper előtt azt mondta, hogy: „Gritti se nem török, se nem keresztény; Grittinél czudarabb ember nincs a földön. Véghetetlenül sajnálom, hogy még nem akadt magyar, a ki a semmirekellőt megölje.“¹⁾ Mikor Gritti már indulásra készen állott, elbizakodottságában azt mondta, hogy azért megy Magyarországra, hogy a gőgös magyaroknak fejét levétesse, „mert a ki ezen önfejlő nép fölött uralkodni akar, ne irtózzék a vérontástól.“²⁾

De csalódott Gritti, mikor azt hitte, hogy a magyarokat meg fogja lepni. Valószínűleg maga Junisz bég írta meg Jánosnak Gritti terveit, a ki azután irgalom nélküli tudott lenni a cselszövővel szemben. „Ezeken megijede János király“ írja Verancsics — „és file magának, megirtván Gritti szándékát, kit még Konstantinápolyból megírtak vala néki a terekek, baráti. És igin titkon Kón Gothárdot hagyá, hogy utat keresne, ha oka adatnék, megejtené az Grittynék ilyen nem jó cselekedetét.“³⁾

Az erdélyiek e hírek behatása alatt lassan Gritti ellen készültek, mert senki sem állhatta a ravasz olaszt.⁴⁾ Gritti Antal küldöttje: Museo Ágoston 1534 nyarán N.-Váradon átutazva azt tapasztalta, hogy sok férfi vonul be a városba új puskákkal és lándzsákkal fölfegyverkezve, mert az ország e részén kihirdették, hogy kiki tehetése szerint vásároljon fegyvert, ha pedig szegény, jöjjön be a nagyváradi várba s ott majd ajándéku kap megfelelő fegyverzetet. „S így nem tudni mi okból, az egész rész, mely Czibaknak alá volt vetve, fegyverkezett.“⁵⁾

A mint Tarvisini Museo Ágoston Nagyvárad felől Erdélybe lépett, utjában mindenütt találkozott szekerekkel, melyeken a magyarok oly dárdákat és lándzsákat szállítottak, a milyenekkel a magyar és oláh lovasok szoktak harcolni. Kérdezte is tolmácsa útján a paraszt kocsisoktól, hová szállítják a fegyvereket és ezek azt felelték: „Gyaluba“, mely akkor az erdélyi püspök vára volt, aki a dárdákat onnan a Moldovába szállította.⁶⁾ Mikor Bánffi-Hunyadon meghált, a házi asz-

1) Gévy: „Urkunden“ III. Lief. II. füzet 62. és 63. l.

2) U. ott 64. l.

3) Verancsics összes munkái II. 36.

4) Pray: „Epistolae Procerum“ II. 47.

5) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 64.

6) U. o. 64. l.

szony bérdezte őt és társait, hová mennek? Museo azt felelte, hogy Brassóba Grittihez, mire az asszony azt felelte: „minek mentek oda ti szerencsétlenek, nem fogtok ti onnan soha visszatérni, mert mind elpusztultok.“ A házi úr pedig hozzá tette: „mi is nagyon félünk, nem lesz ez évben aratás.“ Tarvisini Museo Ágoston kérdésére, hogy miért gondolja ezt, azt felelte a házi úr: „ki van már hirdetve, hogy adott jelre valamennyien felkeljenek, mert nem fogják túrni, hogy Gritti a törökkel ez országon átvonuljon, akár békét, akár háborút hoz.¹⁾

E tények bizonyítják, hogy Gritti eljövetelére az erdélyi részen komolyan készültek János király hű emberei. Gritti Konstantinápolyban sem volt többé az a kedvelt „Begogli“. A török főemberek gyűlölni kezdték a tolakodót, ki hízélgéseivel a szultánt ellenök is felingerelte. Így Haireddin Barbarossa basával, ki mint önálló vezér Berberiába aban indulni, az indulást megelőzőleg összeveszett. Gritti a Persiába eltávozott szultán után sietett s azt Angarában utólérve, *kieszközölte, hogy Barbarossát megalázták, mert még egy basát helyeztek fölébe.*²⁾

A szendrői basa Mehmet, majdnem hasonló okból Gritti ellenségévé vált. Mehmet azt akarta, hogy a budai török hadak basája Murát legyen, de Gritti ezzel szemben kivitte, hogy Momyn nyerte el Budán az őrség feletti parancsnokságot. Ez alkalommal mondta Murát: „Vajha Grittinek akkor, ha Magyarországon a keresztényektől körülfogva bajban lesz, a szendrői basa egy lovas se küldjön a szükségben segítségül.“³⁾

E nyilatkozatokból következtethetjük, hogy Gritti haragosaitól indultak a hírek Magyarországra és ezek azért találtak mindenütt hitelre, mert jó értesüléseken, szavahihető forrásokon alapultak, így állottak a viszonyok, mikor Gritti 1534 június 18-án Konstantinápolyból megindult Magyarország felé.⁴⁾

VI. Gritti halála.

A gubernator összesen 7000 lovasból álló seregével indult a korona elfoglalására, mely seregben a szultán rendeletéből 200 jani-

¹⁾ Tarvisini Museo Ágoston Nagy Ivánnál: „Emlékiratok“ 65.

²⁾ U. o. 36.

³⁾ Gévay Antal: „Urkunden und Actenstücke“ III. Lief. II. füzet 63.

⁴⁾ U. o. 148.

csár képezte a testőrséget. A „szajha fia“, a mint Junisz bég Grittit nevezte, Szilisztriába érkezve rögtön elárulta kedélyének hangulatát. A mint egy Illés nevű bojár nem tudott elég hajót előteremteni a a sereg átszállítására, Gritti felakasztatta.¹⁾

Tergovistyében rendelet érkezett a szultántól Grittihez, hogy az oláhországi adót, 12,000 aranyat, hajtsa fel. Gritti röviden azt üzent a szultánnak, hogy nincsen pénz. Ide jöttek Péter moldovai vajda követei is, ajándékot hoztak Grittinek, melyet a gubernátor ur is viszonzott.²⁾

Ezután Gritti minden késedelem nélkül a székely havasok felé vette útját; az ojtoszi szoroson át bevonult Háromszékre s innen Brassó alá, a hol idősebb fia Antal, több más urakkal várta.³⁾ E honárulók között ott volt: Dóczy János, Batthyányi Orbán, Perusics Gáspár s többen mások, kik összesen 4000 magyar lovassal vonultak Gritti elfogadására.

Gritti Antal még 1534 tavaszán levelet kapott atyjától martius elején azon utasítással, hogy a király beleegyezésével induljon Erdélybe s Brassónál várakozzék reá.⁴⁾ Antal 80 magyar lovas és 80 jancsár kíséretében útnak indult. Nagy-Váradon hozzácsatlakozott Dóczy 200, Batthányi 300, Perusics 200 lovassal. Czibak Imre martius 25 én tisztelettel és vendégszeretőleg fogadta a 800 főnyi sereget vezéreivel együtt. Öt napi pihenő után Kolozsvárra indultak, hol a husvéti ünnepeket ülték. Innen Tordára vonultak, a hol Gritti Antal atyja érdekében gyűlést tartott. Az egybegyűlt rendek Kun Kocsárdot választották kapitánynya⁵⁾

A mint ez a gyanus sereg Brassó felé előre nyomult, utána nyomban megindult az erdélyiek felfegyverkezése N.-Váradtól kezdve az Erdély bensejéig. Gritti Antal Tordáról Medgyesre vonult s innen küldte Tarvisini Museo Ágoston olasz papot Budára levéllel a királyhoz. Hogy mit üzent, tudni nem lehet, de valószínű, hogy oly hangu sorok lehettek azok, melyek álnokságból félre akarták vezetni Jánost,

1) Istvánffy XII. 196.

2) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 36.

3) Museo Ágoston naplója „Magyar történelmi tár“ III. k. 65.

4) U. o. 63.

5) „D. Ant. Dietam cum Transylvanis habuerunt pro adventu Gubernatoris... Qui tandem inter se crearunt unum Capitaneum qui fuit D. Gottardus Chun.“ U. ott. 64.

Budán, mintha Erdélyben is nagyszerűen gyülekeznének a hadak, melyeknek erejével Gritti Lajos a gubernátor, oly békét fog Ferdinandnak adni, a minőt ő akar. Hogy Gritti Antal levele nem vezethette félre János királyt, bizonyítják azok az ellenséges nyilatkozatok és fegyverkezések, melyeket a küldött pap visszajövele alkalmával személyesen hallott és látott Nagy-Váradtól kezdve. Sőt már Brassó is értesítve volt minderről, mert a mint Gritti Antal május 1-én Brassó alá vonult a Dóczy és Batthyányi-féle táborral, a város kapuit zárva találták. Sok mindenféle cselet kísérlettek, de a várost nem tudták már hatalmukba venni.

Egy szombati napon török és magyar lovasok akarták a várost elfoglalni, de a brassói bíró Hirscher, erős őrséget helyezett a kapukba, heves csata fejlődött ki, sokan halva maradtak a janicsárok közül a helyszínén, de a kísérlet ismét kudarcot vallott. E roham után Gerendy Miklós Gyulafehérvárról rögtön Ferdinandhoz utazott, látva mi történik Erdélyben, személyesen akarta hírül adni a készülő bajt. A megürült püspöki székbe János király a rég kinevezett Statileot helyezte be, a ki dandárával lejött Földvárig Brassó vidékére, hogy ott bevárja Gritti Lajost.¹⁾

Dóczy naponkint írt leveleket a gubernator urhoz Konstantinápolyba s ez viszont Brassóba. Dóczy hírvil adta neki, ne jöjjön Erdély felé, mert itt készen várja a lázadás, a király is azt tanácsolja,²⁾ hogy vonuljon inkább a temesi részeken át az országba, mert a moldovai vajdától is tartanak.

Batthyányi 200 lovassal Oláhországba ment, a hová Gritti jul. 25-én érkezett. Augusztus elején kelt át a havasokon s Háromszéken levonulva, Brassótól egy olasz mértföldnyire a szabad mezőn táborba szállott.³⁾

Gritti fényes kísérettel vonult be Erdélybe; a velencei életiró fegyveres erejét 1000 lovasra és 900 gyalogra becsüli. A kormányzó most is török ruhába volt öltözve, magával hozta Péter nevű fiát, öszvéreit, tevéit; az egész tábor és kíséret 250 sátorba szállott meg az uzoni síkon. E táborba jött Statileo püspök Majláth vajdával együtt. Többször beszélgettek Grittivel, de rövid idő mulva odahagy-

¹⁾ Ostermayer krónikája 1534-re Kemény Józsefnél „Fundgruben“ I. 20.

²⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 65.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 65.

ták Gritti táborát, sokat ígértek a gubernator ügyében, csak hogy baj nélkül elszabadulhassanak. A püspök Gyulafehérvárra vonult, Majláth pedig Fogarasba. ¹⁾

A mint Majláth megértette, hogy Gritti király akar lenni Magyarországon, elhatározta, hogy Fogarast nem fogja Grittire bízni s azért sietve eltávozott a királyjelölt ur közeléből. ²⁾ Statileot is hasonló ok vezethette, ő különben is régi ellensége volt a velencei doge fiának. Erdély minden tekintélyesebb ura tisztelgett Grittinnél s ez kielégítette a gubernator dőlyfét; csak egy nem jött: Czibak Imre a nagyváradi püspök, Erdély egyik vajdája.

Még a béketárgyalások tartama folyamán jött Konstantinápolyba egy futár Ferdinand levelével, melyben a herczeg panaszolja, hogy Czibak Vajda-Hunyadot ostromolja. A szultán Grittit bizta meg, irjon azonnal Czibaknak, rendelje el, hogy hagyja félbe az ostromot Czibak nem engedelmeskedett és a várat elfoglalta. ³⁾

Ferdinand újra írt, mert szerinte nem illik, hogy János hive várat vív a béke tartama alatt. De a megtörtént tényen akkor már változtatni nem lehetett. Most azonban Gritti felingerülve Czibak elmaradásán, a régi ellenfél megfenyítésére készült, mert állítólag a szultántól kapott erre parancsot. Tarvisini is elmondta úti tapasztalatait és Czibak fegyveres készülődéseit s Gritti ily módon tisztába kezdett jöni régi ellenségeinek szándékával, elhatározta tehát, hogy e nyakas főurral végez első sorban, annál is inkább, mert hirül hozták, hogy Czibak felköltötte Erdély népét is, és hogy a hegyek közt Grittit meg akarja támadni, seregét levágni. Erdély felháborodásának okát Gritti és környezete abban vélte feltalálni, hogy a magyarok nem türik az idegeneket országukban sem nagy, sem kis hivatalokban és méltóságokban. ⁴⁾

Grittit ezeken kívül folyton tüzelte Dóczy János, Czibak régi haragosa, ki Dóczyt egykor, mint szemtelen és hazug embert felfofozta. „Fenségeddel szemben“ — mondá Dóczy — merészli Fenséged hivatalát elfoglalni, azért ügyeljen reá, mert ha nem ügyel, ő ellen-

¹⁾ U. ott 66.

²⁾ Ostermayer krónikája Keménynél: „Gundgruben“ I. 21. l.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 25. és 36.

⁴⁾ U. ott 38.

sége marad s a míg él, keresztül nem vihetjük azokat a terveket, melyeket Konstantinápolyban elhatároztunk.“¹⁾

Ily hangon beszélt Batthyányi Orbán is. Tanakodni kezdettek tehát, mint lehetne Czibakot legkönnyebben kézre keríteni. Elhatározták halálát.²⁾ Czibak Imre Vajda-Hunyad elfoglalása után a Marroshoz vonult s a mint Gritti bevonulásáról értesült, a folyó jobb partján táborba szállott. Azt azonban nem gondolta, hogy a gubernator ekkora sereggel jó Erdélybe. E sereggel szemben nem gondolhatott ellentállásra s a mint a megidéztetést Grittitől kezéhez kapta, szép szerivel akarta az ügyet elintézni.

Paksy Ferencz, ki Dóczy dandárában 40 lovassal szolgált, titkon intette Czibakot, hogy vigyázzon magára; azért Horváth Péter nevű udvari papját Grittihez küldötte egy florenczi aranyakkal telt kupával s egy arabs lóval. Péter pap engesztelő szavak kíséretében ajánlotta fel ezeket Grittinek. A kormányzó letétette az ajándékot egy kis asztalra, s mérgesen kérdezte a paptól: „kihez pártolt át urad?“ A pap védelmezte Czibakot, de Gritti csak azt felelte: „meg fogom őt büntetni.“³⁾

A gonosz indulatu Dóczy felbiztatta a távozó papot, ne szóljon semmit urának a roszt fogadtatásról s ez vagy mert együgyű volt, vagy mert meg hagyta magát vesztegetni, megígérte, hogy hallgatni fog. Visszaérkezve Czibakhoz jó hírekkel, a vajda megnyugodott. Kun Kocsárd nem hitt az ámitásnak s azt tanácsolta Czibaknak, ne bizzék Grittiben s vonuljon vissza vele együtt Szebenbe. De Czibak nem hallgatott rá s megindult Brassó felé.⁴⁾

A mint Dóczy erről értesült, rögtön biztatni kezdte Grittit, hogy itt az ideje, ha Czibakot meg akarja büntetni, soha ilyen könnyen hozzá nem fér, mert csak kevesen vannak a vajdával.⁵⁾ Dóczy felajánlotta hadnagyát, Paksy Ferenczet, hogy menjen el Czibakért és hozza mint foglyot a táborba. De Paksy nem akarta a megbízatást elvállalni. „Nem akarok egész Magyarország árulója s hozzá még gyilkos is lenni.“ Erre Batthyányi azt felelte, hogy ő el fogja hozni Czibakot, ha összes birtokait neki adományozza a kormányzó. Gritti

¹⁾ Szerémy Gy. Emlékirata 327.

²⁾ Nagy Iván: Emlékiratok“ 38.

³⁾ Szerémi Gy. Emlékirata 329.

⁴⁾ Szerémi György Emlékirata 330.

⁵⁾ U. ott 330.

beleegyezett s rögtön meg is iratta az adománylevelet. Aug. 12-én sötét éjjel megindult Batthyányi Orbán összesen 500 lovassal, mert a törökök mellé magyarok is csatlakoztak. Átkelve az Olt vizén, Felmér alá érkeztek, a hol Czibak a templom melletti sátorban aludt még, a mint kora hajnalban az őröket elfogják s fejeiket veszik.¹⁾

Batthyányi nem tudta, merre van Czibak elszállásolva, de a mint az egyik elfogott őrszem azt vallotta, hogy sátra a templom mellett van és serege a faluban szerte-szét, óvatosan belépett a sátorba s az alvó Czibakot felébresztve, megszólítá: „Kelj fel Czibak s jöjj velem a kormányzóhoz.“ Czibak megrémült, a mint Batthyányit látta, tudta, hogy veszélyben van, látta, mit jelent a sereg és fellármázta a közellevőket e szavakkal „nagy baj van.“

Batthyányi biztatta, hogy csak menjen vele, nem lesz semmi baja. De a vajda kardot rántott, egymaga mint Achilles aprítani kezdte kétségbeesésében a közellevőket s sokat levágott a kíséretből.²⁾ A mint végre nem birtak vele, alávágták a sátor köteleit s a sátor lehullott a küzdő fejére, egy török leszállva lováról, leszúrta s a fejét levágta. A többiek sietve levágták Czibak embereit s nyargalva vitték a füstölgő Felmérből Czibak fejét Grittihez a brassai táborba, a hol Batthyányi Orbán egy asztalra Gritti elé ledobta Czibak Imre véres fejét.³⁾

Dóczy a véres fej láttára e szavakra fakadt: „Nem mondtam-e hogy elébb-utóbb halállal fogsz kimulni hazug gonosz nyelved miatt.“ E szavak után kivágta a vérző nyelvet, melyet aztán vesszőre fűzve, mindig magával hordozott.⁴⁾ Gritti levette nyusztüvegét és a jelenlevők nagy bámulatára e szavakat mondta: „Ez nem fedhet be két fejet, szükséges volt, hogy csak az egyiket tudja betakarni.“⁵⁾

A jelenlevő urak azonban nem így gondolkoztak. Általános szomorúság ült az arcokra; Gritti oda fordult Laszkyhoz, a ki csak előtte való este érkezett Magyarországból Brassóba⁶⁾ s mondá: „Nem ismered e levágott fejet? Nagy emberé ugyan, de nagyravágyó, nyakas és főképen döllyős volt.“ Laszky néhány szemrehányó panasz-

¹⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 38.

²⁾ Szerémi Gy. emlékirata 331. és 332.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 39.

⁴⁾ Szerémi emlékirata 332.

⁵⁾ Jovius Pál: „Historiar. Lib.“ XXVIII. 534.

⁶⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 67.

szóval viszonzotta e rideg szavakat,¹⁾ mire Gritti igazolásképen azt mondotta, „nem így akartam, hanem hogy élve kézre kerítsem s Konstantinápolyba küldjem.“ E szavaknak maga Laszky sem adott hitelt, valami ürügy alatt elbucsuzva, visszasietett Magyarországra. A magyarok közül pedig sokan éjjel titkon odahagyták Gritti táborát.“

Gritti Brassóba küldötte Czibak fejét és tisztességesen eltemette a franciscanusoknál, mások szerint a főtemplomban az egyik oltár alá. A fejet tiszta gyolcsba takarva, elásták s egy négyszögletű kővel a helyet leborították.²⁾ Harmadnapra, aug. 16-án megindult Gritti Dóczy tanácsára Felmér felé. Utközben találkoztak Batthyányi Orbán hadaival, kik a gyilkosság színhelyéről csak akkor tértek vissza. Gritti tábora megállott a falu mellett; a dombon levő kis templomban eltemette Czibak testét, melyet a visszatérők szeke-
ren magukkal hoztak, hogy Brassóba bevigyék. Czibak csonka testét Majláth később innen Fogarasba vitette s ott tisztességes temetést rendezett az áldozatul esett honfinak.³⁾

Másnap a még mindig égő és füstölgő Felmér mellett vonult el a tábor; az erdő szélén megszállott a sereg, a hadak két napon át pihentek, mely idő alatt Gritti megnézte kíséretével a helyet, a hol megbizottjai a gyilkosságot véghezvitték. Innen Medgyes felé indult a kormányzó, de a medgyesiek már nem bocsátották be a városba sem őt, sem seregét s aug. 23-ig kénytelen volt a szabadban, a víz partján táborozni. Medgyes minden kapuja be volt falazva, egyet kivéve; kívül-belől fegyveres őrség állott; a várost csak ostrommal lehetett volna bevenni, de Gritti nem merte ezt kockáztatni.

Egész Erdélyben a bosszu kiáltása hangzott mindenfelé. A párt-
érdekek elhallgattak, a véres kardot ősi szokás szerint körülhordozták, magyar, székely, szász és oláh tódult a zászlók alá. Czibakot a nép szerette, nagy tekintélyben állott a nemesség előtt, mert benne tisztelték szabadítójukat a közel multból, hisz a vajda volt az, a ki nyolcz évvel az előtt Cserni Jován bős csordáitól megtisztította a magyar földet.

Czibak rokonai, különösen nagybátyja Patócsy Miklós, hevesen izgattak Gritti ellen. Patócsy gyűlést tartott s a megjelentekhez e

¹⁾ Szerémi Gy. emlékirata 537.

²⁾ Bethlen Farkas: „Annales Hung. et Transyl.“ 51. — Nagy Iván: „Emlékiratok“ 39.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 67 és következő lapokon.

szavakat intézte: „Halljátok nemes és nem nemes testvéreim és főuraim: nagy ellenséggel van dolgunk; Gritti, a kormányzó úr, a kiről azt sem tudjuk török-e, olasz-e, hazánkra ütött és most megölte és felfalta egyik testvérünket, Czibak Imrét, tehát fegyverre.“¹⁾

E felhívásra 10 nap alatt 15,000 harcos állott fegyverben s mire Gritti Brassótól Medgyesig haladt, 40,000-re szaporodott a boszszúért lihegők száma. Megjelentek hadaikkal Kendy Ferencz, Majláth István, Balassa Imre, Kun Kocsárd, Bethlen Farkas, Losonczy Bánffy Mihály. A székelyek közül Bernáth Tamás, Kornis Miklós, Andrassy Márton és többen dandáraikkal.

A közhangulat Majláthot választotta vezérré, a tábor megindult Medgyes felé. Gritti érezte helyzete végzetes voltát, tanácsot kért Dóczytól, mi tevő legyen, s ez azt felelte: „8000-en vagyunk, majd meglássuk mit akarnak.“ Gritti a helyett, hogy menekült volna, el-lentállásra határozta el magát.²⁾

Medgyes városából a bíró és esküdtek Gritti táborába jöttek, aranyozott ezüst kupákat hozva a kormányzó és két fia részére. Barátságos fogadtatásban részesültek ezuttal, de a mint Majláth hadának közeledéséről hírek érkeztek, Dóczy azt javasolta, hogy nem lesz-e jobb és könnyebb a városból a védekezés? Gritti belátta, hogy ez csakugyan tanácsosabb lesz, lehívatta a táborba a bírót és néhány előkelő polgárt, ezeket Gritti parancsára fogságra vetették mindaddig, míg a várost át nem adják. Perusics Gáspár éjjel aknákat ásatott a falak alá s parancsot adott, hogy az egész sereg rohanja meg a várost, ha a bíró ki nem nyitatta a kapukat. A polgárok megrettenve megígérték, hogy másnap reggel eleget tesznek a parancsnak, éjjel minden vagyonukkal a megerősített várkastélyba vonultak.³⁾

Gritti serege aug. 27-én vonult be az üresen maradt városba, melyben csak a bíró s néhány tisztviselő maradt. Sokan Gritti környezetében úgy vélekedtek, hogy a kastélyt is el kellett volna foglalni, mert onnan veszedelem érheti őket. És e félelem nem volt alaptalan, mert a kastély az éjszakai részen a dombtetőn emelkedett, középen a Sz.-Margit templomával, megerősítve falakkal és tornyok-

1) Szerémi György emlékirata 334.

2) U. ott 335 és Nagy Iván: „Emlékiratok“ 40.

3) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 68.

kal, körülvéve minden oldalról árkokkal, az egész egy sötét erődnék a benyomását tette a szemlélőre.

De Dóczy tanácsára a kastélyt mégis a polgárok kezében hagyták, mert a gőgös ur szava szerint: „akkor, a mikor akarjuk a kezünkben lesz az.“¹⁾

Gritti szorult helyzetében gyors futárokkal leveleket küldött Budára, Belgrádba, Szendrőbe, segélyt kért mindenfelől s addig is úgy gondolta, a míg a segítség megérkezik, a moldovai vajda majd feltartóztatja az ellenséget a város falai alatt.²⁾ Ügyét azonban mindenki cserben hagyta; a belgrádi és szendrei basa nem mozdult, János király pedig azt mondta: „honnan küldjek segélyt, hisz minden katonám táborában van.“³⁾ 1534 aug. 23-án éjjel Kun Kocsárd hirnöke jött Budára az erdélyi táborból azzal az üzenettel, ne mozduljon a király Gritti segítségére, avagy nem tudja-e, mit határoztak Magyarország ellenségei Konstantinápolyban, hiszen Grittit akarták a kir. trónra ültetni, lássák most ők, mint fogják magukat védeni.⁴⁾

De János király elhatározta, hogy segítségére megy Grittinek,⁵⁾ úgy azonban, hogy nem lesz benne köszönet. Sereget kezdett gyűjteni s körülbelől 1000 emberrel megindult lassan N.-Várad felé. Nem is volt szándéka Grittit megsegíteni, mert meg volt győződve, hogy a gubernátor csakugyan az ő megsemmisítésére tört. Azért az Erdélyből visszatért Laszkyt még Budán elfogatta.

A mint a király a kormányzó segélykérő levelét megkapta, Szalánczy János útján magához hívatta Laszkyt és pedig azért, hogy megmondhassa neki, Gritti útban van Buda felé. Laszky lóra ült s úgy futkosott Budán, mintha a hideg lelte volna, mert most már belátta, hogy János átlátott hűtelen lelkén, sejtette mire való a 32 ór, ki őt éjjel-nappal őrizte. Mindamellett azon hirre, hogy Gritti jó, Laszkyt újból a dacolás szelleme szállotta meg; a kormányzó nevében azt parancsolta, hogy Buda környékén a városokat, falvakat és várakat a törökök foglalják el. Egy óra mulva híre jött, hogy

¹⁾ U. o. 40 és 68.

²⁾ Szerémi Gy. emlékirata 335.

³⁾ Szerémi Gy. emlékirata 335.

⁴⁾ U. ott 335.

⁵⁾ Verancsics összes munkái II. 37.

Gritti már Nagy-Thúrban van s Laszky arra vetemedett, hogy Gritti nevében a királytól N.-Várad átadását követelte. ¹⁾ A boldogtalan nem tudta, hogy ezen álhírek számításból mind arra valók, hogy őt szinvallásra bírják s mikor János látta, hogy Laszky hűtelessé vált, Kézsmárk várát ígérte neki, csak hogy újból maga részére megnyerje. De a mint Laszky lóháton a király elé akart menni, Szalánczy azt mondta neki: „Ne menj most már János királyhoz, mert béklyóba vert fogoly vagy.“ ²⁾ És ez igaz volt, mert Laszkyt a csonka torony azon börtönébe zárták, melyben az Árhányiak fogva voltak.

Laszky elfogatása után Budán helyre állott a biztonság s János elindult Rudáról „nívivel nagy sietséggel, hirdeti szíllel mindenütt nagy móddal és tettesíggel, hogy Gritti szabadulására Erdélyben készülne menne. De azért igen lassan kezdte lépni.“ ³⁾

Útja közben azt irta Kun Kocsárdnak és a többi erdélyi uraknak: „tudjátok, hogy a Czybak Imreh énnekem jobb kezem vala. Azért az mely dolgot Gritti Lajoson kezdettétek, bizonyával minden tartás, és késedelem nélkül el is végeztétek.“ „És az gonosz ember haljon meg. Az többit hagyjátok Istenre és az én gondomra.“ ⁴⁾

János király aug. 29-én bevonult Nagy-Váradra, ide jött meg később még a hir, hogy Gritti és hadát az erdélyiek legyőzték, mert a király akaratát „minden tartás és késedelem nélkül“ teljesítették. ⁵⁾

A felkelt erdélyi hadak előcsapatai szeptember elején érkeztek Medgyes alá. Az előcsapat nagyon vegyes fegyveresekből állott s a Brassó felé vezető út mentén, mocsáros helyek közepette mintegy 2000-en táborba szállottak. Gritti elhatározta, hogy megtámadja őket; a várost fia, Antal őrizetére bizta, az őrség kapitányává Battyányit nevezte ki, maga a sereg nagy részével kivonult a városból s a szabadban hasztalanul várta több napon át a támadást a mocsarokon innen, mert az erdélyiek ekkor még nem merték a kétes győzelemért a tusát megkezdeni, a mit látva a gubernátor, beleúna a várakozásba, visszatért a városba.

Nemsokára hire érkezett, hogy Péter moldovai vajda Gritti se-

¹⁾ Szerémi Gy. emlékirata 325.

²⁾ „in mense Augusti“ 1534. u. ott 326.

³⁾ Verancsics összes munkái II. 37.

⁴⁾ U. ott II. 37 és 38.

⁵⁾ Szerémi Gy. emlékirata 336 és Verancsics munkái II. 38.

gítségére siet 12,000 emberrel. A kormányzó örvendett a hirnek, mert a nikápolyi basa, a ki Gritti segítségére indult végre valahára, az Erdélybe vezető szorosokon nem jöhetett már be, mivel azok el voltak zárva.¹⁾ Medgyes alatt pedig napról-napra szaporodott a tábor, úgy, hogy 35,000-re nőtt fel a fegyveresek száma. Igaz, hogy ezek nagyobbrészt földmivelők voltak, de Gritti mégsem mert velök ütközetbe ereszkedni, várta a míg Péter vajda megérkezik. Mily nagy lehetett Gritti meglepetése, mikor megtudta, hogy a vajda megérkezett ugyan, de az ellenséghez állott át.

A gubernátor végre szept. 10-én újból kivonult serege nagy részével, mert látta a toronyból, hogy egész táborban igen kevés a rendes sereg s úgy gondolta majd könnyen elbánik velök. De az ellenség nem mozdult az erős táborból s Gritti beismerte, hogy ágyu nélkül nem árthat nekik.²⁾ Hivei azt tanácsolták, vonuljon vissza az erős sereggel Nikápolyig s Belgrádon át térjen vissza Magyarországra, de a kormányzó ezt nem akarta elfogadni. Ily módon kisebb-nagyobb összeütközések között eltelt az idő szept. 28-ig.³⁾

E halogatásnak az volt az oka, hogy a Majláth táborában sem volt ágyu s az 5000 lovassal és a rosszul felfegyverezett nagyszámu földnépével maga sem akarta Grittit a városban megtámadni. Számított a kiéheztetésre, nem mozdult a város alól, hanem körülzárta mindenfelől. Végre szept. 27-én megérkeztek az ágyuk is a táborba. Még azon éjjel körüljárták a várost s a hol az erődítések még nem voltak befejezve, ott elhelyezték az ágyukat. Gritti viszont e pontokon még jobban erősítette a város falait, megeskette Batthyányi Orbánt és a magyarokat hűségére; a kastélybeliek is a biró útján esküvel fogadták, hogy nem fognak neki ártani. Ily módon biztosítva volt a városban az emberektől, de nem az éhségtől. A gabona és hús, a lovak részére a takarmány elfogyott, leölték a lovakat és ezek húsával táplálkoztak. Kenyeret csak keveset ettek s a legtöbben kézimalommal annyit őröltek, a mennyi egy-egy napra elég volt. Grittinek és környezetének sok volt a kincse és pénze, de az most nem használt. Ily szorult helyzetben a gubernátor haditanácsot tartott; szept. 22-én Batthyányi, Dóczi, Gritti Antal és a janicsárok vezére,

¹⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok.” 68. és 69.

²⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok.” 42.

³⁾ Ugyanott. 69.

Haszán basa részt vettek e tanácskozásban. Szó volt arról, hogy a kormányzó vonuljon el; Batthyányi egyezkedést ajánlott, mert az ostrom veszedelmessé kezd válni; Dóczy pártolta az indítványt, Haszán a nikápolyi tervet ajánlotta. Egy magyar vitéz azt tanácsolta, küldjenek ki szekereket s míg a magyarok ezeket rabolni fogják, azalatt vonuljanak el. De Gritti egyik ajánlatot sem fogadta el.¹⁾

Másnap trombitaszó hallatszott. Majláth és Dóczy, Kún Kocsárdal értekeztek a városon kívül. Három-négy napon át folyt az alkudozás, de nem vezetett semmi eredményre, mert a fölkelők Cibak halálának főokozóját, Dóczyt kérték kiadatni. De Dóczy, mint érdekelt fél, e föltételt nem is emlegette Gritti előtt, mire szept. 28-án megtörtént a végső csapás is.²⁾

A magyar tábor eddigi helyéből kimozdulva, közvetlenül a fal alá jött, mert tudta, hogy bent nincs lőpor. Gritti fegyverre szólítja embereit s öröket állít a falakra. Éjjel az ellenség 8 nehéz ágyuval azon a helyen kezdte lövetni a várost, a hol a moldovaiak állottak. A lövés négy óráig tartott, mignem a fal több mint 40 lépésnyire ledőlt. A magyar sereg e nyiláson át akart törni, de a ledőlt fal mögött egy földből és fából rakott torlasz útjokat állotta. Ezt látva nem rohanták meg a rést, hanem a lovasság rendben megállott e helyen.³⁾

Gritti azt hitte, hogy a harcznak és ostromnak azon napra vége van. De csalódott. A mint parancsa szerint serege a házakba visszavonult, hogy ebédeljen s ő maga is betegen a negyednapos hideglelés lázrohamát várva, elgyengülten szállására tért: ime heves nyilzapor lepte el a várost, úgy hogy senki az utcára lépni nem mert, mivel a falak felől köröskörül egyszerre nyilazni kezdték az öröket, sőt Gritti kapujába és ablakaiba puskákból és szakállosokból megkezdődött a lövöldözés, különösen azon lakosztály felé, a hol Gritti ágyban feküdt.⁴⁾ A mint Péter nevelője kitekint az ablakon, látja, hogy a vártornyan fehér zászló leng, melylyel a polgárok jelt adtak a rohamra. A harangot félre verték s folyton kiáltották: „gyertek be, itt az idő.”

¹⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok.” 42—43.

²⁾ Ugyanott. 69. és 70.

³⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok.” 44.

⁴⁾ „Et barbatus fenestras loci, ubi in lecto iacebat, sagittant simul custodes totius muri circum circa et undique ut nemo audeat comparere.” U. o. 71.

Gritti e támadás hallatára felkelt és lóra ült, megfuvatta a trombitát, emberei abba hagyták az ebédet, fegyverre kaptak s kivonultak azon helyre, a hol az ellenség ágyui a falat lerombolták. A gubernátor elküldötte szolgálait a kolostorba, hol fia, Antal volt elszállásolva s magához hivatta. Antal eljött atyjához, de csodálkozva kérdi, hogy a magyarok hol vannak?

A magyarok egybe voltak ugyan gyűlve, de kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogysen Gritti kedvéért saját testvéreikre rohanjanak, lóra ülve nyugodtan várták az időt, hogy a várból kivonulhassanak. A szászokkal egyetértettek s nem rántottak kardot az ostromlók ellen. Sőt ellenkezőleg, az a rész, mely a várkastélyhoz legközelebb állott, maga kezdte bontani a kapu bejáratát védő torlaszt, melyet Gritti készítettett. A sziklakövekkel elzárt helyen szerkezcékkel szerteverték a kövekkel telt hordókat és a keresztbe álló gerendákat, mignem végre a falakon kívül levő magyarok útát kaptak a bevonulásra. Mire Gritti Dobó Ferenczczel a réshez ért, a székelyek és más fegyveres paraszthadak már feltartóztatlanul befelé tódultak, sőt a városban levő magyarok megnyitották azon kisebb kapukat is a város falában, melyeket a szászok még Gritti elől elzártak, s most ezeken is minden oldalról tódult be az ostromló sereg, egyetértve a Gritti seregében levő magyarokkal, a kiket nem bántottak.

Gritti látva az árulást, egy törököt kiküld moldvai ruhában a moldvai vajdához, lássa, nem menthetné-e meg ez őt és fiait? A török visszatér, beszél titkon a gubernátorral s egy levelet ad neki. Gritti hivatja fiait s Pétert a török kíséretében kiküldi a moldovai kapitányhoz. A török ismét visszajő, újra beszél a kormányzóval, a ki Antalt is biztatja meneküljön ő is a törökkel. Antal azt felelte: „Haljunk meg fegyverrel kezünkben.“ Gritti azonban azt válaszolja: „Tedd, a mit mondok, ne szomoríts“ s ily módon Antal is kimene- kült a moldovai vajdához. Nem vittek ezek egyebet magukkal, mint néhány sor gyöngyöt, melyet a híű török, Casnadier, a derekukra kötött az álruha alá; atyjok hosszasan nézett a távozók után, még áldást is küldött utánok, háromszor keresztet vetve kezével, mintha érezte volna, hogy sohasem látja őket többé.

Ez alatt a törökök kétségbeesett harcztot kezdtek a betóduló ostromló sereggel. Egy részök a város belsejébe futott, de a velök szembe jövő ellenség kegyetlenül levagdosta ezeket. E mészárlásban

segített maga Batthyányi is seregével. A mint látta, hogy a csel az ostromlók részéről sikerül, oda lovagolt Grittihez s kérdezte, mit tegyenek? A gubernátor viszont kérdezte, hogy mit ígérték, mire esküdtek neki, mire adott nekik annyi pénzt, ajándékot, ruhát, miért fizette meg aranynyal az ostrom alatt a levágott lovak húsát és még most azt meri kérdeni, hogy mit tegyenek? Harcoljanak az ellenség ellen, „haljunk meg a dicső védelemben mindannyian, ha az ügy úgy kívánja.“ De Batthyányi sarkantyut adott lovának s hallgatagon elvágatott. Rövid idő mulva emberei már aprítani kezdték a törököket az utcái harezban.

A zaj és harezi riadalom mind nagyobb és nagyobb fokra hágott. A százatok folyton a harangokat verték félre, biztatták lármájukkal az elkeseredett öldöklő magyarokat, az ágyuk folyton bömböltek, a kapuk iszonyu recsegéssel dőltek össze a fejszék csapása alatt, szitkok, a különféle nyelveken támadt rengeteg zaj, lárma, riadalom hangzott össze-vissza; holt testek és vértócsák borították az utcákat szerte-szét s mire a városbeli törököket mind egy lábíg levágták, megkezdődött a rablás is mindenfelől.

Gritti ezen idő alatt tehetetlenül egy bástya szögleténél vonta meg magát, mikor oda rohan a törökök egyik küldöttje s kiáltja, hogy a saját seregéből való magyarok rabolják szállását. A gubernátor Francesco de la Vallét küldi oda, nézze meg, igaz-e? A nevelő eltávozott s visszatérve megerősítette a hirt, mire a kormányzó annyit válaszolt: „Isten fizesse meg nekik.“

Visszatért a török is, a ki Antalt és Pétert a moldovai vajdához kísérte, süvegén zöld ággal. Tarvisini kérdésére, hogy ez-e a jel, a török azt felelte „igen.“ Sőt megmondotta a jelszót is: „Isten és Szentgyörgy“ a melylyel az ellenfél táborán át sértetlenül ide jött; Tarvisini látva, hogy ura szerencséjének vége, a kertek egyikében barackfa ágat tört, feltűzte süvegéhez s menekült a városból.

Grittit többi hive is sorra elhagyta, csak rokona: Gritti János, a nevelő, fiai megmentője: a török és négy apród maradt mellette. Gritti ezeket is menekülésre biztatta ily szavakkal: „Nagyon sajnálom, hogy tervem nem sikerült, melylyel benneteket behoztalak. De a szerencse elhagyott s mert Isten akarja, tünnöm kell. Jó szívvel vagyok hozzátok s még sem adhatok semmit, ime mindenemet el-

vesztettem. Csak azt a jó újságot mondom: ti megmenekülhettek mind, mert az ellenség csak engem kíván. Legyetek nyugodt szível.“¹⁾

Hogy Gritti a végső pillanatban maga is menekülésre gondolt, kétségtelen. Legnagyobb bizonyíték azon latin levél, mely Péter vajda pecsétjével volt ellátva, mely esküvel ígérte a gubernátornak, hogy bizton jöhet a moldovai táborba, melyet egy kis patak választott el a magyar tábortól s melyet Gritti a nevelő jelenlétében megmutatott egyik török apródjának, a ki kételkedett a moldovai kapitány őszinteségében.

Gritti kevés hívével megindult a bástya mellől a moldovai tábor felé. Óvatosan oda ért a fal mentén azon rés közelébe, melyet Majláth ágyui nyitottak előtte való nap. Kiért a szabadba, de a résen felmászó magyarok és moldovaiak között egy észrevette a menekülőket s feléjük nyargal. Rövid dulakodás fejlődött ki, de a moldovaiak közül többen odafutottak s Grittit elfogták. Leszedték minden szép ruháját s bevitték a sátrak közé, a hol a magyarok kivették a moldovaiak kezéből. Hasztalanul ígért Gritti 100,000 aranyat, ha biztos helyre viszik; a gubernátor csodálkozott a moldovaiak hitszégén, de azok csak kiszolgáltatták, „nem tehettek egyebet, mint hogy kiadják a magyaroknak, mert úgy egyeztek meg.“²⁾ Első, a ki kezéhez kapta a hitvány trónkeresőt és koronarablót, Kendy Ferencz volt.

Gritti még a magyar urak előtt is merészen a szabadulásra gondolt. „Vigyázzatok“ — úgymond — „mit csináltok, én Szolimán szultán személye vagyok, itt a parancs.“ A parancsot a jelenlevők átvették, a gubernátor urat pedig Majláth és Kun Kocsárd sátrába vitték.

A vallatás rövid volt. Gritti védekedett, hogy nem akarta Czi-bakot megölni, el akarta fogatni, hogy megtudja, miért lázitotta fel Erdély népét ellene. De a napló szerint a jelenvolt magyarok „dühös kutyák módjára ordították: öljétek meg, öljétek meg ezt a törököt.“ Ugy is történt, Majláth kimondta a halálos ítéletet Gritti fejére.

Gritti ismét védelmezni kezdé magát, kétségbeesésében fenyegetődzött: „Gondoljátok meg jól, mit tesztek, mindegyik tudja, hogy én Szolimán szultán képét viselem. János király engem választott az ország urává, kormányzójává és a sereg kapitányává, a szultán

¹⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 46.

²⁾ Nagy Iván: „Emlékiratok“ 48 és 73.

pedig megerősített. Bizonyosok lehettek benne, hogy Szolimán szultán nagy sérelemnek veszi ezt a saját személye ellen s fegyverrel megboszúl. Magyarországnak nagy harca lesz; ne legyenek ennek okozói. Bocsássatok Konstantinápolyba s a zsákmányon kívül, melyet tettetek, 200,000 tallért adok.“ De Majláth ridegen csak azt felelte: „Ezek az urak halálotat kívánják.“

A bírák előtt Gritti végső szavai ezek valának: „Az én vérem ti rajtatok és fiaitokon.“ Azután még engedelmet kért, hogy meggyónhasson s mint keresztény halhasson meg, a mit meg is engedtek neki. Erre azután Majláth átadta embereinek, hogy öljék meg; nem akadt, a ki megölje, míg nem egy czigány a nadrágért, melyet a gubernátor viselt, elvállalta a hóhér szerepét. Gritti letérdepelve letette nyakát a sáros út közepén felállított tőkére s a peczér egyet suhintva, a gubernátor gögös ravasz feje legurult a sárba.¹⁾ Gritti fejét Péter vajda vette át. A dühös magyar közvitéztek felhasították Gritti mellét s „szívét kivevék.“²⁾ A holttestet iszonyuan megcsontították, vérebe mártogatva kardjaikat, hogy a vérboszúnak ily módon elég tétessék. Az össze-vissza vagdosott holt testet Kun Kocsárd fehér lepelbe takarva, a kolostorban a barátok ellenzése daczára, egyházilag eltemettette s ezzel a szomorujáték be volt fejezve. „Az Czybak Imreh halálát ilyen módon torolák az magyarok Grittyn és terekeken.“³⁾

Gritti többi társai különböző sorsban részesültek. Dóczy Jánost lefejezték még a medgyesi táborban. Batthyányi azonban kegyelmet kapott. Gritti János és Tarvisini Museo Ágoston Kun Kocsárd kezébe került, de ő megkegyelmezett nekik s visszaadta szabadságukat. Gritti Antalt és Pétert, a gubernátor fiait, Péter moldovai vajda magával hurcolta s ott állítólag Pétert megfojtatta, Antalnak fejét véttette.⁴⁾ Verancsics szerint „Moldovában mindkettőt levágatá.“⁵⁾ Más források azt mondják, hogy a moldovai vajda a fiukat életben hagyta.⁶⁾ Tény az, hogy bármi történt is velök, hazájokba soha vissza nem tértek.

1) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 48, 49 és 73, 74.

2) Verancsics összes munkái II. 36.

3) U. ott. II. 38. és Jovius: „Historiar. Lib.“ XXVIII. 540.

4) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 51.

5) Verancsics összes munkái II. 37.

6) Jovius: Histor. Lib. XXVIII. 540.

A török sereg azon része, mely kétségbeesésében a harc folyama alatt leugrosott a falakról a moldovai táborba, keservesen elpusztult, mert a moldovaiak egynek sem kegyelmeztek, levetkeztették őket és két sorba felállítva irgalom nélkül levágtattak.¹⁾ A hideg holttestek hosszú sorban és borzalmas rendben sokáig ott fehéreltek a városon kívül levő domb alatt. Enyhébb elbánásban részesültek azok, kik Kun Kocsárd kezébe kerültek, mert ő a török foglyokat szabadon bocsátotta; maga Patócsi látta, hogy 200 török leeresztett fegyverrel elvonult s senki sem kérdezte: hová?²⁾ Francesco de la Valle és Travisini Museo Ágoston, Gritti két fiának nevelője, hosszas bolyongás után Bécsbe került, a hol Cremai Péterrel kihallgatáson voltak Ferdinandnál.

A velencei követ Contarini Ferencz jelentései is ugyanazt foglalják nagyobbbrészt magukban, a mit Francescotól hallott. Két nevezetes pont van a vallomások között, melyeket a két szerzetes 1535 febr. 14-én Bécsben tett. Tarvisini azt vallotta, hogy Gritti lefejeztetése előtt egy nappal arra kérte az olasz barátot, kérjen bocsánatot fenséges atyjától azért, hogy nem hallgatott sem atyja szavára, sem testvére Lőrincz intelmére; beismeri, hogy e sok bajnak, mely rá szakadt, ő az oka és az öreg Gritti Lajos, Magyarország gubernátora e scavak után megindultan nem bírta könnyeit elfojtani.³⁾ Sírt, mint egy asszony, hogy törekvései kudarcot vallottak. Azon kérdésre, mint gondolkozik János király Gritti megöletéséről, Taversini azt felelte, hogy a mint János király vele találkozott, azt mondta: „Hol van most az a béke, melyet vártunk? ime nem kell majd az országot sem a török zsarnokság, sem a velenceiek döllye szerint kormányozni.“ Azután igazolta magát, hogy ő nem oka a gubernátor halálának, nem egyezett bele, hogy lefejezzék, hogy nem tudott oly sebesen segítségére sietni, mint akarta.

Tarvisini másik társától Cremai János Pétertől a vallató azt kérdezte, sok had van-e Budán s mennyi az élelem? Cremai Péter azt felelte, hogy legfőlebb 200 gyalogot látott, de élelem, gabona, bor annyi van, hogy el sem tudják már helyezni.⁴⁾

1) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 51. és 72.

2) U. o. 51.

3) „ut hacc dicens, lacrimas continere non potuit“. U. o. 79.

4) „Vallomások“ Nagy Ivánnál: „Emlékiratok“ 81.

Azon kérdésre: vissza akar-e menni Magyarországra, Péter azt felelte: inkább a szeme világától válik meg, de oda többé vissza nem tér. Francesco de la Valle Bécsbe érkezve, onnan nem sokára Velenzébe indult s ily módon Magyarország teljesen megtisztult kisebb s nagyobb ellenségeitől.

Gritti halálával nagy fordulat állott be Magyarországhoz viszonyában és külügyeiben. A mint a szultán Gritti haláláról értesült, haragra gerjedt s rögtön csacszt indított Budára két okból: „Egyikért az Grittynél való kincsekért, kétszáz ezer forintért, ki Meggyesben vészett. Más okért, hogy Budát neki megadná, az mint fogadása vót.“¹⁾

János király követség útján kijelentette, hogy ő ártatlan Gritti megöletésében s azt be is bizonyította különféle móddal. A haragvó szultánt lecsendesítette környezete és Fráter György engesztelő politikája. Legtöbbet használt mindenestre az a levél, melyet Gritti halála után iratai között találtak. A levelet János irta Szolimánnak, de mivel ezt a vádló levelet, mely Gritti terveit és törekvéseit leplezte, Gritti elfogta, a szultán vagy belátta, hogy a gonosz ember méltán bűnhődött, vagy mert ő is beleegyezett Gritti titkos fondorlataiba, hallgatni volt kénytelen, hogy el ne árulja, mi szándéka volt avagy van is még Magyarországgal szemben.

Ezúttal egyedül arra szorítkozott, hogy János fizessen a Grittitől elvett kincsek fejében 300,000 aranyat, a mit a király a béke kedvéért meg is tett,²⁾ annál is inkább, mert a Medgyesen összegyűjtött zsákmányból valószínűleg kitelt a nagy sarcz. A medgyesi zsákmányról fogalmat nyújt azon körülmény is, hogy a cigány hóhér, azon nadrágban, melyet a lefejezett Grittiről lehúzott, két zacskó drága gyöngyöt talált. A cigány eladta e gyöngyöket Patócsinak 38 magyar aranyért és egy lóért. A gyöngyök értéke 10,000 arany volt legkisebb becslés szerint. Nincs e helyen felemlítve, a mit egyesektől és Gritti szállásáról elvittek az ostromlók. Hogy a király később maga is részesült a zsákmányból, bizonyos, mert Laszkynak is egy kardot adott ajándékol, mely Grittié volt.³⁾

Szólanunk kell még Laszky Jeromosról, a ki tulajdonkép ezen események megindítója volt, mert ő kereste fel Grittit az első Kons-

1) Verancsics összes munkái II. 38.

2) Hatvani: „Brüsseli okmánytár“ 52.

3) Nagy Iván: „Emlékiratok“ 49 és 51.

tantinápolyi útja alkalmával. Laszky a „csonka toronyban“ sínlett, mignem a lengyel követek közbevetésére kibocsátották a börtönből s Laszky elhagyta Budát valószínűleg örömmel, mert elvtelenségeiért nem bünhődött meg sehol oly szigoruan, oly keményen és mégis aránylag oly enyhén, mint a magyarok között.

Ferdinánd ellenkirály sok tervet szőtt Gritti bukásához, de reményei nem teljesültek. Arról ábrándozott, hogy Szolimán büntetni fogja János királyt s Magyarországot neki adja.

Egy szerény, de hatalmas és tevékeny szellem, Martinuzzi Fráter György megakadályozta e remények valósulását s Ferdinánd csak évek mulva vihette Erdély ideiglenes elfoglalását keresztül és pedig csak Martinuzzi meggyilkoltatása után. Magyarország birtoka azonban soha sem volt részére biztosítva. Leboritom itt a lepelt a multra azon meggyőződéssel, hogy Gritti emlékezetén a magyar nemzet geniusza nem talál semmit, a mit rajta sajnálni tudna; a fájdalom, a keserűség átka az, mely sirját őrzi Erdély bérczei között.

RÉVÉSZ FERENCZ.

A TÁRSADALMI FORRADALOM.

(Befejező közlemény.)

Már most a szociálisták konokul állítják, hogy a tőkének ezen cseréjében az egyik fél mindig vesztes, az t. i., a ki a munkát vagy annak termékét adja, miután a munkás élete fentartása végett kénytelen a vásárral, míg a tőkepezes nem az. E feltevésnek ugyan már azon közgazdasági igazság is ellene mond, mely szerint kereslet és kínálat két különböző oldala azonegy dolognak, miután ugyanazon piacon minden eladó egyszersemind vevő és megfordítva. A timár bőrt ad el, hogy csizmát vagy kabátot vehessen, a gyáros munkaerőt vesz, hogy azt a productumban ismét eladhassa. Minél magasabb árban tartja a timár a bőrt, annál drágább a csizma és minél magasabb a munkabér, annál drágább a gyári áru. De lépünk mindazonáltal a szociálista argumentumok terére. E szerint a tőke, gyári és másnemű nagyobb vállalkozásokkal megfojtja a kisipart s megfosztja a munkást annak lehetőségétől, hogy készítményeit maga bocsássa áruba s a nyereség is ő neki jusson. A munkást pedig a megélhetés vaskényszerűsége arra utalja, hogy a tőkét potom áron szolgálja.

E feltevés csak akkor válhatna be valóságnak, ha a tőke nem volna utalva arra, hogy munka által szakadatlanul reproducálja önmagát, s ha e munkaerő nagyobb mennyiségben kínálkoznék, mint a mennyi szükséges ahoz, hogy a tőke folytonos cseréje termékekkel fentartassék.

Azt már láttuk, hogy a tőke önfentartás céljából csak a munkából élhet, de ha közelebbről vizsgáljuk ezen reproductió menetét, arról győződünk meg, hogy ezen újra termelés nem csak egyszeres, hanem a tőke nagyságához és a csere élénkségéhez képest évenként többszörös s a míg az év végén talán megnövekedve, talán meg-

apadva csak egyszeres alakjában marad fen a kibocsátó kezei között a tőke, a munkások között többszörös alakjában szerepel. Ha például 10 ezer forinttal kezdek valamely gyáruzemet s ennek megfelelő árúért az évnek már három első havában ez összeget munkadíjra fizetem; az árúkat értékesítvén, ez évben még háromszor adom ki ugyanazon összeget, s így a munkások kezei közé megfelelő munkáért 40,000 forint kerül. Ellenben magam, a vállalkozó az év végén is csak az eredeti 10 ezer forintra és azon nyereségre számíthatok, melyet jó számítás és szerencsés conjecturák között a munkatermék visszacszerelésénél nyerhettem. A mig tehát ugyanazon tőke a munkások között megnégyszereződött alakban forog, s e mellett ők a kialakult munkadíjból nem is veszíthetnek, a vállalkozónak csak egyszeres alakjában marad meg épen olyan kilátásai között a nyereségnek, mint a veszteségnek. Ha már most ehhez még hozzáadjuk, hogy a munkások közé jutott 40 ezer forint ismét más munkásokat fog arra buzdítani ugyanazon egy év leforgása alatt, hogy olyan cikkekkel állítsanak elő, a melyek a munkások egyéni és családi szükségleteinek kielégítésére alkalmasok, az előbbieket pedig e fogyasztási cikkek előállítására végett ismét más és más munkásokat díjaznak ugyanazon egy tőkéből, — világos, hogy egyetlen kis tőke hosszú láncolatban ad foglalkozást, kenyeret az embereknek és egész sorozatát idézi elő a tőke eredeti nagyságának megfelelő productumoknak.

Bármely úton jövedelmeztesse a tőkepenzes vagyont, ezen szerepét, mint említők, ki nem kerülheti. Ha valamely bankhoz adja a kamatozásra, innen veszik kézbe az iparosok, kereskedők, vállalkozók a kik produktív munkára fordítják. Ha egy gépgyáros vette például kölcsön, ugyanazon összeg talán ugyanazon évben többszörösen produktív alkotásra indítja, nem csak e gyár munkásait, hanem a nyers anyag előállítására végett a vas és rézbánya vállalkozót, ez a bányamunkásokat, a bányászathoz szükséges szerszámok és gépek készítőit, mindhárom helyen a munkások ruházatának, butorzatának elkészítésével, elárúsításával foglalkozó iparosokat és kereskedőket s ezeknek segédmunkásait, a munkások táplálékának előállítóit, árusítóit, ezeknek munkásait, s így tovább hosszú láncolatán a munkájuk után élő embereknek talán tizszer, huszszor annyi értékkel bíró munkatermék hozván létre egy bizonyos idő alatt, mint a mekkora az eredeti tőke volt. Minél gyorsabb pedig az árucseré, annál nagyobb ezen ér-

tékproductió száma. Ime ebben rejlik a tőkének egyik csodálatosan áldásos befolyása

Ne feledkezzünk meg azonban egy másik irányu hatásáról sem. Svájcban például, a hol a mostoha föld bármily munkásság daczára sem bírja táplálni a rajta élő emberrajt, egész vidékek az óragyártásból élnek, s távoli világrészeket látnak el időmutatóval. A ki ezen cantonokban az óra egyes részeit a munkásoktól beváltja, s mint kész órát a világ különböző órásainak bizonyos határidőre eladás végett kikölcsönzi, tőke felett rendelkezik, melylyel legyőz két olyan tényezőt, a mi felett a vagyontalan munkásnak nem volna hatalma, t. i. az időt és tért. Ha a tőke nem csatlakoznék ez iparághoz, a legközelebbi piacon, a melylyel a munkás érintkezhetnék, csak igen kevés órára volna szükség, s így csak néhány munkás foglalkozhatna ez iparral, de nem volna így lehetségesa munkafelosztás sem, minek folytán az órák rosszak és olyan drágák volnának, mint voltak pár századdal előbb, amikor csak egyes mesterek foglalkoztak ez iparral, s a mikor épen e miatt az órakereslet is olyan szűk térre szorítkozott, hogy csak fejedelmek viselhettek zsebórát. A tőke ekkor segítségére jött e foglalkozásnak: felosztotta a munkát s ezzel lehetővé tette az olcsó előállítás, s ugyanakkor a sziklák közt élő iparos életének fentartására összegyűjtötte óravásárlónak az egész művelt világot. Az óragyártás alapelvén nyugszik az egész gyáriparnak ezerféle ága, ösmeretlen és soha nem is képzelt foglalkozást adván ezereknek és ezereknek, távolabbi vidékeken kutatva fel a munkás javára a fogyasztót. A falusi kovács, a ki tőke nélkül munkálkodik, egyszersmind lakatos és borbély egy személyben, s minden vidéki iparos ezermester. Minél többféle pedig az iparosnak a foglalkozása, annál kevesebb a kenyere, mert a tőke nem szerez neki időt egynemű cikkek felhalmozására, s nem futja be helyette a tért a felgyült áruk fogyasztóinak felkeresésére. Így szaporítja meg tehát a tőke az iparágak, de egyszersmind a foglalkozók számát.

Ha most végig tekintünk az egymástól így élők sorozatán és az emberi tevékenység ama sokféle ágain, melyet csekély tőke is önmagáért a társadalomban felébreszteni kénytelen, alig látszik valószínűnek, hogy a tőkével szemben a munkaerő akkora feleslegben volna, hogy a munkás osztály kénytelen elfogadni olyan díjazást, milyet a tőke önkényüleg elébe szab.

Mindazonáltal ezen eshetőség sem elméletileg, sem gyakorlatilag

nincs kizárva. Képzeltető csekély tőke, vagy a tőkének vállalatoktól és kikölcsönzésektől való tartózkodása, s ezzel szemben felesleg kínálgató munkaerő. Ez egészen az illető ország viszonyaitól függ. Van mindazonáltal az e tekintetben feuforgó állapotoknak világosan beszélő jele, s ez a kamatláb. Miután a kamat azt mutatja, hogy a tőke használatáért mekkora részét kénytelen a munkás készítményeinek a tőketulajdonos részére kiszolgáltatni, a magas kamatláb, a tőke utáni keresletet és azon kényszerűség mértékét jelzi, melylyel a munka a tőke szolgálatára van szoritva. A kamatláb magasságát ideiglenesen fentarthatják ugyan jövedelmes vállalkozások és nagymérvű befektetések is, a mi éppen a fennebbinek ellenkezőjét, t. i. élénk munka-keresletet jelez, de ezen állapotot egy részt maga a tőketermelés, másrészt a tőke áramlása a nyereséggel kecsegtető pontokra csakhamar megszünteti. A magas kamatlábnak lehet ugyan oka a vidék néptelensége, a közlekedési eszközök hiányossága is, de ezen helyeken meg nincsenek modern szocialisták. Viszont sűrű népesség mellett lehet a politikai és üzleti viszonyok megbizhatatlansága az ok. Ez állapotot azonban fentartani a tőkének egyáltalán nem érdeke.

Mindent tekintetbe véve, a kamatláb legbiztosabban jelzi a munkások felett a tőke hatalmát. Ha a gyáros tetemes nyereséggel dolgozik, a tőke az e nemű vállalatokhoz fordul és felhátgatja a munkabért, de leszállítja a verseny által rövid időn a nyereséget is s a kamatláb mindig megmondja, hogy valamely országban a termelő munkának körülbelül milyen része kecsegtetheti a tőkét, mert a mint már fennebb kimutattuk, minden kamatozó tőke munkások kezén fordul meg. Minthogy azonban élénk forgalom mellett ugyanazon tőke igen sokszor fordulhat meg egy év alatt a munkából élők között, a kamat csak jelzi, de számokban nem fejezi ki a munkaerő adózását a tőke használatáért. Ha ugyanis egy bizonyos tőkét, melyért 4 százalék kamatot fizetek, vállalatomban egy év leforgása alatt négyszer forgatok meg, természetesen a tőkének egyszeri reproductiója termékekben nekem csak egy százalékba került s így a megfelelő munkának egy százaléka fedezi a kamatot, ha ellenben egy évben csak egyszer forgathatom meg a tőkét, a végzett munka 4 százalékát kell a kamatra fordítanom, s így a munkás is csekélyebb javadalmazásban részesülhet. Vagy még közelebről tekintve e jelenséget. Feltéve, hogy ezer forinttal, mely 6%-ot követel, a kőszénbányában

havonként 2 ezer métermáza szenet állítatok elő, melyet következetesen elárusítván, egy évben 12 ezer forintot veszek be. Ezen bevételből csak 60 forintot kell fizetnem a kamatba, s így ezen célra az egy évben 400 frt bérért dolgozó munkás jövedelméből csak 2 forintot kell visszatartanom. Ha azonban ugyancsak ezen egy ezer forinttal földet művelek, melynek termékében csak egyszer forgathatom meg a tőkét, a 400 frt munkabéren vagy ennek hozadékán 24 frtot kell vennem a kamatba, s e mellett a mellékkörülményektől eltekintve ugyanazon összeggel csak egy tizenketted részét foglalkoztathattam a köszénbányánál alkalmazott munkaerőnek. Egy tisztán földműves országban tehát az élénk termelésü és gyors cseréjü iparos állammal szemben hasonlíthatatlanul nagyobb tőkére van szükség ugyanakkora munkaerő foglalkoztatására, s nem tekintve, hogy még ezen alkalmazás is az évnek csak bizonyos szakára szorítkozik, még ugyanazon kamatláb mellett is többszörösen magasabb kamat nyomja a munkát. Minthogy azonban még a befektetés credménye is bizonytalanabb és a tőke kereslete is nagyobb, rendszerint a kamatláb is magasabb. Ezért mondom, hogy a kamatláb csak jelzi a tőkének a munkán fekvő terhét, de annak nagyságáról nem ad tiszta fogalmat. Bizonyosra vehető azonban, hogy csak igen csekély különbség is a kamatlában tetemesen megtöbbszörözött mennyiségben veendő fel a munkás osztály terhére vagy könnyebbségére.

Már most ezen közgazdasági igazsággal szemben mit tapasztalunk?

Azt, hogy a nyugati államokban, a hol a gyáripár a legfejlettebb, az áruforgalom a legélénkebb, a legalacsonyabb a kamatláb, tehát a munkásosztálynak azon megbecsülhetetlen előnyökkel szemben, melyekben a tőke jóvoltából részes, legkevesebb oka van arra, hogy a kamatok miatt a tőke zsarnoksága miatt panaszkodjék. A nemzetgazdasági erők és ellentétes érdekeknek hatalmas harcza itt hat a legesodálatosabb módon az emberi munkaerő javára, mert nemcsak azért lesz nagyobb a munkakereslet, mivel nagy a jövedelmezést kereső milliók száma, hanem minél nagyobb jövedelmet kergetnek e milliók, annál gyorsabb az áruk cseréje s ennek következtében minden egyes millió hevesebben többszörözi a munkás kezei között önmagát, még pedig aként, hogy a munkást e megsokszorozódott milliókért is csak egy milliónak kamatja nyomja. Egy vállalat pél-

dául, mely a termékek folytonos elárúsítása mellett tizszer képes megforgatni 100 ezer forintot, mely után 3 százalékot fizet, azon helyzetben van, hogy a 300 frt fizetéssel alkalmazott munkás terhére egész éven át e czimen csak 90 krt számítson fel. Ezen 90 krral lehetségessé van téve ezen vállalatnak, hogy egy embernek egy egész éven át kenyeret adjon. Szigoruan véve tehát a munkásnak az ő 300 frt alapértéket képviselő productumain felül egy év alatt még 90 kr értéket kell termelnie azért, hogy a tőke neki foglalkozást ad, hogy a tőke segítségével fenttarthatja életét. Hogy ezután a munka productuma milyen üzleti viszonyok közt értékesíthető, vajjon az eredeti vállalkozó nyer-e vagy veszít rajta, ez a gyártulajdonos élelmességén, szerencsésén kívül számos tényezőtől, találmányoktól, a mutakozó szükséglettől, a piacra kerülő productum mennyiségétől, szóval mindazon közgazdasági okoktól függhet, a melyek hol válságokat, hol lendületet idéznek elő a termelésben, de az mindenkép bizonyos, hogy azon esetben, ha e 90 kron felül a munkás keresményén a vállalat állandólag sokat nyerhetne, természetszerűleg, az ehez hasonló vállalatokra irányulna minden tőke, mely kevesebbel beérni kénytelen, s rövid vártatva a verseny ezen ág nyeresményét is a kamatok körül ingadozó rendes színvonalra szállítaná le.

Ilyképpen ott, a hol a kamatláb olcsó, rendes körülmények között szólani sem lehet munkaerőfeleslegről, a hol pedig felesleg nincs, viszont arról sem lehet szó, hogy a tőke önkényüleg határozná meg a munka díját. Általánosan elősmert nemzetgazdasági jelenség, hogy a nyugati államokban a tőkekamat folyton esésben, a munkadíj rohamos emelkedésben van. Levi Leone 1851-től 1883-ig egy munkáscsalád évi átlag jövedelmének emelkedését 650 frtről 1.036 frtra teszi. Giffen Róbert pedig 1830-tól 1880-ig a munkabérnek 70 százalékkal való emelkedését mutatja ki, s Párisban a vakoló köművesek napi munkabére 14 frk, az ipari munkások túlnyomó részének napi keresménye 8—12 frankra emelkedett, míg ugyanekkor némely élelmi czikk ára, mint a húscsekély emelkedést, másoké, mint a gabona, némi esést, néhol állandóságot, a többi szükségletek, mint a ruházat, butorzat, gyermekneveltetés, a lakást kivéve, hatalmas árcsökkenést mutatnak, világos és kézzelfogható tanuságául annak, hogy a munka hatalma fölébe emelkedett a tőkének, s a mint azt a fejlődésnek természetes menete követeli, minden földi jónak

legfőbb forrása: a munkaerő válik legbecsessebb kincsévé az emberi társadalomnak. De miként is lehetne ez másképpen, a mikor, ha azt tesszük fel, hogy csak négyszer fordul meg egy évben a társadalom kezén a kamatozásra kibocsátott tőke, akkor egyetlen milliárd 400 frt évi fizetéssel 10 millió munkásnak ad foglalkozást!? Ha már most tekintetbe vesszük, hogy egyetlen művelt nemzetnek sincs 10 millió olyan tagja, a ki munkával keresi kenyerét, még ha a szellemi munkásokat is e számba vesszük; ha tekintjük továbbá, hogy Angliának 50—60 milliárd frankja, Franciaországnak 20 milliárdja van kölcsön kiadva csak a külföldre, s az egy milliárdot meghaladja, a mit a közelmult kiállítás alatt az idegenek csak Páris városába vittek, s az angol királyság lakóinak évi jövedelmét 15 milliárdra teszik, a mi 3 $\frac{1}{2}$ %-kal 500 milliárd forgalomban levő tőkét jelent — könnyen eldönthető vajjon a munkaerő, vagy a tőke van-e a nyugati népeknél feleslegben, s melyik fél van inkább a másikra szorulva?

Ugyde a sociálisták erre azt válaszolnák, hogy mindez csak theoria, egészen más az élet. A munkás sorsát nem elméletekből, hanem a kézügyben fekvő köznapi tapasztalatokból kell megítélni, s ekkor meggyőződünk róla, hogy a jelenlegi iparszervezet, melyben senki sem állít elő olyan terméket, a minek maga hasznát vehetné, mély nyomornak és a szenvedések láncolatának forrása. Lassale és Marx szerint a tőke leleményessége kifogyhatatlan a munkaerő feleslegessé tételében és az alkalmazott erő kiaknázásában. A végtelenül szaporodó és többnyire szabadalmazott találmányok biztosítják a tőkepenészekből alakuló társulatokat arról, hogy kevés munkaerőt alkalmazva nagy nyereségre telessenek szert, a furfangosan készelt munkakímélő gépek pedig kiűzik a műhelyből a munkást, s kiveszik kezéből a kenyeret. A munkaidőt ugyan leszállították néhol, de ez mit használ, ha a munka intenzivebb és fárasztóbb? Ezelőtt egy munkás egy szövőgép mellett dolgozott, de a mióta a szövőszéket gőz hajtja, hármát, négyet igazgat s a gép szédítő sebessége sem itt, sem máshol pihenést nem enged, a figyelmet folyton lekötve, a munkás idegeit meríti ki. Ezelőtt a szorosán vett kenyérkereset csak a családapát vette igénybe, most a nők és gyermekek is gyári robotra járnak. Ezelőtt a békés polgári foglalkozást legfeljebb háborúk zavarták meg, most gazdasági válságok, váratlan nagyszabású tönkölés egyszerre százakat, ezereket sujtanak inséggel.

Ime ezek rövidre fogva a szocialisták főbb panaszai, melyekre nem lesz felesleges szintén csak röviden megjegyezni, hogy találmányok és gépek csak ideig-óraig képezhetik egyesnek vagy társaságoknak jövedelmes kiváltságát, de azután az egész emberiség jótévői lesznek. Gőz, villany, könyvnyomdászat, mechanicus szövőszék, varrógép stb. a társadalomnak épen azon osztályaira hozott áldást, melyeknek nem volt módjukban jó ruházatot viselni, könyveket olvasni, éhség idején idegen országok terményeivel életüket fentartani. Statistikailag bebizonyított tény, hogy a találmányok nemhogy megapasztották volna, hanem a mely iparágakban alkalmaztattak, megszaportították a munkával foglalkozók számát, s társadalom, mely nem jutalmazná a találmányt, s nem nyújtana ösztönzést szabadalmakkal azok létrejöttére többé nem haladó emberek, hanem az életet tengető állatok társasága volna. Gépek mellett a munka kétségtelenül kimeríti a foglalkozót, s való, hogy a haladás izomerő helyett mindinkább az idegerőre támaszkodik, de épen abban rejlik egyik érdeme, hogy a társadalom alsóbb rétegeinek is széles körben nyújtott módot arra, miszerint mint valódi ember nemcsak anyagi, hanem egyszersmind értelmi erejüket is érvényesíthessék, s azt a szocialisták sem tagadhatnák, hogy a hol magasabb képzettség, kiváló ízlés, éber figyelem követeltetik a munkában, rendszerint a díjazás is előnyösebb. A nők és gyermekek munkájával kétségtelenül sok visszaélés fordulhat elő, a mint a hűbéri korban a férfiak is viseltek igazságtalan ígát, de az viszont ismét való, hogy csak a polgárisodás teremtett nők és gyermekek által végezhető ipari foglalkozásokat, s bizonyára kedvezőbb az olyan család helyzete, melyben a gyermekek is pénzt hozhatnak a házhoz, mint a hol az atyát érő csapással az egész család pusztul. Bizonyos gépszerű egyoldalúság s e miatt válságokban a csak egy-nemű foglalkozáshoz értőket sújtó inség, kétségtelenül árnyoldala civilizatióknak, de ezzel szemben nincs bebizonyítva, hogy a szocialisták által magasztalt kisiparban a bizonytalanul bevetődő megrendelésekre váró s napot nap után tengető kisiparosok között együttvéve nincs-e nagyobb és nyomasztóbb munkafelakadás és nyomor? A tőke a végső erőfeszítésig nem hagyja bukni vállalatát s a hitel erejével átgázol a pillanatnyi zavarokon a nélkül, hogy a munkások a fenyegető veszedelemet éreznék, de a magára hagyatott kisiparos erőtelenségében a kereslet hullámzásaival nem birkozhatik meg. A középkor úgynevezett „szí-

lárd“ ipari szervezete csak a múlt homályában látszik ugyan oly erősnek a mindenféle ingó keretben, de ha az is lett volna, korunk iparos-osztályával nem tűr összehasonlítást, miután akkor a lakoságnak szerfelett csekély része, második aristocratiája foglalkozott csak iparral, s a mai, világrészek számára munkálkodó, tömegekben gyártó és tömegeket foglalkoztató iparos-államoknak még nyoma sem volt.

Ha a nyugati államok munkásai sorsukat igazságosan kívánják megítélni, akkor vándoroljanak el Európa félművelt államaiban élő kartársaikhoz, a kik talán egy szép kis földterület és kunyhó birtokában, de nem mint az angol munkások az ezer frtot meghaladó évi keresmény-nyel, hanem 50—80 frttal tengetik át az egész évet birkájukkal, sertésükkel egy vaczokban élve, reggel, délben, este a malé képében egyetlen olyan tápanyagot fogyasztva, melyet a francia szocialista ehetetlennek tart s a háziállatjának dob. Avagy keressék fel a még ennél is szegényebb, elszórtan havasokban, ronda falvakban élő napszámosokat, kik nyáron át az alvidékekre ereszkednek le kenyérért, télen pedig 10 kr napi bérért is hasztalanul ajánlanák fel parlagon heverő munkaerejüket. Lehet, hogy szocialista felfogás szerint a szabad természet ezen lakója, a gyár fojtó levegőjében görnyedő munkásnál boldogabb, miután Rousseau óta szokás azok részéről, a kik nem részesek benne, magasztalni az olyan állapotokat, melyektől az emberiség közös egyértelműséggel megválni törekszik; ha azonban nem a nagyobb jövedelemben, ruházatban, lakásban, élelemben és a művelt embert megillető élvezetekben rejlik a jobblét, akkor elesik jogosultsága a panásznak a miatt, hogy a tőke kizsákmányolva a munkaerőfelesleget, a munkásnak csak a legszigorubb megélhetés feltételeit adja meg és nyereségeiben nem részesíti, mert bizonyos, hogy a legnyomorultabb nyugati munkás többet élvez, jobban él és ruházkodik, mint falvaink lakosságának túlnyomó része, mely szocialista lapokat nem olvas és nem segíyez, hogy nyomorának hangot adhasson, congressusokat nem tart és nem sztrájkol, vagy jobban mondva az év nagy részében önkénytelenül munkaszünetet tart, mert nincs a kitől bérfelemelést, de bár munkát, foglalkozást követeljen; nem léteznek szükségletei s az ócsárolt tőke, melyből megkivánja a részesedést.

Valjon az olyszerű szövetkezetek, mint a milyen az angol mun-

kásoké, a kik csak 5 év alatt 50 millió frankot osztottak ki szükölködő társaik között; a különböző munkáslakházakat építő vagyonos társaságok; a Schultze-Delitsch-egyesületek; a napjainkban csodálatosan megszorodott és többnyire a munkásokra nézve előnyösen végződő munkaszünetek nem mind annak kézzelfogható bizonyítékai, hogy a tőke többet juttat a munkásnak, mint a mennyi életének fentartásához okvetetlenül szükséges, máskülönben mely pénzforrásokból élnének a munkások a szünetek alatt s minő vagyonból tarthatnák fen hatalmas egyesületeiket?

Az európai munkásnak lakása, ruházata, táplálkozása, gyermekeinek neveltetése, ezen segélyegyletek mind épen ellenkezőjét jelentik ama föltevésnek, mintha a szegény embernek végzete volna még szegényebbé válni. Hiszen nem kívánható a tőkétől, mely maga is megtakarított munka, hogy a midőn megsegíti édes testvérét, a munkát, s jót tesz a nemzeti termelés minden ágában, épen csak a tőketulajdonosnak ártson. Nagyobb tőke, nagyobb gazdasági erőt képvisel, s ezen erő nemcsak a terményeknek, hanem önmagának is megszorítására tör. Az ideges mohóság, melylyel korunk pénzt kerget, a visszaélések, melyekkel ember gyöngeségeit, pillanatnyi szorultságát a tőke a lelkiismeretlenségig kizsákmányolja, e századnak kétségtelenül egyik visszataszító jellemvonása, s habár nemzetgazdaságilag nem áll azon axioma, hogy a létért való küzdelemben az erősebb győzmiután a társadalomban egyik tagnak a létele a másiktól van feltételezve, s tulajdonképpen senki sem lehet legyőzött; de a javak megosztásában s a jóllét fokozataiban nem várhatni egyenlőséget, a míg tehetség, kincsszomj, élelmesség, munkakedv és szerencse közt nincs egyenlőség.

Egy igen fontos társadalmi jelenséget azonban ezen egyenetlenség megítélésekor soha sem szabad szem elől téveszteni, s ez abból áll, hogy az emberek aránylag igen csekély részének szenvedélye pénzre halmozni a vagyon tudatának kedvéért, hanem az óriási többség vagyont gyűjt, hogy kevesebb fáradtsággal nagyobb kényelemben élhessen, s esetleg gyermekeit neveltethesse, a kik szintén csak fogyasztók a társadalomban ezen idő alatt. A tőke szükségleti cikkekből vagy ezeket képviselő pénzből állván, rendeltetése a fogyasztás, illetőleg a szakadatlan átszállás azoknak kezéről, a kik kevesebbet dolgoznak és többet élveznek, azoknak kezei közé, a kik dolgozni

tudnak és akarnak, de e mellett takarékoskodnak is. A mint a productiv munkára épen a társadalom fogyasztó részének és a kezén levő tőkének felszaporodásával alkalom nyílik, a vagyon átszállása is megindul előbb az iparos és kereskedő polgárius körökre, s onnan az egyszerű munkásokra.

A történelem egész fejlődése ezen állítás mellett bizonyít. A nép alsó osztálya legelőbb rabszolga, azután jobbágy és később önálló szabad munkás lett. A polgári osztály: iparos, kereskedő és bankár előbb a társadalomnak lenézett, igen csekély számból álló kasztja, mely furfanggal, vesztegetéssel, önmegalázással tartotta fen harcos nagyurak várkastélyainak közelében életét, majd kiváltságokra tettek szert, maguk is várfalakat emeltek s a városokban kiindulási pontjait alkották meg annak a világtörténelmi nagy átalakulásnak, melyet a civisekről civilisatióknak, polgáriásodásnak nevezünk, mígnem a társadalomból mindig szélesebb köröket ölelvén fel magukban, uraivá lettek az államnak, létrehozván világszerte az újabbkori alkotmányosságot, mely törvény előtt minden embert egyenlővé, saját egyéni céljainak megvalósítására szabaddá tett. A rabszolgák ezrei felett élethalálnak urai, a történelmi nábobok, az a néhány dúsgazdag, a kiknek kezén egykor a nemzeti vagyon forgott, eltűntek a föld színéről, mint a geologia ősszállatai; később a hűbérurak, majd az apród- és lakájcsapatoktól kísért nemes urak is letettek minden hatalmi jelvényt, kardot, fegyvert a megizmosodott polgári osztály előtt. A kíséret és házi cselédek, vándordalnokok, házi szinpadok, fényes lakomák, nagy vadászatok, úri fogatok száma megapadt, de annál nagyobb arányokban megszaporodtak a munka után élő lakosság szolgálatára a bérkocsik, omnibuszok, hordárok, nyilvános színházak, hangversenyek, népmulatságok, lövész-, dalünnepélyek, munkakiállítások, casinók, kávéházak, vendéglők, jó szakácsnők és kisebb, de kényelmes és izléses polgári házberendezések. Magas polczairól leszállott mindenki, csak a munkája és tehetsége után élő napszámos osztálya a társadalomnak emelkedett.

De ugyanekkor a mai társadalomban napszámosná lett majd mindenki, t. i. óraszámra meghatározott munkája után él a hivatalnok a minisztertől aapidíjasig, a katona, a művész, az iparos, az író, színész, tanár, kereskedő, bankár, sőt nagyobbrészt a gazda is. A fizetésekben pedig bizonyos egyenlőség jött létre, a régi nagyobb

fizetések megapadtak és a kisebb állások fizetése megnövekedett. I. Napoleon alatt például 120 ezer frank volt a miniszter fizetése előbb Mazarin és Colbert hivataloskodásuk után 200 millió frank örökséget hagytak hátra, s valamennyi magasabb állás az abszolút uralkodók alatt rendkívül gazdagon volt megjutalmazva. Ellenben a kisebb hivatalnokok kevés számuknak daczára kevés javadalmazásban részesültek. Kolozsvárt például a 18. században a polgármester fizetése 300 forint volt, egy tanáré 257 frt, a plébánosé 230 frt és némi természetbeli javadalom.

Eddig tehát épen ellenkezője történt annak, a mit a socialisták hisznek, t. i. a vagyonság és jóllét a társadalom alsóbb és szélebb köreire szállott át.

Ezen állításnak igazat adott a statistika is, melyből befejezésül idézünk néhány számadatot.

1835-ben Franciaország lakói közül 200 ezeren 35 millió frankot helyeztek el takarékpénztárakban, 1878-ban pedig 3 millió 200 ezer betevő 1 milliárd és 12 millió frankot helyezett el. Angliában pedig többnyire a munkásosztálynak, miután a vagyonosabbak vállalatokban forgatják pénzüket, 3 és fél millió könyvvel 2 milliárdja van a takarékpénztárakban. Ugyancsak Angliában, a hol a szegény ügy egy század óta különös gondoskodás tárgyát képezi, 1849-ben 17 millió lakosság mellett 900 ezer ember volt a szegények házában, s daczára a lakosság növekedésének, a szegények száma következetesen alászállott úgy, hogy 1885-ben 10 millióval szaporodván a lakosság, a szegényházakban élők száma 100 ezerrel apadt. Az előbbi időkben 5 szegény esett 100 lakosra, most 3 esik, többnyire munkaképtelen. 1845-ben 148 ezer iparosa és kereskedője volt az országnak. 1877-ben pedig 381 ezer $6\frac{1}{2}$ milliárd bevallott jövedelemmel. Magában Angliában 14 év alatt 86% -al összesen 2 milliárd 600 millió frankra emelkedett a lakó házak értéke. Franciaországban pedig a mialatt a lakosság száma csak 20 százalékkal emelkedett, 6 millió 400 ezerről 1822-től 1876-ig 8 millió 600 ezerre emelkedett a házak száma.

Foville szerint Franciaországban 1820-tól 1870-ig fejenkint a gabona fogyasztása megháromszorozódott s egyéb növényi tápszeré 20, az állati tápszeré 30, az italok fogyasztása 80 százalékkal emelkedett.

E néhány szám is eléggé igazolja, hogy az eszmének és munkaerőnek, szóval az egyéni tehetségnek szabadsága áldást hozott a művelt népekre. E szabadság adott lételt csodás találmányoknak és mindenek felett oly hatalmas tőkének, mely nagyobbat alkot világszerte minden megelőző időknél, s oly általánossá tett műveltséget, jobblétet, mint előttünk a történelem egyetlen korszaka sem. A mit a harmadik rend a polgáriassult népeknek adott, minden osztály és rend szabadságánál többet nem nyújthat. Ezután ismét csak a szolgaság következhetik, a miben megelégedést az emberiség sohasem talál.

Nyomor és inség addig fog létezni, a mig emberek élnek, s a szenvedés gazdagnak, szegénynek osztályrésze, de valódi humanitást csak a mi időnk ösmer és ingyenes oktatás, segélyegyletek, árva-, agg-, lelenczházak, javító intézetek, kór- és szegényházak, különböző jótékony-egyletek és intézmények mind a testvériségi érzés hódításait bizonyítják. A hatalmasabbak visszaéléseinek gátot szabni, a sors csapásait enyhíteni, embertársainkat az eleséstől megóvni, a bukottat felemelni, ezután is a társadalomnak lesz annyival szigorubb kötelessége, minél inkább gyarapodik anyagi és szellemi ereje, de a sebeknek, melyeket a szabadság egyeseken az élet nehéz küzdelmei között ejt, mindig csak önmaga lehet legjobb orvosa.

Ha azonban a munkának köszönjük szabadságával és felhalmozott tőkéivel egyetemben a jelent, akkor a jövő is azoké, a kik dolgoznak, t. i. a munkásoké.

DR. BÉKÉSY KÁROLY.

A ROMÁN NÉP HITVILÁGÁBÓL.

Harmadik és befejező közlemény.

IV. *Solomonar, Băluur, Zmeu, Şpirituş, Vârcolac, Năluca.*

A boszorkányok egy fajtát teszi az úgynevezett *Solomonar* vagy *Şolomonar*¹⁾ (olv. Szolomonár, Solomonár), aki nem más, mint a magyar garabonczyás deák.²⁾

Lássuk e lényeket a román nép hitében. Magyarországon és Moldovában e felleghajtó lényekről mindenféle balhit kapott lábra. Rosz indulatu emberi lények ezek, a kik gyermekségük hét első éveit a föld alatti világban töltik el, mi alatt napvilágot egyszer sem látnak. Azt hiszik, hogy *Solomonăriă* neven föld alatti iskola létezik, a hol a természet minden mysteriumait, minden babonáságot és varázst, ráolvasást, a világon létező összes lények nyelveit meg lehet tanulni.³⁾ Ebben az iskolában tanulnak a *Solomonarok*, *garabonczyás deákok* is.

Az iskolába, a nép hite szerint, egyszer csak tiz személyt vesznek fel; az iskola tanítója maga az ördög — *drac.* — Magát az intézetet tehát ő tartja fenn, a ki fáradsága jutalmául a tiz tanuló

---

¹⁾ *Solomonar*: imbricator, garabonczyás deák, der Wettermacher, Wettertreiber, Lumpenmann. Lex. val. lat. Hung. germanicum, Buda 1825, 654 lap. — *Solomonar*: a ki természet feletti dolgokat, csodákat tesz. *Solomon*ia: magia; természetfeletti hatás előidézésének mestersége. Laurian — Massim: Glossariu, Bukarest, 1871. 540 lapon.

²⁾ Erről bővebben lásd Ipolyi Arnold: Magyar mythologia 454—464 lapokon.

³⁾ Schmidt W.: *Das Jahr und seine tage* (N.-Szeben 1866) című munkájának 16. lapján ezen iskola *Scholomance*-nak van nevezve, bizonyára hibásan. — E gonosz indulatu lényekről a román nép hitében irt Marian Fl. *Mitologia daco română*, (Solomonari) Albina Carpaţilor III. évf. 54—56 lapokon.

közül egyet magának tart meg, s abból lesz aztán a tulajdonképeni Solomonar.

A tanfolyam hét esztendeig tart. Hét év után a tanuló az ördög tulajdonságaival bir; épen olyan hatalmas lesz, mint az ördög; a szelek szárnyaira, s illetőleg a bälaur-ra — sárkányra — ül fel, igazgatja az esőket, szeleket, viharokat s különösen a jégesőt.

Természetes, hogy a Solomonar emberi lény lévén, az emberek között él, azonban kerüli az emberek társaságát, a magányt szereti. Magányában ismeretlen lények látogatják meg, arany kantárszárát hoznak számára ajándécul, oktatásban részesítik, hogy miként kormányozza az égi háborukat. Az arany kantárszár arra való, hogy azzal a sárkányokat megnyergelhessék. Az ilyen Solomonár jól ismeri a sárkányok lakóhelyeit.

A Solomonar a sárkányt a következő módon fogja meg. Magához veszi az arany kantárt s felkeresi a tavat, a melyről tudja, hogy feneketlen; ebben szoktak a sárkányok tartózkodni; a tavat megkerüli egyszer-kétszer, elmondván a titkos értelmű szavakat; azután megrázza a kantárszárát, mire a tófenékről feljönnek a sárkányok és rendelkezésére állanak a Solomonarnak. A sok közül egynek fejére veti a kantárt, a hátára pattan fel s néhány pillanat alatt fenn van a fellegek között; megfagyalja aztán azokat s jégesőket hoz létre.

Van egy mese a román nép ajkán: Bälaurul si Strigoiiul¹⁾ (A sárkány és a boszorkány), mely számot ad a román nép ezen balhitéről. E mese szerint a Strigoii áruulás folytán értesülést vevén a sárkány lakhelyéről, felkereste a tavat és körülötte nagy tüzet élesztett. Erre a tó vize fagyni kezdett; minél nagyobb volt a tűz, annál vastagabb jégkéreg képződött a tó felszínén. Mikor már a jég elég **vastag** volt, a Strigoii a befagyott tó közepén léket vágott, mely felett rázni kezdte a kantárszárát. A szegény sárkány erre kidugta a fejét; a Strigoii ekkor a fejére tette a kantárt, felült reá s felrepült vele a fellegek közé.

Némely helyeken (Bukovinában) a nép hite szerint a sárkányfogás akként történik, hogy a Solomonár felkeresvén a sárkányt rejtő

¹⁾ Sbiera G. a lui Jon: Povesti populare românești, Csernovicz 1886, 310—312 l.

tavat,¹⁾ előveszi ördögös imádságos könyvét s abból szorgalmasan olvas addig, míg a tó vize egy ölnyi mélységre meg nem fagy. Aztán egy másik könyvet vesz elő, s miután abból is olvasott egyet-mást, a sárkány a tóból felüti a fejét és kérdi:

„Mit akarsz, gazdám?”

A Solomonar erre a sárkány fejére teszi a kantárt, rászökik és mondja:

„Látod-e a jeget a tó felett?... törd össze számomra darabokra s aztán menjünk erre, vagy arra!”

A tó jege egy szempillantás alatt millió, meg millió apró darabokra van összetörve, éppen olyanokra, a milyenekre a Solomonarnak szüksége van, hogy az egyik, vagy a másik vidék termését vele tönkre tegye. Látván a Solomonar, hogy a jég olyan, mint a milyenre szüksége van, megszorítja a kantárszárat, a sárkány előre lép, a víz pedig oly magasra emelkedik a tóban, mint a mily magasan a jég állott; az összetört jég pedig a sárkány után nyomul széditő sebességgel.

A Solomonár aztán tetszés szerint jár el, hajtja, hordozza a fellegeket. Jegével tönkre teszi a viruló határokat, vagy megkíméli azokat, ha neki úgy tetszik. Hatalma nagy. Boszuálló különben; jégeseőivel leginkább azon emberek vetéseit látogatja meg, a kik őt valaha valamely módon megbántották. Innen van az, hogy az emberek az afféle fajta egyéniségeket, a kikben ily gonosz tulajdonságokat sejteneek, igen megbecsülik, óvakodnak tőlük, vagy egyáltalában kedvökben járnak; ajándékokkal kenyerezik le, nehogy a borzasztó csapás vetéseiket utólérje.

A jégeső egyébiránt nem mindig a bosszú műve. Gyakran meg-esik, hogy a fellegek között élő Solomonarok, gonosz indulatu lények, semmi más dolguk nem lévén, igen unatkoznak. Unalmukban aztán jéggé fagyalják a felhőket, borzasztó jégviharokat támasztanak s ezeknek egész erejét pusztaságokra, havas tetőkre, nagy vizekre, a hol

¹⁾ Dorna vidékén (Bukovinában) az Inel havas tetőn levő tóról a nép azt hiszi, hogy tele van sárkányokkal. A Solomonarok e tóból fogdossák ki sárkányait. Lásd Márián fl. fennebbi tanulmányát. Az erdélyi részekben egyáltalában az a hit él a nép között, hogy a nagyobb s úgynevezett feneketlen tavakban sárkányok lakoznak.

senkinek sem ártanak, öntik ki. Ez tehát ártatlan kedvtelése a Solomonaroknak.

Említettük, hogy a Solomonar különben a földön él. Ide tér vissza rendszeren a jégesők után. Hogy senki meg ne lássa, leereszkedése rendszeren sötét felhőkbe burkolódzva történik; e felhők csak-hogy a földet nem érintik; majd leereszkedik a tóhoz, honnan a sárkányt kifogta; a sárkányról leszállván, leveszi fejéről a kantárt; titkos szavakat mormol, a tó erre megtelik vízzel. A sárkány, a mint magát szabadnak érzi, megrázza sörényét, s visszamenekül a tófenékre, a hol az előtt tartózkodott, honnan csak a Solomonar felhívására jó ismét elő.

Viharos időkben, mikor a szél viszi, hajtja a felhőket, a gyermekek lesni szoktak a sárkányokra — bälaur. — Ezeknek körvonalait a felhők egyes alakjaiban akárhányszor felfedezik s befutván övéikhez esküdöznek, hogy ők látták a sárkányt, a mint erre vagy arra lecsapott. Nagy emberek hasonlót cselekednek. Földet, havast, vagy hegytetőket érintő felhőkben ilyenkor (néphit szerint) Solomonarok vannak.

A Solomonar, a mint a sárkánynak útát adott, ördögös könyveit biztos helyeken rejti el, mert nem tartja jónak, hogy azokat magánál tartsa, magával czipelje. Azután, ha magányát megúnja, mint koldus, bűvész, mesemondó, énekes, tört lábbal, csonkán, vakon, hogy a nép rá ne ismerjen, megjelenik az emberek között, a nép kegyelméből napról-napra él, a míg kedve kerekedik ismét mesterségéhez fogni.

Mint mindennek, a Solomonarnak is vannak ellenségei, ezek az úgynevezett *Contra-Solomonarok*. Vannak emberek, a kik határozottan tudnak működni a jégverések ellen; bizonyos titkos, ördögös szavakat ismernek, a melyeknek segítségével eltávolítanak a határokról minden ilyenmü veszélyt. A nép ezeket „Pietrari“ (kövezők), *Ghiățari* (fagyalók) neven ismeri.¹⁾ A helység lakosai ezen embereket tett szolgálataikért fizetni szokták.

Mikor égi háboru kerekedik és félni lehet attól, hogy jégeső lesz, a *Contra-Solomonarok* kimennek a határba s ott különféle titkos szavakat mormolnak el. A végén fel szokták hívni a felhőkben rejtőző Solomonarokat, hogy a falut és annak határát kiméeljék meg s ille-

¹⁾ Marián Fl. már idézett tanulmányában, az érintett szakközlöny 55 lapján.

tőleg a veszélyt azok feje felől hárítsák el. Ha a Solomonárok szót fogadnak, semmi baj sincs; de ha a határt a felhívás ellenére a jég verni kezdi, akkor jaj a Solomonarnak. A Contra-Solomonar ilyenkor egész hatalmát igénybe veszi; titkos szavakat mond el, a melyek a szelek járását megfordítják s a felhőket puszta helyek felé terelik; majd kaszát ragad fel, s azzal keresztül-kasul a felhők felé vág. S ime, csodák csodája! a jégbordó Solomonar kibontakozik a felhők közül, sárkányostól a földre hull, a nehéz felhő pedig egész súlyával reá nehezedik, megöli sárkányostól. Felettük valóságos jéghegy alakul. Megjegyzendő, hogy ily esetekben csak a jég hull alá, az eső fenn marad; hogyha ilyenkor az eső is leszakadna — néphit szerint — oly iszonyu árvizek keletkeznének, hogy falukat, városokat sepernének el, a mi valóságos isten verése volna. Így jár minden Solomonar, a ki a Contra-Solomonar felhívását figyelemre nem méltatja. A nép a Solomonárok ilyen összeütközésének örvend, mindannyiszor egygyel-egygyel apadni szokott a gonosz lelkek száma.

Innen van divatban a népnél, hogy jégeső kezdetén valamely szuró, vagy vágó vasszerszámmal, késsel, fejszével, szekerczével, villával stb. vágnak be a földbe; mi által a Solomonar megfélemlítetik, illetőleg a hatalmát, erejét vesztvén, sárkányostól a földre hull s a jégeső megszűnik.

A Solomonar földi tartozkodása alatt, mint minden más gonosz szellem, kerüli a fohagyma szagot, s az is képes őt távol tartani. Ha ilyen, Solomonarnak tartott, gonosz ember elhalálozik, nem temetik a sirba arcczal kelet-, hanem nyugat-felé. Ezen óvintézkedés elmulasztása esetén az eltemetett Solomonar elhagyná sirhelyét s mint hazajáró lélek, halála után is, igen sok kellemetlenséget okozna az emberek között.

Különösnek tartom, hogy a Solomonarnak nincs szerepe a román népmesében. Egész mese-irodalmában e népnek alig fordul elő egy nehányszor; leginkább az újabb keletű mesékben, hol mint jég-felhőt hordó gonosz jelenik meg.

Nagyjában ezeket jegyezzük a Solomonarról a román nép hitében.

Szükségesnek tartjuk a magyar garabonczyás diákot is bemutatni, hogy a román és magyar alakot összehasonlítván, annak őseredetét kimutathassuk. A magyar irodalom terén sokan foglalkoztak

a garabonciás diákkal. Régiségét ama tény is bizonyítja, hogy nevét 1533 óta Komjáthi „Szent Pál levelei“-nek fordításától elkezdve, egész a mai napig egyre halljuk emlegetni, közszájon forogni.¹⁾ A nép hite különféle tulajdonokkal ruházza fel.

Ipolyi Arnoldnak²⁾ fejtegetéseit a garabonciás deák eredetéről nem tudjuk használni, miután ő ezen alak eredetét a magyar nép pogánykorában keresi és találja fel, állítván, hogy akkor ez az alak papi funkciókat teljesített. Ez túlhajtott állítás, meg fogjuk látni miért. Ipolyi Arnold szerint a magyar nép a garabonciás diákot boszorkány fiának tartja, de bárki fia is lehet, a főkellék az, hogy a tizenharmadik iskolát elvégezte legyen, melynek mestere az ördög. A garabonciás rongyosan, fáradtan, könyvvel hóna alatt jár faluról-falura, kéregetve köszön be a házakba; a határra vészt hoz, átkára szélvész kerekedik, jégeső, zápor veri el a szőlőket és elárasztja a vetéseket; ő gerjeszti a villámot és menydörgést; ilyenkor a setét felhőkben a nép látni véli őt.³⁾

Egy más magyar néphit szerint a garabonciások bűvös tudományu emberek, kik esőt, szélvészt támasztanak, a sárkányok felett hatalommal bírnak, azokat kiolvassák, de a jövő dolgokat is előre meg tudják mondani. A garabonciós hatalma leginkább a kiolvasásban áll, mit a bölcsesség könyvéből szokott tenni, melylyel minden garabonciós el van látva.

A garabonciás diák más néphit szerint fogakkal jó a világra, 13 iskolát végez, azután egy barlangba vonul, hol az ördög fogja leczke alá, őt is, 13—12 társát is. Majd felülnek a szerencsekerékre, melyről egy forgás közben okvetlenül lebukik, a többi pedig garabonciós lesz. Mint ilyennek, hatalmukban áll bűvészkedni, jósolni. Zivatar alkalmával, szélvészkor sárkány-kigyón lovagolnak, melyet bűvös hatalmuknál fogva maguk nyergelnek meg s nyitott könyvből olvasnak, melynek olvasásához csak ők értenek.⁴⁾

1) Lázár Béla: A garabonciás diákról. Ethnographia 1890-iki évfolyamának 277—285 lapjain.

2) Magyar Mythologia, Pest, 1854. 454—465 lapokon.

3) Ipolyi említett könyveinek 455 lapján.

4) Lázár fennebb érintett tanulmányában, az Ethnographia 278 lapján.

A régi időben, írja Sirisaka¹⁾ Andor, azon diákok felől, a kik némileg rongyos köpenyegben valami házhoz egy kis enivalóért befordultak, azt hitték a falu népei, hogy az ilyenek garabonczyás diákok, a kiknek rendkívüli hatalmok s természetfölötti erejök van. A babonások hite szerint, ha a garabonczyásnak kedveszottyant, forgószél képében, vagy jégeső alakjában nagy kárt csinált az épületekben és terményekben. A garabonczyás soha sem jár gyalog, vagy sárkányon repül, vagy pedig szárnyas lovon (táltos) lovagol faluról falura és csak tejet eszik. A hol tejjel ellátják, ott semmi baja sem lesz a falunak, de a hol elküldik, ott kész a jégeső.

Ha most a magyar alakot összehasonlítjuk a román nép Solomonarjával, úgy fogjuk találni, hogy a két alak egy és ugyanaz, s egy közös eredetre vezethető vissza. A két alak az ördög által vezetett iskolában tanul; természetfeletti erőre tesz szert, sárkányon lovagol és a jégesőt kormányozza; bűvészkedik, jósol; a földön jár és az emberek között sok bajt csinál.

Ezen alakkal Európa majdnem minden népénél találkozunk. Egyik-másik népnél ezen alak több, vagy kevesebb tehetséggel van felruházva. Ruházatára, felnevekedésére, hajlamaira nézve találkozunk különbségekkel; mert egyik-másik nép a saját képzelődése és körülményei szerint más-más irányban foglalkoztatta ezen alakot, a lényegben azonban különbséggel nem találkozunk.

Nehéz kimutatni, mely népnél fordul elő legelőször ezen alak. Annyi tény, hogy nem európai eredetű. Az is tény, hogy nem ősmagyar pogánykori alak, mint Ipolyi Arnold véli, a pogánykori magyaroknál papi funkciókat ez az alak nem teljesített, ez legalább nem mutatható ki. A pogánykori magyaroknak voltak táltosaik, papjaik, mondjuk bölcseik, de garabonczyásokról azonban nem szólhatunk.

Lázár Béla érintett tanulmányában, mikor azt mondja, hogy Magyarországból a középkorban igen sok ifju tanult külföldön s az olasz egyetemeken tanuló társaiktól megtanulták a bűvészkedést és jövendőmondást, tehát a magyar garabonczyás nem más, mint az olasz garamanzia, csak felületesen érinti a kérdést s legfennebb azt igyek-

¹⁾ A Babonáról. Pécs. 1887. 38—39 lapokon.

szik bizonyítani, hogy a magyar garabonciás diák olasz eredetű. Nem mutatja ki azonban a garabonczos őselakját a népek hitében.

Annyi tény, hogy az olasz, a szláv (grabaneijaš), a német (fahrende schüler), a magyar garabonciás diák egy eredetűek. A középkorban kezdett szerepelni ilyen alakban először. De a népek hitében meg volt az alak már a középkort megelőzőleg.

A román nép nem nevezi ez alakot diáknak, tanulóknak, iskolás ifjunak, s e körülmény arra a következtetésre indít, hogy ő nem egy forrásból merítette ezen alak felőli hitét az említett népekkel. Ő nem itt vette, hanem azt magával hozta ide. Itt a román nép, a szomszéd magyar és szláv nép befolyása és hatása következtében a garabonczos felőli hit csak egyes változatait kölcsönözte át, de magát a Solomonar alakját már régebb időktől fogva ismerhette. Tehát szász eredetű sem ez a hit a románoknál.

A román népirodalom a tulajdonképpeni garabonciás diák alakját a negomândrok, vagy garamantokban bírja, a kiknek főnökével Nagy Sándor is találkozott indiai útjában.¹⁾ A garamantok azonban a nép hitében magukat be nem fészkeltek. Ezekről csak írásban maradtak fenn emlékek, idegen vonatkozásokkal.

A román nép, habár ő majdnem ugyanazon tulajdonságokkal ruházza fel a Solomonárt, egyedül tartotta meg az alak megnevezésénél a valódi szót, mely minket az ősalak kutatásánál biztos nyomokon vezet. Az ősalak maga Salamon, a zsidók bölcs királya.

Az ókor népei hittek már a tudományos, bűvárdokó férfiak természetfeletti erejében. Hitték, hogy ezen férfiak a természet felett uralkodni képesek, hogy jósolhatnak.

A görögök előtt India ismeretlen lévén, sok csodálatost beszéltek felőle. Bölcsseit (gymno-sophisták, Brahmanok) híreseknek tartották. Ezek életüket az örök vizsgálódásban, a legnagyobb szigorúságban töltötték, ebben helyezték ők bölcsességüket, megrontani az érzékiség hatalmát, s az által egyesülni az istennel. E férfiak India négy kasztjából a legelőkelőbbet alkották, szentek, sérthetetlenek voltak.

¹⁾ Gaster: Lit. pop. rom. Bukarest, 1883. 31 lap. A garamantokkal való beszéd az 560--570 lapokon olvasható.

Ezen tudós, szent életű, csodatevő férfiakról, sokat beszélt a világ. Mint említettük, Nagy Sándorral indiai útjában ezek beszéltek volt, s a román írott emlékekben azoknak maradt fenn hire a garabantok alakjaiban.

Az európai garabonczyások ősalakja nem lehet más, mint az indusok brahminja, mely alak a népek hitében különböző átalakuláson mehetett keresztül, míg Európa népeinek képzelődése megalkotta a középkori származású garabonczyás diákat. A Solomonar a kereszténység alkotása

Salamon a zsidók királya, a vallásos irodalom egyik kiváló alakja lett; hőse számos mesének, legendának, melyek úgy a keleti, mint a nyugoti népek képzelődését erősen érdekelték, foglalkoztatták.¹⁾ A szentírás Salamon királyt fényes tulajdonokkal ruházza fel, a ki a bölcsesség maga volt; természetes, hogy alakja a keresztény népek hitvilágát nem hagyhatta érintetlenül. A népek a bölcsességet az ég különös adományának tekintették, rendkívüli hatalmasnak a férfit, a ki azt bírta. Salamon királyról is, egyik legenda szerint, az a különös tulajdonság maradt fenn a népek hitvilágában, hogy Jeruzsálemből Damaskusba repült egy hatalma alatt álló lényen. A rabbi és muzulman legendákban ez a lény szőnyeggé vált, majd sasok által vitt láda, később repülő ló, a románoknál bälaur, sárkány.

A román nép hite szerint Salamon király mindent ismert, a mi a világon volt, ismerte az emberek, a csuszó-mászó, ragadozó, repülő, úszó állatok és növények, kövek természetét, tulajdonságait; a mi a vízben, földön és a föld gyomrában volt, mindazt Salamon király az ő istentől nyert bölcsességénél fogva feltalálta és elemezni tudta. Ismerte az eget összes csillagaival, planétáinak járását, útját senki sem ismerte jobban nálánál; meg tudta kötni az ördögöt; minden nyelvet beszélt és minden varázsnak mestere volt. A román kéziratok tanúsítása szerint a görög bölcsek Salamontól tanulták a gyógyítás

¹⁾ Lásd: Gaster: *Literatura populară română*, 325—339 l. A Salamon királyra vonatkozó meséket, legendákat összegyűjtötte, ismertette: Veselovsky A. N. (*Slavianskii skazaniia o Solomonê i Kitovrasê zapadnija legendy o Morolifê i Merlinê*. St. Petersburg 1872.) Érdekes e műben az, hogy Veselovsky egyegy legendának európai útját is megjelöli és kimutatja azon okokat, a melyek terjedésükre és váriálásukra hatással voltak.

mesterségét; a füvek gyógyerejével gyógyított mindenféle betegséget, nyavalyát.¹⁾

A Talmud hasonló tulajdonságokkal ruhazza fel a zsidók bölcs királyát.

Salamon király tehát a román népnél rendkívüli bölcseségéről, jóvendöléseiről, varázslatairól, szóval természetfeletti erejéről és hatalmáról ismeretes; Salamon király „szerencse kereke“, habár idegen irodalmakból jött át, az mégis e népnél minden irányban ismeretes.

A nép Salamon királynak rendkívüli tulajdonaiból külön választotta a varázst, a jóvendőmondást, a különféle szerencsemondást és ezen tudományokat összefoglalva elnevezte Solomoniä-nak (magia), mely voltaképpen a bölcsességen alapszik; Solomonäriä-nak nevezik azt az iskolát, a hol ezen tudományokat tanítják. Ezt a tudományt meg lehet szerezni tanulás által; mindazokat, a kik magukat ezen tudomány megtanulására szánják el, solomonarinak nevezik. Hogy ez az iskola hol van s ki benne a tanító, arról fennebb már említést tettünk.

Láthatólag a román garabonciás alak a salamoni legenda körből veszi eredetét, ez azonban még nem zárja ki azt, hogy az ősalak ne az ind brahmin legyen, a bölcsesség képviselője az ázsiai népek hitvilágában. Kitészik ebből az is, hogy a Salomonar semmi esetre sem kerülhetett a szászok útján a román néphez, mert a fölöle uralkodó hit akkor legfennebb az erdélyi részekre szorítkoznék. Nem is magyar átkölcsönzés, mert akkor nem hívná a nép Solomonar-nak.

A Solomonar fölöli hitet a román nép magával hozhatta a Balkánból, itt a magyar nép hatása következtében legfennebb egyes balhittel gazdagította tárházát ezen alak fölől.

Bälaur. A mesék legkedveltebb és leggyakoribb alakja. Nép-hit szerint a bälaur kigyó alakú testtel és fejjel bír, csakhogy a kigyónál sokkal vastagabb és a hátán szárnyakkal bír. A bälaur nem bír lábbal, azért vagy csúszik, vagy repül; lábai állítólag a bőr alatt vannak elrejtve s csak akkor igyekszik azokat kidugni, mikor valaki lefejezi, így akarván menekülni, a mi különben nem sikerül.²⁾

¹⁾ Gasternél 336—337 lapokon.

²⁾ Sbiera Jon: Povesti populare românești, Csernovicz, 1886., 315—316 lapokon.

A bälaur-ról ¹⁾ (sárkány, sárkánykigyó), a következő-képpen képzelődik a román nép.²⁾

A sárkánykigyók roszindulatú lények, kigyó alakúak, beszélni tudnak; születésüktől fogva hét esztendőn át a föld alatt élnek; nem érinti napsugár, sem emberi szem ez alatt nem látja őket. Rendkívüli nagy testük aranyszínű ³⁾ pikkelyekkel van befödve, egy vagy több fejjel birnak, minden egyes fő szemekkel van ellátva; orrlyukaikon harag esetén tüzes lángot fúnak; nyelvük, fülük hegyes, fogaik mérget tartalmaznak; minden főn két-két szarv van. A képeken némelyik szárnynyal, másik pedig lábakkal van ellátva.

Azon kigyó, melyet születésétől fogva hét esztendőn át a föld alatt, napsugár és emberi szem nem érintett, kibúvik a föld színére, lesz belőle bälaur (sárkány), mely aztán járatlan és emberek által nem lakott helyeken jár, néptelen sziklás erdőkön; a fekete világból a fehérbe járogat. A havasok mélyedései és nedves helyei, elhagyott zárdák, épületek iránt viseltetik előszeretettel; feneketlen tavakba, tengerszemekbe, kútakba, forrásokba rejtőzik el; elbuvik azon hidak alá, melyeken hősök haladnak át, az úgynevezett Fet-frumosok, ⁴⁾ a năsdra vān-ok, ⁵⁾ királyfiak stb.

¹⁾ Bälaur, draco, prodigium, bellua, diabolus. Laurian-Massim: Glosariu. 49—50. l. Ezek a latin belluatól származtatják. — Draco, sárkány, der drache, bellua. Budai Lexicon. 51. l. Dragon, hydre; horvátul, szerbül: blavor, blavur, blaor, blor; új görög: πέλωρ, monstre. Cihac Dict. d'ötím. daco-romane 7 l. Cihac szláv elemnek tartja. Saineau Lazar: Dict. Româno-german (Bukarest, 1879.) szintén a szerb blaor-tól származtatja a román bälaurt. Belua bellua, nagy és otromba állat, vagy általában csak állat.

²⁾ Márian Fl.: Mitologia daco-română. Bälauri czimü tanulmányában (Albina Carpaţilor III. évf. 9—12; 22—23 lapokon) összegyűjti a különféle néphitét, mely erre vonatkozólag a románok által lakott helyeken különösen a népmesékben nyer kifejezést.

³⁾ Alexandri Vazul: Poesii populare czimü gyűjteményének 11—12 lapján a (Bälaur balladában) „solzi verzi“, zöld pikkelyekről tesz említést, általában pedig a népköltészetben „solzi de aur“ (arany pikkelyek) fordul elő. Alexandri önkényüleg járhatott el itt.

⁴⁾ Így nevezik a román mese ifjú hőseit, a kik óriásokkal, sárkányokkal, szörnyekkel küzdenek, leányokat szabadítanak ki körmeik közül, vagy más rosztól mentik meg az emberiséget s rendszerint győztesek.

⁵⁾ Táltos, viribus supernaturalibus praeditus, mit übernatürlichen kräften versehen. Budai Lexicon 440 l. Sdravān, năsdra vāncă, valide, robuste,

Néha ilyen bolyongásai alkalmával a bälaur még fityörészel is; ha megéhezik, lesbe áll, a körébe kerülő embert, vagy más állatot hatalmába keríti és irgalom nélkül megeszi. Megesik az is, hogy fegyveres vitézt, vagy szarvast akarván egyből befalni, a fegyver vagy az agancs megakad, beszuródik szája padlásába, aztán ilyen állapotban, mint valami szörny, félig nyitott szájjal, félig lenyelt falattal áll, míg megérkezik ismét valamely hős és megölvén a szörnyet, kellemetlen helyzetéből az embert kimentti; ha szarvasról van szó, a hős levágja a szarvas agancsait s engedi a falatot lenyelni, szóval bajából kiségit a sárkányt. Ez utóbbi esetben háladatosságból a bälaur a szabadító hős bármely kívánságát teljesíteni szokta; így ha a hőst valamely veszély fenyegeti, vagy nem tud eljutni rendeltetése helyére, a sárkány szivesen nyujt neki segédkezet.

Említettük, hogy a sárkányok a hidak alá rejtőznek, az arra járó ifjú hősoeket elfogják s felfalják. A Fet-frumosok azonban számba sem veszik őket; megküzdének velük, pallossal, buzogánnyal, vagy nyíllal megölik s millió darabokra aprítják. A tavakban s egyáltalán a vizekben élő sárkányok rémei lesznek városoknak, vidékeknek. Senki sem közeledhetik a vizekhez életveszély nélkül. Bárki legyen a közeledő, a sárkány nagy sebességgel rárohan, megöli, megeszi. Még a léggör is, melyben a sárkány lélezkzik, fojtó, mérges; úgy hogy az, a ki véletlen okoknál fogva a szörnytől megmenekül, nem menekszik meg a sok betegségtől, mely a sárkány léggörével kapcsolatos, rövid idő alatt bajában belehal.

Ha valaki menekülni akarván a sárkánytól, futásnak ered, a sárkány utána iramodik, „c' o falcă 'n cer și cu una în pământ“ (egyik álkapczával a földön, a másikkal az égben).

Legizletesebb falatjuk a leány-hús; ezért inkább azon vizeket keresik fel városok, faluk közelében, a honnan ivóvizet szoktak meríteni a község leányai. A község gyakran kialkuszik a sárkánynyal, rendes évi adót fizet ki számára emberben. Menthetetlenül megöli azt s felfalja, a ki neki ártani akar. A mesék gyakran tesznek említés sárkány által őrzött kútakról, forrásvizekről, honnan az emberek csak azon feltétel alatt meríthettek vizet, ha leányokat adtak

fort de main; homme, femme faisant, des cures merveilleuses et de là faisant des miracles, miraculeux. Cihac idézett szótárának 336 lapján. A szó maga az ó-szláv sudravin, zdrav-ból (sanus. ép, egészséges) származik.

adóba időnként. Helyéről csak akkor távozott, mikor a helység leányait mind kipusztította.

Természetes, hogy a csapás, a sárkány jelenléte miatt valamely forrásnál, a lakósok erősen panaszkodnak. A király füléhez jutnak e panaszok, a ki gyakran saját leánya által is érdekelve van; fél királyságát és leányát igéri oda annak, a ki megmenti az ily szörnytől népét, s ő magát. A mesék tanúsága szerint azonban a sárkány egyetlen királyleányt sem pusztított el, mert rendszeren kézügyben van egyik-másik hős, a ki a bálaur-t karddal, pallóssal, vagy nyíllal megöli; ez különben csak akkor következik be, mikor egy csomó vállalkozót a sárkány már felfalt. A sárkánynak minden fejét levágja; a nyelveket kimetszi és elteszi. A mese-szövő nép képzelődése azonban akadályokat gördít itt is a hős útjába. Minden királyi udvarban rendszeren van egy cigány, a ki a leány nyomát követi a vizet elhozandó a sárkány által örzött kútról. Ez látván az ifjú hőst elalélva a királylány ölében nyugodni, megöli őt s a leányt is halállal fenyegeti, ha nem erősíti királyi atyja előtt a hazugságot, hogy a bálaur-t ő ölte meg.

Daczára ennek, a hős különféle módon életre támad, győzedelmeskedik minden akadályon és elnyeri a királylányt s a félkirályságot, a gonoszok pedig elnyerik büntetésüket.

A fekete-világ (lumea neagră) sárkányai rendszerint a Pajura¹⁾ (olv. Pázsura) fiókáival táplálkoznak. A sárkányok esküdt ellenségei, a mesebeli hősök azonban itt sem hagyják e szörnyet élvezeteinek élni; rendszeren akkor jelennek meg, a mikor a sárkány a fára kúszik felfelé, hol a Pajura fészke áll. A hős hallván a fiókák jajkiáltásait, megjelenik a helyszínén és pallosával darabokra aprítja az ellenséget s megmenti a fiókákat a bizonyos haláltól. A hazatérő sas örömében befalja a hőst, azonban százszor szebb alakban nem sokára ismét kiadja s ráadásul óriási szárnyain a fehér világba (lumea albă) szállítja vissza.

¹⁾ E madár nagy szerepet játszik a román mesében. A hősöket ez a madár szállítja egyik világból a másikba. Különben nem más, mint a magyar sas, kétfejű sas, griff; adler zauber-vogel, aquila, imperialis avis. Laurian és Massim a román pasere-ből (latinul: passer veréb) származtatja — (Glossar 434 lap); míg Cihac (enol. munkájának 239 l.) szláv elemnek tartja. lengyelül: pazur, csehül: pazour, griff, griffe.

A sárkány ezen foglalkozásán kívül kincseket és elrabolt királylányokat őriz, a kik oly szépek, hogy a napra lehet nézni, de reájuk nem. Hihetőleg innen van az, hogy vele a mesebeli hősök állandó harcban és háboruságban élnek.

Mint említettük, a hősök mindig legyőzik a sárkányokat. Vialdal közben a sárkány tüzet okádik. Életerejé oly nagy, hogy mikor darabokra van szaggatva, testének felkoncizolt részei mozognak, s egymás felé közeledvén, egyesülni akarnak. Ezen mozgás, rángatózás naplementig tart. Mikor a sárkány ketté van szabva, a fejes rész még egész erejében áll s annál dühösebben támad a hősré, azonban minden hasztalan, legyőzetik, a hős győzőnek marad.¹⁾

Sokan a sárkányok közül, míg a föld alatt élnek, szárnyakat nyernek, s rendszeren julius hóban, mikor felhő borítja a havasokat, erdőket, felszállnak. A magasban a viharokkal, jégesőkkel járnak; itt testöknek csak fele része látható, rendszeren farkuk. Meg kell jegyeznünk azt is róluk, hogy a sárkányok nőtlenek és társaságban nem fordulnak elő, elszigetelve élnek egymástól.

Már arról tettünk említést, hogy a garabonciás diák — Solomonar — sárkányon lovagol. A sárkány-kigyó szokta a garabonciás parancsára összetörni a tóban a jeget, ő szokta elhordozni a felhők hazájába.

Egy más néphit szerint a bälaur a következő módon születik.²⁾ Nagy garmada ág-bog alatt, elhagyott omló épületek szakadékaiban, vizenyős helyeken, melyek nagymennyiségű lehullott falevél, vagy dús növényzet által vannak betakarva, a kigyók sokasága szokott összegyűlni; fejeiket szorosan egymás mellé dugva erősen fűjni kezdenek, minek következtében nagy és vastag hab fámad. A folytonos fűvás következtében a hab keményedni kezd, gyémánttá lesz, mogyoró vagy dió, néha pedig épen tyúktojás nagyságu; drága és szép kő ez, világítóbb a napnál, a ki nyaldossa éhségét és szomját eny-

¹⁾ Alexandri Vazul már idézett népköltészeti gyűjteményében (12 lap) állítja, hogy a sárkányok buzogányokkal szoktak verekedni. („Când se luptă cu vitejii Feți-frumoși, se lovesc, cu ei în buzlugane“). Alexandri azonban téved, mint Marian Fl. is megjegyzi a sárkány ereje a főben van, keze nincs, hogy buzogányokat kezelhessen.

²⁾ Sbiera idézett művének 315—316 lapjain. Schott Albert: Walachische mährchen (Stuttgart, 1845) czimű munkájának 295 lapján habár röviden, de ismerteti a bälaurt.

híti. Néha megtörténik, hogy nyalás közben egyik-másik kigyó a drágakövet lenyeli, ebből lesz aztán a bälaur; teste megnyúlik, megvastagodik, feje megnő s nyakán golyva képződik; szárnya nő, s a lenyelt kő nagysága szerint egy, vagy több fejű lesz.

Mikor a kigyón a sárkánykigyó tulajdonságainak előjelei mutatkoznak, azonnal pusztulnia kell az emberi szemek és a nap világa elől; hét esztendőn át a sötétben fejlődik tovább. Ezen idő alatt, ha valaki meglátja, a kigyó elveszti nagyságát, szárnyait, fejeit és erejét is, visszafejlődik közönséges kigyóvá; ellenkező esetben kibúvik ódujából és megkezdí rendes életét.

Ha földön csuszik a bälaur, mindent felperzsel maga után, a fű nem nő többé; ha a vízbe helyezkedik el, senki sem meríthet abból emberadó nélkül, más áldozatot el nem fogad.

A bälaur-ra vonatkozó meséket meg lehet kapni Sibera ¹⁾, Fundescu ²⁾, Ispirescu ³⁾, Schott Albert ⁴⁾, Kremnicz ⁵⁾, Pap Retegean János ⁶⁾ stb. gyűjteményeiben. A bälaur szerepe a mesékben azokból nyilván látható.

A bälaur a magyar mesék sárkányával ⁷⁾ mindenekben megegyezik. Nagy irodalmát s Grimmnek erre vonatkozó terjedelmes munkáit nem érintjük; összehasonlításokba sem bocsátkozunk, csak a román szempontokat akarjuk érinteni.

Kétségtelen, hogy a román nép kezdetben a sárkányt, a nagy kigyót, drac-nak nevezte. A drac-ról irt sorainkból meggyőződhetünk arról, hogy a román nép az ördögöt kigyónak, drac-nak tartotta.

Mikor a román nép a szláv népekkel jött érintkezésbe s ezeknek mesevilága hatni kezdett reá is, a szláv mesevilág alakjait átkölesönözte azoknak elnevezésével egyetemben. Így történt az, hogy a szláv blaor bevándorolt a román nép eszmevilágába, míg a drac, mely voltaképpen nem volt más, mint a szláv blaor, megmaradt keresztényies értelemben, tisztán az ördög elnevezésére. Drac szóval tehát, mely valódi jelentésében sárkányt jelentett, az ördögöt nevezzük,

1) Povesti poporale românești. 2) Basmé, orații, păcălituri și ghicituri. 3) Legende și basmele românilor. 4) Valachische Mährchen. 5) Rumänische Mährchen. 6) Povesti Ardelenesti. 7) Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia 222—228. lapjain.

míg a mesevilág sárkányait, dracjait bálauroknak nevezik. A két elnevezés voltaképpen egy alakra, a sárkány kigyóra vonatkozik.

A házi kigyókról s egyáltalában a kigyók felől, a román nép által táplált hitről, igen kimerítően értekezik Theodorescu Demeter.¹⁾ Hogy a kigyóknak éppen úgy, mint a madaraknak s más állatoknak, valamint az embereknek királyuk van, számos román népmeséből kitűnik. E királyt egyik mesében²⁾ Vizornak hívja a nép, a ki sok drága kincs felett rendelkezik s a kinek parancsára a kigyók nagy sokasága (annyi mint a levél és a fűszál) gyűl össze és a király parancsaira várnak.

A Zmeu szintén mesebeli alak; gonosz indulatu lény, szörny, melyről különböző vélemény van forgalomban. Ám ismerkedjünk meg ezen mesebeli alakkal közelebbről.

Mi a Zmeu? Sbiera Jon³⁾ és Schott Albert szerint⁴⁾ a Zmeu nem más, mint emberi arczczal, de magasabb és vastagabb testtel bíró lény. Teste egészen szőrös lett volna; kecske-lábbal, hosszú farkkal, nagy és szikrázó szemekkel. A zmeuk úgy beszéltek, mint az emberek csak nehézkesebben. Lakhelyük nem a falukban, a városokban volt; a havasok között, sűrű erdőkbén, pompás palotákat emeltek maguknak s többen is laktak együtt, élvén igen jól s hajhászván az élvezeteket. Felette nagy étküek; egyszerű étkezésnél egy-egy tizenkét kemence kenyeret és egész állatokat fogyasztott el, megiván tizenkét hordó bort ráadásul. Szaglásuk igen finom, az embert igen messziről megéreztek. Az embereket nem türik maguk körül, megölik s megeszik őket. Legtöbb bajuk akad a mesebeli hősökkel, a kik rendszerint legyőzik őket, mert náluknál sokkal eszesebbek, fürgébbek és ügyesebbek. Testben a Zmeu igen erős, birkózni vele nem sok ember tudott. Lélekzete valóságos szélfúvás; belélekzés esetén a körében lévő embert beszívta, kilégzés esetén madárként repült az ki belőle. A Zmeu szereti a szép, munkás, fiatal leányokat, különösen ha azok még jó családból valók is voltak, a gróf, herczeg kisasszonyokat és királyleá-

¹⁾ Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului românî Bukárest. 1874, 95—116 lapokon. Irt még e tárgyban Djuvara György is: Superstițiuni la români, 165 l.

²⁾ Pop. Retegean: Povesti Ardelenești II. r. 41—63 lap.

³⁾ Idézett munkájának 314—315 lapjain.

⁴⁾ Idézett munkájának 294—295 lapjain.

nyokat. Ha egy-egy ilyenre akadt, nem nyugodott meg addig, míg azt hatalmába nem kerítette. Mindazok tehát, a kiknek szép leányuk volt, őrizkedtek e szörnyektől, mint az égető szörnytől. El-elrejtették a világ szemei elől szép leányaikat, zár alatt tartották, nehogy a Zmeu róluk tudomást szerezzen. A szerencsétlenséget növelte az a körülmény, hogy a mesebeli hősök is a szép leányokat szerették, így az összeütközés közöttük kikerülhetetlen volt, s innen van a nagy gyűlölködés is a Zmeu és a mesék hősei között.

Ha a Zmeu egy-egy király, gróf, herceg-leányt rabolt el, elzárta azt, s nagy felvigyázat alatt tartotta. Az ily elrabolt leánynak kötelességei közé tartozott a Zmeu számára ételt készíteni és vigyázni arra, hogy mire az haza érkezik, az étel se hideg se meleg ne legyen. Az ily hazaérkezést a Zmeu rendszeren buzogánnyal adta hírül nagy távolságból dobván azt lakása felé, hogy az gyakran a kaput érintette, gyakran az ebédlő asztalon állott meg; néha pedig felszökött a fogásra, rendes helyére.¹⁾ A buzogányt a Zmeu háromszor dobta vissza; mindaz annak jeléül történt, hogy az étel se hidegen, se melegen készen álljon az asztalon. A buzogány után csakhamar megérkezett a Zmeu is; jól megebédelt, aludt is utána egyet s reggel ismét elindult hőstetteket végezni. A Zmeu naponként összejárta birodalmát, idegent nem tűrt annak területén; különösen pedig az embereket üldözte, s velük állandóan harczban állott.

A Zmeu-nak felesége, anyja és gyermeke szokott lenni. Néha lóra ül s úgy üldözi ellenségeit.²⁾

Ezen felfogás szerint tehát a Zmeu emberi alakkal bír, csak-hogy erősebb, magasabb és vastagabb az embereknél.

Már magában a román mesében is más értelmével találkozunk a szónak. Több mese szerint a Zmeu nem más, mint kigyó, mely a kigyók királya hatalma alatt áll.³⁾ Ezen kigyóalattvalók kincseket hordanak össze, vagy királyuk parancsára egyes szolgálatokat tesznek az egyes hősöknek.

¹⁾ Alexandri: Poesii populare, 44—45 lap.

²⁾ Teodorescu Dem.: Poesii populare. Bukárest, 1885. 402—404 lapokon

³⁾ Pap Retegeán: Povesti ardelenesti, II. r. 50 l. „Vizor pocni cu biciu de foc in patru laturi ale lumii, la care atâta Zmei venire cătă frunză și iarbă.“ „Vizor (a kigyók királya) tüzes ostorral csattogatott a világ négy része felé, mire annyi Zmeu jött össze, mint a levél és a fűszál.“

De van egy harmadik jelentősége is: tüzes sárkány, illetőleg lidércz, mely a magyar néphit szerint is a légben röpül s ilyenkor úgy néz ki, mint egy tüzes nyomórúd, hosszú farka van, gyorsan repül s tüzet szór maga körül; a kéményen szokott berepülni a házba, hová kincseket hord, származik pedig kakastojásból, melyet ember szokott kiköltetni és pedig azt hóna alatt hordozva ¹⁾

A Zmeu tehát voltaképpen óriást, kigyót (s illetőleg sárkányt) és lidérczet (tüzes sárkányt) jelent; ²⁾ de jelenti azt a papir-sárkány alakot is, a mit a gyermekek szoktak feleeresztetni a legőbbe; ezt is más neven sárkánynak, bälaur-nak nevezik.

Kétségtelen, hogy a zmeu szó is a szlávból került a román nyelvbe. ³⁾ Magyarul a három jelentést: óriás, sárkány és lidércz szóval tudjuk visszaadni.

Mint óriásnak, tehát emberi alakkal bírónak rendeltetését és hivatását a román mesében Sbiera Jonnak fennebb idézett ismertetéséből megérthetjük; mint sárkány, oly tényeket visz véghez, mint a bälaur; lidércz értelemben a magyar tüzes sárkánynak, lidércznek mindenkben megfelel.

A román ember ezen alakot (Zmeu) nem tudta magának egészen megmagyarázni; nem tudott vele tisztába jönni; meséiben őt egyöntetűen foglalkoztatni nem igyekezett, ebből is kitetszik, hogy nem ő teremtette meséiben azon alakot. A román nép annyi változtatást tett mégis a dolgon, hogy a Zmeu nála kincseket nem őriz, mint ezt a szlávoknál látjuk, ⁴⁾ csak leányokat s hogy néha a Zmeu alakját összezavarja az óriásokkal, a mint erről fennebb már meggyőződhattünk. Ugy látszik, a román ember ebbeli képzelődése mind csak a drac (draco) körül forgott; a szláv blaor-t, zmii-t mindig csak sárkánynak, kigyó-félének képzelte és nem tudott magának más képet formálni ezen idegen elemek felől, mint a minő képzeje volt

¹⁾ Ipolyi említett művében a 229-ik lapon.

²⁾ Smeu: ingentis magnitudinis genius; ignis fatuus; milvus chartaceus. Laurian — Maxim: Dict. limbei române II. k. 1197 l.

³⁾ Zmeu (smeu): dragon, démon, cerf-volant; ó-szláv: zmiü, draco; — smokü: draco serpens; bolgár: zmej; orosz: zmëi; lengyel: zmij; szerbül: zmaj, zmija, dragon, serpens stb. Cihac: Dict. d'étym. daco-romane. Éléments slaves etc. 474 l. — Smeu: lidércz, lüdörcz; der feurige drache. Budai-Lexicon 651 lap. Zmeu: (slav smü) drache. Sainean: Dict. Romano-germán 424 l

⁴⁾ Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia 228. lapon.

neki a drac-ról, A bälaur, zmeu tehát voltaképpen csak a dracnak elváltozásai; a román nép felfogásában a régiek draco-jának más és más alakja gyanánt szerepelvén a nélkül, hogy az egyes alakok egymástól lényeges különbségeket mutatnának.

A harc a Zmeu és a mese hősei között ugyanaz, a mi ezek és a sárkányok között tapasztalható, a harc eredménye is az. A hősök diadalmaskodnak; a Zmeu legyőzetik s a hatalmában levő leány megszabadulván, a hősé lesz önfeláldozó magatartásáért. A Zmeu fegyvere a buzogány, mit roppant erővel szokott forgatni. Harcz kezdetén rendesen buzogányt használ, a mese hősei szintén, majd birokra kerül a sor s a hős a harc végeredményeül úgy vágja földhöz ellenfelét, hogy az nyakig sülyed a földbe s akkor nyakát metszi. A Zmeu különben bátran küzd, merészen támad és irgalmat nem ismer. Innen mondja a román nép: „úgy harcol mint egy Zmeu“, „a Zmeu harcza,“ „akkorát ugrott, mint egy Zmeu.“

Azt, a ki közelebről akar megismerkedni a Zmeu természetével, funkciójával a román mesében, útadjuk azon mesegyűjteményekre, a melyekre fennebb hivatkoztunk már a bälaur ismertetésénél.

Sajnosnak lehet mondani a tényt, hogy a magyar irodalomban ilyen mese gyűjtemény átültetve nincs. A két nép, melynek mesevilága úgy összeforrt, egyáltalában nem ismeri egymást e tekintetben. Pedig érdekes és fontos dolgot végezne az, a ki meghatározná a kölcsönös hatás mértékét, mely e két nép mesevilágában nyilvánul. Bizonyos, hogy a szláv nép e tekintetben mindkét nép eszme világára hatással volt, de a magyar s különösen a székely és román egymásra is gyakorolt, még pedig nem kicsinyelhető befolyást, melynek határait és mélységét mindazonáltal nem ismerjük egész valójukban.

Spiritus, vagy Spiritus (olv. Spiritus vagy Szpirtus) nagy szerepet játszik a román népnél. E szellemre vonatkozólag ismertetjük Marián Flávián adatait.¹⁾

Román balhit szerint a varázslók, kuruzslók természetfeletti tényeket követnek el. Szerelemre gyulaszthatják az ifjú szívét azon nő iránt, a kit az gyűlöl; seprűnyelen, vesszőparipán elhozhatják a világ bármely részéből; megfagyalyják a vizet, megkötik az esőt és

¹⁾ Mitologiai daco-român. Spiritusul Albinu Carpatilor, III. évfolyam, 39—41 lapokon. Marián Flávián adatai a bukovinai románok néphitéből vannak véve; mi a magyarországiakat is ismertetni fogjuk.

megmondják a jövendőt. E hatalmat a kuruzslók az ördögtől nyerik, a mi úgy történik, hogy azok eladják lelköket az ördögnek, minek fejében az ördög egy *Şpirituş*t, egy szellemet rendel melléjük, ki nek kötelessége mindenekben engedelmeskedni a varázslóknak s mindent megcselekedni, a mit ők csak követelnek és parancsolnak. Ezen szellem nélkül a varázslók nem valódi varázslók; nem bírnak természetfeletti erővel és egyáltalában ténykedéseikben nem tudnak semmiféle eredményre jutni. Azért mind az, a ki magát a varázslás, kuruzslás mesterségére adja, előbb tisztába jő az ördöggel s azzal szövetséget kötven, *Şpirituş*t szerez magának.

E szellem birtokába a következő módon jut a kuruzslónő: A tyúk által elhagyott, záptojást, vagy fekete jérceze első tojását fehér pamutba, vagy szöszebe takarja s azt a hóna alatt hordja. Kilencz nap mulva a záptojásból csirke alakban egy ördögöcske buvik ki; ez az úgynevezett *Şpirituş*. Alakra nézve eleinte kicsiny, lassanként azonban megnő; átváltozik macskává, kutyává, bakkecskévé, bolhává, nyullá, légygyé stb. A kikelt csirkét fazékkal fedett cserép-edénybe helyezik el s elteszik a szoba olyan részébe, a hol senki sem láthatja; elnevezik Gavrilának, Vaszilikának, Szarszaillának, Kicsikének stb.; mikor pedig éhes, enni kér, jó falatokkal tartogatják, vizet, dohányt és más kedves dolgokat adnak neki időnként. Az étel sótalan; sós ételt nem eszik. Ha a kuruzslónő a *Spirituş*ról nem gondoskodik kellőképen, ez mindenféle módon bosszantja és kínozza gazdáját, veri, álmaiban üldözi, összetöri, nyugtot nem ad, szóval ördögi módon bosszulja meg magát.

*Spirituş*ra lehet szert tenni még a következő módon is: A ki ilyent akar birni, öreg boszorkánynéhoz folyamodik, kinek egyik lába már a sirban van. A vén boszorkánynék félven a túlvilági pokol kínszenvedéseitől, igyekeznek túladni a *Spirituş*on, eladják tehát annak, a ki kéri; ily úton a boszorkány lelkét még megmenthetni véli. De meg lehet e gonosz lelket venni a boltokban is; vannak kereskedők, a kik ilyeneket is árulnak; tollszárban tartják, mint a higanyt.

Sokan azonban akaratlanul s hozzájutnak a *Spirituş*hoz. A kuruzslónő, ki a gonosz lélektől meg akar szabadulni, bepólálja azt értékes holmikba, pl. drága keszkenőbe, és olyan helyekre teszi ki, a hol sokan járnak. Szokás az így keszkenőbe bepólált gonoszt vásárba vinni s a hol nagy a tolongás engedni, hogy tolvajok ellopják azt,

akkor pedig gyorsan elmenekülni, eltünni. A gonosz ilyenkor a tolvajhoz, vagy a megtaláléhoz, mint új gazdához ragaszkodik, attól távol lenni nem akar. Az új tulajdonos többféle jelből rájő arra, hogy gonosz lélekkel van összekötötésben, s ha azt fel akarja használni, tartozik róla úgy gondoskodni, mint a hogy a kuruzslónő gondoskodott, mert különben keservesen meglakol nem csak ő, hanem egész családja, sőt lábas jószága is megszenvedi a gonosz szellem haragját. A haragvó szellem összetör, felforgat mindent; a gazda bármihez fogjon is, munkájának semmi eredménye nincs. Régi gazdája bőjtrel, imádsággal megszabadul minden bűntől, melyet a Spiritus társaságában elkövetett.

Érdekesek a szövetség pontjai az ördög és a varázslónő között. A varázslónő, mint említve volt, lelkét eladja az ördögnek. E percztől fogva a kuruzslónő többet nem imádkozik, nem gyónik, keresztet magára nem vethet és jót senkivel többé nem cselekedhetik, csak rosszat. Ha néha kénytelenségből jót tesz, másnak a nevében szokta tenni azt; az ördög ezt az embert aztán szerencsétlenné teszi, vagy megöli. Mindezekért cserében kapja a Spiritust, a ki mindenben kész szolgálja szokott lenni a kuruzslónőnek. Így ha a varázslónő valamely ifjut messze távolból elhozat, a Spiritus egy pillanat alatt ott terem, a hol ez ifjú van; seprünyélre, vesszőre ülteti, s a levegőben jó vele, a kürtön át a szobába hurezolja a kuruzslónőhöz, a ki, míg a gonosz távol van, varázsigéket mormol s cserépedényben összekever mindenféle növényeket. A kuruzslónő parancsára szerelmeseiket választ el, megöli az egyiket és a másikat arra készti, hogy mást szeressen. Házasságot sem kimél; jó pénzért a kuruzslónő mindent keresztül visz a gonosz lélek segítségével, megöli a házastársak egyikét, vagy másikat; a hátramaradott pedig annak bűvkörébe jut, a kiért a gonosz lélek működni kezdett.

Ha a kuruzslónőnek haragosa van, könnyen elbánik vele, a Spiritust egyszerűen a nyakára küldi és azt különféle módon kínozza, gyötri vagy munkájában hátráltatja, boszantja őt. A kuruzslónő megöleti, megbénítja haragossának állatjait, szemes gabonáját összezevarja, a törökbúza-kását makkal, a búzát üszökkal stb; edényeit, eszközeit össze-vissza hányja, rongálja; a hiuban nyávog, mint a macska, lánczokat csörget, lármát csap, hogy iszonyú hallani. Ez sem elég; belekap az ember hajába, szakálába; összetépi; állkapczáját ki-

veszi helyéből, szemét kiüti, vagy testi épségében másféle károkat tesz.

A Spiritus minden pénzt összegyűjt, a mivel gazdája vásárolni szokott. Egy-egy arannyal a varázslónó oly becses tárgyakat tud vásárolni, a melyek sok száz aranyat érnek s az arany még is a zsebében marad. A Spiritus, ugyanis nem ismervén semmiféle akadályt, minden kis nyiláson beférvén, más-más alakot tudván felvenni, addig nem nyugszik, míg a gazdája által kiadott aranyat az eladó zsebéből ki nem keríti s a kuruzslónónek vissza nem adja. Innen ered a román közmondás: „a pus cel mititel codița pe dînsul“, a kicsike rátette a farkát; mondják ezt olyankor, mikor valami hirtelen eltűnik az ember szeme elől, vagy nem kap meg valamit, a mivel a megelőző perczen járt.

E szellem mindentudó. Mindent megmond, a mi volt s a mi lesz. Jelesen megmondja, mikor volt valaki beteg, vagy mikor mi fogja érne, minek mi lesz az orvossága, mikor induljon valaki útra és mikor ne, hogy szerencsés legyen. A kuruzslónó tehát a hozzá folyamodóknak jó pénzért mindent megmond, az egész jövőt feltárja előttük, általa a gonosz szellem beszélvén. Temészetes, hogy Spiritus nélkül a varázslónó mit sem tudna; mint a többi közönséges ember vak volna a jövőt illetőleg. Sokan, a kik már tanácsokban részesültek, az ily kuruzslónóket felkeresvén, megköszönik nekik a sok jót, mert orvosságuk használt, a kár megtért, vagy egyáltalában tanácsuk célra vezetett.

Nemcsak a varázslónók, de más embernek is lehet Spiritusa. A ki ilyent bir, tetszés szerint bánhatik el vele. Ugy tartják, hogy e gonoszok csak a varázslónók hatalmában veszedelmesek; más ember csak épen saját céljaira használja fel. Így pl. a vadász, ha Spiritusa van, mindig vaddal tér haza; a gonosz szellem ugyanis felveri és a vadász puska-csőve elé hozza a vidéken található vadakat. Ha vagy egy vad épen elmenekül, a gonosz szellem utána iramodik és visszatéríti a cső elé. Különb az ilyen vadászok fegyvere soha sem mond csütörtököt és mindig talál.

Ezekből kitetszőleg a Spiritus — román néphit szerint — az ember gondolata szerint cselekszik. Előtte nincs lehetetlenség. A szerencsés emberről, a kinek minden sikerül, a mihez csak fog, a román ember azt mondja: „are Spirituș“, (Spiritusa van).

Bárki is, a kinek Spiritusa van, s a ki lelkét e miatt az ördögnek adta el, a másvilági kínoktól megmentheti lelkét, ha már életében istennek töredelmes vallomást tesz, ha bűneiért bánkodik és többé semmiféle rosszat nem tesz. A gonosz lelken mindennek előtt túlad. Ily esetben a Spiritus elveszti hatalmát az emberen, s a paktum, mely közte és az ördög között létezett, véget ér, megszűnik. Az ember megszabadul az ördögtől s annak hatalmától. A megválásnak azonban jóval a halál előtt kell bekövetkeznie. Jaj annak, a ki nem így cselekszik. A halálos ágyon már nem lehet az ördögtől megszabadulni. A Spiritus már a halálos ágyon veszi hatalmába a testet és a lelket. Ilyen emberek nehezen hálnak meg. A gonosz lélek mindenféle kínokkal meglátogatja, nyavalyatörés éri őket, ábrázatuk eltorzul, szájuk tajtékot ver, nyelvüket összerágják; az ágyból kiveri őket, földreteríti; szóval a gonosz nem engedi, hogy az ily boszorkány-félék úgy haljanak meg, mint a többi tisztességes emberek. Testük temetés előtt is különféle rendkívüli dolgoknak van kitéve. Igy pl. a koporsóból kitör, a földre hull; — temetés után a házban különféle zavar áll elő; a családtagoknak nincs nyugodalmuk, míg papot nem hívnak, a ki szentelt vízzel, imádsággal elejét veszi a dolognak s a Spiritust elűzi. Hát még a másvilági kíno! Az ilyen halottak lelkei egyenesen a pokolba mennek; a Spiritus örök hatalma alatt állanak, ő parancsol ott, mint a boszorkány parancsolt e világon nekik.

A magyarországi részekben a Spiritusról hasonló fogalmak vannak érvényben. Csakhogy itt az emberek lelküket azért adják el az ördögnek, hogy sok kincshez jussanak; hogy a földalatti kincsek a Spiritus segítségével felfedeztessenek. Haláloságyon ezen embernél a lélekért maga az ördög jelenik meg; ott áll az ágy lábánál és várja a lélek kimulását. A szövetség ember és ördög között írásban köttetik, s a szerződéstől többé egyik fél sem állhat el. A Spiritus minden kívánságát teljesíti az embernek; a másvilágon azonban az ördög az úr.

A román Spiritus nem más, mint a magyar lidércz, s a szláv z m o k. Mint említettük, a román z m e u inkább mesebeli óriás, vagy sárkány, ritkábban fordul elő lidércz jelentésben. A lidércz nem más, mint Spiritus. Miként került e szó a román nép birtokába ilyen alakban és jelentésben, tudni nem lehet. Kétségen kívül

a Spiritus (olv. Szpiritus) vég s-se magyar kölcsönvételre mutat. A latin spiritus (mozgó levegő, lélek), spiritus nigri (gonosz szellemek) magyar használata után került a románba, s a mivel ott általában a gonosz szellemeket nevezték, a román azzal egyetlen gonoszt keresztelt el.

Idegen e szellem is a román hitvilágban, inkább magyar, mint szláv, a mit onnan is következtetünk, hogy Romániában s az Al-Dunán túli részekben e szellemről, s illetőleg a szónak ily jelentéséről és alakjáról mit sem tudnak. A szótárak sem nyújtanak közelebbi meghatározásokat e tekintetben.

Magyar felfogás szerint a lidércz „valami tűzi manó, mely mint a tüzet tápláló lény, kulcslyukon is befér s legelzártabb helyeket is, csukott erszényt, ládát, a nélkül, hogy gyújtana, meglátogatja; természetete a pénzhordás, gazdagítás, azért mondják a hirtelen gazdagodóra: lidércze van.“¹⁾

Ipolyi Arnold értesítése szerint²⁾ a lidérczről az általános néphit különös vonásokat tud még felmutatni, s azt mint nyomorék csirkét állítja elé. Így például P. faluban egy vén asszony egyszer egy rongyos tyúkfiut látott az utcán, mi nem volt egyéb, mint lidércz; az asszony nem tudta, hogy mivel van dolga, házába vitte s a kemence mögé tette, de mire felmelegedett pistyegni kezdett és pistyegése között mind csak kivehetőbben lehetett hallani a szavakat: mit hozzak? mit hozzak? — Ugyancsak Ipolyinál találjuk, hogy az ilyen lidércztől nem könnyen lehet szabadulni, többnyire határozott alku történik közte és gazdája között, az utóbbi gyakran irásilag, vérevel stb. kötelezi le magát, lelkét igéri oda, vele minden eledelét megosztja, sőt vérevel is táplálja. A ki az ilyennek a szolgálatát elfogadja és lelkét neki adja, annak pénzt, kincset hord.

E néhány vonás is mutatja a rokonságot, mely a román Spiritus és a magyar lidércz között létezik. A magyar néphit, mint önálló szellemet szerepelteti a lidérczet, míg a románban úgy találjuk, hogy az voltaképpen az ördögnek csak megbízottja, a ki csak az ördög és valamely ember között kötött szerződés alapján nyer életet;

¹⁾ Erdélyi J. Magyar közmondások Budapest, 1851. 267 l.

²⁾ Magyar Mythologia 220—229 lapokon.

valakihez mindig tartozik és soha gazda nélkül nem fordul elő, tehát a maga kezére nem dolgozik. Cselekszik, ha parancsolnak neki, különben akcióba nem lép, csak ha személyében megbántják, ha nem adnak neki ételt, s más szükségeseket. A lidércz román felfogás szerint, mindig az emberek társaságában él, míg magyar néphit szerint lakása posványok, váromladékok, dohos, penészes helyek, s szolgálatba emberhez csak akkor lép, ha valaki felfogadja.

A román felfogás tehát ez alakon is lényeges változtatást tett. Néha mint kis ördög szerepel, mint egy dr a c-fióka, a kinek külön megbízása van.

Vârcolac, leggyakrabban a többes: vârcolaci van használatban, titkos lények, melyek a hold testén rágódnak s előidézik a hold fogyatkozását.¹⁾ A budai szótár²⁾ is így határozza meg e lényeket. Maga a szó szláv eredetű;³⁾ a Balkán népei e néven ismerik a holdat elsötétítő titkos lényeket, de nevezik az úgynevezett Prikulicsokat is, a loup-garou-t, melyről már megemlékeztünk, Cihac így határozza meg: vampire, un mort qui, selon l'opinion des superstitieux, sort de son tombeau pendant la nuit pour sucer le sang des vivants; — spettro, che ritorna e appare doppo la morte; . . . dicitur spectrum illud ex corpore defuncti et daemone compositum.⁴⁾ A román felfogás e tekintetben a saját útján jár; a prikolicsot mint láttuk, egészen más alakban ismeri, míg a vârcolaci alatt azon titkos lényeket érti, a melyek csak a holdon rágódnak és abban fogyatkozást idéznek elő.

Az összes népe: a hold fogyását bizonyos rettegéssel nézték és abból kifolyólag maguknak különféle képzeteket alkottak. Magát a holdat, annak foltjait, a népek különféle szemüvegen át nézték; míg a hindu néphit a holdfoltokban nyúl alakot képzelt.⁵⁾ addig a román ember pásztort látott, a mint bocskorát kiteríti. Némely nép képzelődésében arra az eredményre jutott, hogy a nap és hold, mint valóságos élő lények, egymás között folytonos harcban élnek, össze-

1) Laurian-Maxim: Glosariu 572. l.

2) Ecclipsis lunae, holdbeli fogyatkozás, mondfinsterniss, 750. lapon.

3) Vârcolac: éclipse de lune; ó-szláv: vlükodlakü, vurkolakü, loupgarou; bolg. vlukolak; új-görög: βουκολακας; albán: vourvolak. Cihac: Dict. d'étym. 448 l.

4) Schmidt Vilmos: Das Jahr und seine tage czimü műnkájának 26 lapján a kereszteleetlen gyermekekkel hozza kapcsolatban a szellemeket.

5) Grimm (679 l.) az erre vonatkozó népképzeteket részletesen ismerteti.

ütköznek s egyik a másikat megsebesíti,¹⁾ ezekből származik a nap- és holdfogyatkozás. A rómaiak ilyenkor azt hitték, hogy a hold meg van sebesítve; az ég felé üszköket dobáltak, réztányérokat vertek össze és kiáltották: Vince luna! A román népnél is van egy mondas, mely hihetőleg a rómaiak mondásával kapcsolatos: Să păzescă Dumnezeu luna de lupi! Őrizze meg isten a holdat a farkasoktól. Általában még az amerikai és afrikai vad népek is holdfogyatkozás-kor lármát csapnak, nyilakat eresztenek az ég felé, ez által a holdat kiszabadítani akarván a veszedelemből, mely őt fenyegeti. Mind ezen balhit a hold kultusával kapcsolatos.

Grimm összegyűjti az erre vonatkozó sok néphitét. Az eddokban a nap és hold szalad, üldözve folyvást az óriásnő fiai, a két farkas Sköll és Hati által, kik ha elérik, felfalják. A hinduban Rapu és Quedu, kiktől csak Visnu védelmezi, akarják megemészteni, vagy egy kigyó ragadja meg. A chinaiaknál a nap- és holdfogyatkozást: schischi (solis devoratio) és jueschi (lunae devoratio) egy leselkedő sárkány eszközi.²⁾ A magyar akként vélekedik, hogy hold, vagy napfogyatkozás-kor sárkány halad el előttük, egy részöket befedi. Más néphit szerint a sárkány, miután a város minden hölgyeit kipusztította s a táj vizeit felitta, végre a napot és a holdat is leesi az égről. A román nép a vârcolac-ban fedezi fel a titkos lényeket, melyekről különben magának számot adni nem tud, a melyek megemészti a holdat s állandóan fél, hogy egyszer egészen felemészti.

A fennebb idézett román közmondás arról tesz tanubizonyságot, hogy ezen titkos lényeket a román ember farkasoknak tartotta és mielőtt a vârcolac szót átvette, bizonyára így is nevezte őket. Holdbeli farkasok, a melyek semmit sem kíméltek, mindent felfaltak.

Román és magyar felfogás egymástól e tekintetben lényegesen különbözik; különbözik a holdfogyatkozásra vonatkozó nézet is. A román ember hite szerint az a titkos lény csak a holdat veszélyezteti, a napnak azonban nem ellensége.

A hold kultuszra, a hold fogyatkozásra s egyáltalában az azt előidéző lényekre vonatkozó képzetait a román nép magával hozta ide. Kétségtelen, hogy a rómaiak hitében lelik alapjukat; a rómaiak-

¹⁾ Djuvara György: Superstițiuni la romani, 181—182 l.

²⁾ Ipolyi Arnold, 261—263 l.

nál is a hold fogyatkozás birt nagyobb fontossággal éppen, mint ma a román népnél.

Hold fogyatkozáskor a román ember látni véli a holdban a titkos lényeket, a mint abból falván, egyre fogyasztják. És nagy az öröm, mikor a hold megmenekül ellenségei körmei közül.

Még hátra volna megismertetni a Năluca-t s ezzel befejezzük tanulmányunkat.

Năluca: visum, visio, occursaculum, spectrum, phantasma, ad-paritio, tünet, jelenés, ¹⁾ látomány, tünemény; másképpen képzelődés, imaginatio, phantasia. Maga a szó nem más, mint a szláv: nalučiti ²⁾ (invenire). E szó alatt a román ember bizonyos képeket ért, melyeknek keletkezéséről magának számot adni nem tud; meghatározott alakjuk nincs. A képzelődés játszik e kérdésben nagy szerepet, különösen sötét éjjel áll elő, de nappal is mutatkozik.

* * *

Tanulmányom elején ígértem, hogy a világ teremtéséről, mennyről, pokolról, a lélek túlvilági vándorlásáról, valamint némely állathoz, némely tárgyhoz kapcsolt balhitről, nem különben a mennyegzői, temetési, karácsonyi, újévi szokásokról is szólni fogok. Ezt azonban egy önálló tanulmányra tartom fenn. A tárgyak oly terjedelműek, hogy e helyen ez alkalommal azokat fel nem ölelhettem. A mi késik azonban nem mulik.

Az eddig előadottakra vonatkozólag megjegyzem azt, hogy a román népmýthos nem minden alakjával számoltam be, csupán a fontosabb alakokat szemeltem ki; még sok volna hátra ismerttetendő. A román mesevilág lényei és tárgyai oly érdekesek, hogy a külön tanulmány kárpótolná magát. Ezekről is szólni fogok annak idejében, szándékomban lévén a román népet e tekintetben a maga egészében mutatni be.

MOLDOVÁN GERGELY.

¹⁾ Budai Lexicon 413 l.

²⁾ Cihac 209 l. Laurian-Maxim a hallucinatio-ból származtatják, (Glossariu 356) tévesen.

ÉRTESÍTŐ.

I. Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet ápril hó 26-án délelőtt tartá évi rendes közgyűlését a tagok szép számú részvéte mellett. Az elnöki tisztet gr. Esterházy Kálmán teljesíté, tőle megszokott tapintattal és buzgalommal. A közgyűlést a következő magvas beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt közgyűlés!

Minden életképes intézet — és ilyennek bizonyult alapítása és alakulásától kezdve az erdélyi Múzeum-Egylet — rendszeres és fokozatos fejlődésében, az időt és a rendelkezésére álló eszközöket céljainak megfelelőleg felhasználva, mind intenzivebb és extenzivebb munkásság kifejtésére törekszik; melynek határt csak szabályai és anyagi ereje szabnak.

A t. közgyűlésnek a ma előadandó igazgatósági és szakosztályi jelentések tanubizonyságot fognak tenni az egylet múlt évi úgy intenzív, mint extenzív tevékenységéről, mely egyrészt nyilvánul a szakosztályok tudományos munkásságában, másrészt a gyűjtemények gyarapításában és új kutatási körök sorba vételében.

A múlt év eseményeiről beszámolva, az első helyen áll azon kegyeletos emlékünnepe, melyet az egylet egyik nagynevű alapvetője emléksobrának leleplezésével rendezett; a mint az ércszobor a fénylő nap sugarait veri vissza, úgy áraszt fényt e díszes állandó megemlékezés az egyletre.

Tisztviselői karában egy szomorú veszteség érte az egyletet, pénztárnokának, Móricz Istvánnak, elhunytával, e buzgó és lelkiismeretes tisztviselő emléke megérdemli, hogy a t. közgyűlés jegyzőkönyvileg méltassa.

Üdvözölve a t. közgyűlést, kívánom, hogy működése és rendelkezései az egylet céljainak szolgáló fejlődését segítsék elő, mindenha jelszavunk lévén, a multat megbecsülve a jövőt biztosítani.

Az erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

A gyűlés a beszédet élénk éljenzéssel fogadta.

Az elnöki megnyitó után dr. Finály Henrik egyleti titkár olvasta fel a választmány által elfogadott jelentését, mely a következő:

Tisztelt közgyűlés!

Ha egy tervszerűen megalakult szervezet sok évi szabályszerű működés után oda jutott, hogy az egyenletes gyakorlat következtében úgy az egészre, mint az egyes szervekre nézve a célszerűnek tapasztalt szabály szintűgy ösztön módjára hat a szervezet összes ténykedésére: oly állapot keletkezik, a melyben rendkívüli események és intézkedések csak zavaró hatással lehetnek a működés rendes folyására, és noha kétséget nem szenved, hogy bizonyos körülmények közt rázkodások üdvös hatásuak is lehetnek, mégis alig képzelhető eset, hogy a netán szükségeseeknek mutatkozó újítások és változtatások meggondolt, fokozatos és tervszerű keresztülvitele ne volna üdvösebb, mint a rohamos hirtelenkedés.

Ám a kiszabott, rendes mederben folyó és kitüzött célját tapasztalatilag kipróbált módon követő működés egyes mozzanatai annál kevesebb anyagot nyujtanak egyhangu és bőbeszédű jelentésekre, mentől inkább mozognak előre kiszabott úton és körben, mentől kevésbé idézhetnek elő meglepő és előre nem látott, előre ki nem számított eredményeket. Az igazgató-választmány rendszeres működése harmincz éves folytonos működés után csakugyan el is jutott odáig a szabályszerű egyenletességig, a mely szorosan véve legszebb és legszabatosabb kifejezését lelné abban a kijelentésben, hogy úgy a testület, mint a felügyelete alatt álló tisztviselők lelkiismeretesen jártak el megbízásaikban, híven teljesítették kötelességöket, hogy intézetünk és gyűjteményeink szépen fejlődtek és gyarapodtak, hogy ezek a mellett, hogy az egyetemi tanításnak szolgáltak, elevenen mozgó irodalmi munkásságnak is szolgáltattak tetemes anyagot, és a körülményekhez képest elég áttekinthető módon vannak rendezve arra, hogy bennök és rajtok tanulmányokat tenni lehet, szóval, hogy minden úgy folyt, a mint a szabályok és útasítások szerint folynia kellett; s azt annál inkább jelenthetnők így, mivel az egyes gyűjteményekről szóló jelenlések és a szakosztályok jelentései úgy is kiterjednek a megkívántató részletekre.

Még is a forma kedvéért némi részletezést ez a jelentés is követel. A t. közgyűlés asztalára letett jegyzőkönyv kimutatja, hogy az igazgató választmány az 1889-ik évben 10 ülést tartott, a melyben 133 ügydarabot tárgyalt és 189 határozatot hozott.

A midőn azonban most elő kellene sorolni azokat a legnevezetesebb mozzanatokot, a melyek e határozatokat előidézték vagy bennök elintézését nyertek; az igazgató választmány kénytelen a jelentéseiben eddig követett sorrendet megfordítani és azon kezdeni, a min rendesen végezni szokta: a szomorú jelentésen.

E tekintetben az 1889-ik év, egyletünk és intézetünk fennállása 31-ik éve, valóságos gyászévvé vált. Nem csak hogy ez év, mindjárt

elején, egyik alelnökünkötől fosztott meg, a kinek helyét azonban már a múlt évi közgyűlés igen szerencsés választással be is töltötte, a vége felé és pedig október 12-én elhunyt egyleti pénztárnokunk: Móricz István is.

A gyászbesetről oly jókor értesültünk, hogy az ellenőr és a titkár alig pár órával a néhai kimulta után, már megjelenhettek a boldogult szállásán, és ott együttesen a róm. kath. egyházközség és a Szt.-Erzsébet aggház képviselőivel lajstromba szedhették és átvehették az ott leledző összes pénzeket és értékeket, a melyeket aztán pecsét alatt ideiglenesen elhelyeztek a róm. kath. egyházközség pénztárszekrényében. Az igazgató választmány nem mulasztotta el leróni a kegyelet adóját a boldogult gyászravatalán és végtiszteleténél, azután a november 6-diki ülésen jk. 157. sz. alatt hozott határozatával, elfogadván Cseh Lajos tagtárs nemeslelkű ajánlatát, a melylyel késznek nyilatkozott a pénztárnok teendői teljesítésére a közgyűlésig oly feltétellel, hogy a pénztárnoki fizetés ez idő alatt a boldogult pénztárnok özvegyének járjon ki; a nevezettet, mint helyettes pénztárnokot az ellenőrrel és titkárral és az egyleti ügyvéddel küldte ki a pénztár számbavételére és a helyettes pénztárnoknak átadására. A bizottság november 9-én abban a vegyes bizottságban, a mely a néhai Móricz István keze alatt volt különböző pénztárak vagyonát elkülönítette, részt vett, ott a Múzeum-Egyletet illetőket átvette és azonnal részletes összeírás mellett át is adta a helyettes pénztárnoknak; azután a számlakönyvek szerint az összes számadásokat október hó 12-ik napja szerinti állapotban lezárta, és e zárlat szerint apróra számba vette az összes pénztári vagyont, a mely számba vételnél kitünt, hogy nem csak semmi hiány se mutatkozott, hanem a készpénzkészletben 244 frt 64 krral több volt, a mely többlet, a mint utólagosan kitünt, az elkülönítésnél történt vétségéből származott, ugyanannyi hiány mutatkozván egy másik pénztárnál. E szerint ez összeget ki kellett volna adni az özvegynek; mindazonáltal az igazgató választmány sem ezt a többletösszeget, sem a néhai pénztárnoknak 1008 frtnyi óvadékát nem adta ki, fenhagyván ezt a közgyűlés határozatának, a mely az évi zárszámadás alapján a volt pénztárnoknak a felmentvényt, fel fogja szabadítani ez összegeket.

Azóta pénztárunkban az a változás történt, hogy a szakosztályok a magok átalányait saját kezelés alá vevén, ezek számadásai már nem szerepelnek az egyleti pénztárnok teendői közt; továbbá hogy a székely történelmi díjalapot, a mely mint letét volt pénztárunkban elhelyezve, az alapkezelő bizottság kívánatára kiadtuk, és így ez a letét se szerepel többet a mi számadásunkban.

Igen természetes, hogy már most a t. közgyűlés van hivatva a további intézkedések megtételére. Az igazgató választmány ezekre nézve azt indítványozza, hogy a t. közgyűlés a néhai pénztárnok részére hozza meg a felmentő határozatot és hatalmazza fel az igazgató választ-

mányt a még benn levő óvadék és pénztöbblet kiadására; azután hagyja jóvá a válaszmány intézkedését a helyettesítés iránt, és adja meg a beterjesztett zárszámadás alapján a helyettes pénztárnoknak is a felmentvényt, és végre tegye meg intézkedéseit a pénztár jövődöbeli kezelése iránt.

Ez utóbbira nézve újból szóba jött az az indítvány, hogy az egylet ne tartson többet küliu pénztárnokot, hanem adja át a pénztára kezelését valamely jóhitelű pénzüintézetnek. Az indítvány pártolói ezt azzal indokolták, hogy ily kezelés mellett az egylet vagyona nagyobb biztonságban volna, a kezelés meg tetemesen olcsóbb volna. Ezzel szemben azt hozták fel az indítvány ellenfelei, hogy a biztonság tekintetében az eddigi kezelés mellett harmincz évi tapasztalás eléggé bebizonyította, hogy semmi kívánni való nincs, az ellenörzés gyakorlat útján kifejldött módja teljes biztosítékot nyújt arra nézve, hogy még a legcsekélyebb rendetlenség vagy hiány is azonnal kiütné magát, a megtakarítás pedig, a mely a kezelés olcsóságából származnék, oly jelentéktelen, hogy ezért nem érdemes az alapszabályon változtatni, annyival kevésbé, mivel az egylet vagyoni állapota az ily fillérkedő takarékossgot éppen nem sürgeti. Mindazonáltal kötelességének tartotta az igazgató válaszmány kérdést intézni a pénzüintézetekhez az iránt, hogy az egyleti pénztár kezelését mily feltételek mellett volnának hajlandók elvállalni.

Az egyik tekintélyes pénzüintézet válaszul beküldte nyomtatott ügyrendjét, a melynek ide vonatkozó határozmányai szerint „kezelési letébe“ venné vagyonunkat, mint ilyet bécsi vagy budapesti főintézetében helyezné el, és az egyletnek a kamatokat akár készpénzben, akár checkek alakjában rendelkezésére bocsátaná. Ez nagyon csekély díjért történnék. csak $\frac{1}{2}$ ezredet venne, tehát 200,000 frt kezeléseért összesen 100 frtot. Ám világos, hogy ez a pénztárnoki teendőknek éppen legcsekélyebb része, és az egyleti alapok illetén letétele átalában nem tenné feleslegessé az egyleti pénztárnokot, mivel a részletes fizetések és felhajtások eszközlésére és a számadások összeállítására az intézet éppen nem válalkozhatik.

A másik pénzüintézet irásban oda nyilatkozott, hogy átveszi a pénztár kezelését a fennálló útasítások szerint évi 400 frt átalány díjért.

Ezeket fontolóra véve és tekintve, hogy az egyleti pénztárnok teendői ez idő szerint nem akkorák, hogy egy ember erejét és idejét igénybe vegyék, hanem csak mellékfoglalatosságot adna egy különben másutt is alkalmazott egyénnek, az igazgató válaszmányt azt ajánlja a t. közgyűlésnek, hogy először is szabja meg határozatilag a pénztárnok állandó és rendszeresített fizetését évi 400 frtban minden mellékjövödelem nélkül, fenntartván a kezelés és ellenörzés eddig kiprobált rendszerét a fennálló útasítások szerint; határozza el, hogy a leendő pénztárnok 1000 frt évi óvadékot tartozik nyújtani és azután válaszsza meg az egyleti pénztárnokot az alapszabályok értelmében.

A múlt évi közgyűlés tanúja volt a néhai gróf Mikó Imre emléke leleplezésének; az utólagosan összeállított végelszámolás szerint ez emlék, beleszámítva az 1886. és 1887. években a talpazatnak való alkalmas hazai kőnem keresésére tett költségeket, valamint a leleplezési ünnepély rendezése és az emlékkönyv. kiállítása költségeit is, az emlék belekerült 5230 frt 43 krba, tehát csak 230 frt 43 krral többbe, mint az e célra előre szánt 5004 frt, a mi igen csekély többlet, főleg, ha meggondoljuk, hogy csak a nyomtatványok 213 frt 70 krt vettek igénybe.

Igen nevezetes változás intézetünkre az, a mely az egyetemen az állattani tanszéken történt. Köztudomású dolog, hogy dr. Entz Géza, az e tanszéken működött kitűnő szakférfiú a múlt tanév végén eltávozott a fővárosba; a megüresedett tanszéket mint helyettes dr. Koch Antal foglalta el, és mint ilyen elvállalta az állattani gyűjtemény felügyeletét is: most már dr. Apáthy István személyében méltó utód foglalta el a tanszéket és a fennálló szerződés értelmében, mint az állattan tanára, egyszersmind az állattani gyűjtemény főörvé is lett, és mint ilyen, át is vette a gyűjteményt és el is foglalta helyét az igazgató választmányban.

Az üresedés tartama alatt a gyűjtemény elvesztette buzgó őrségét Klier Jánost is, a ki 1889 december 16-án húnyt el hosszas és kínos betegség után. Állomása betöltése egyik tárgya a mai közgyűlés tárgysorozatának.

E személyváltozás kapcsában legyen itt megemlítve, hogy az igazgató választmány dr. Koch Antalnak, a mikor a kormány megbízásából a párisi világtárlatra utazott, a maga részéről is 200 frtnyi segílyt utalványozott, hogy ottani tartózkodását továbbra nyújthatva, a keze alatt levő gyűjtemény gyarapítása érdekében is felhasználhassa; dr. Ternér Adolfot pedig kiküldte a hideg és meleg Szamos vízterületéhez tartozó hegység felvételére, és e célra neki 400 frt útiköltséget utalványozott.

Az apahidai kincslelet megvásárlásáról is kell itt megemlékezni. A 6952 frt 39 krnyi vételár sokkal nagyobb volt, hogysem a költségvetés keretén belől lehetett volna fedezni; az igazgató választmány azért elhatározta, hogy ez összeget az ez idő szerint úgyis határozott rendeltetés nélküli aranyalaphól veszi kölcsön, és ez értelemben útasította a pénztárnokot a kifizetésére; de minthogy az arany-alapnak nem volt akkora készpénzkészlete, a pénztárnok az összeget az alaptőke készletéből vette ideiglenesen; időközben meggyőződván az igazgató választmány, hogy ez a mívelet pénzügyünket egyáltalában nem zavarja, sőt még azt az előnyt is nyújtja, hogy így nem kell kamatot külön megtéríteni, meghagyta e tartozást az alaptőke rovására, és elhatározta, hogy a lehető legrövidebb idő alatt helyre pótolja; ily pótlásra már a költségvetés idei maradványából is lehet legalább 1500 frtot fordítani.

Mint nevezetes mozzanatait, a múlt év történelméből még a következőket kell kiemelni:

A választmány lépést tett volt az iránt, hogy a néhai trónörökös természeti gyűjteményeiből egy pár emléktárgyat nyerjen. Minthogy a hagyaték iránt azonban már eleve úgy volt intézkedve, hogy a gyűjtemények a bécsi muzeumokba jussanak, eredménye nem lehetett kérésünknek.

A juliusi rendes gyűlésre leérkezett Ő cs. és ap. kir. Felsége köszönete a néhai trónörökös elhúnyta alkalmából fölterjesztett részvétratra.

Octóber 2-ikára leérkezett a múlt évi közgyűlésen választott másodalelnök Mlgos Szász Domokos ur e minőségben való legfelsőbb megerősítése.

A múlt nyáron felhasználta a választmány Moretti festmény-restaurátor Kolozsvárt tartózkodását arra, hogy a birtokunkban levő festmények egynehányát kíséreltképpen restauráltassa. A helyreállítás kitűnően sikerült és aránylag kevés költséget vett igénybe, a melyet a régiségtár átalányából könnyen lehetett fedezni. Igen kívánatos, hogy a még nem restaurált képeket is felújíttassuk, s csak az a kár, hogy nem bírjuk meglevő kevés képeinket, a melyek közt azonban egynehány igen becses darab van, czélszerű helyiségben felállítani.

Még egy nevezetes ügy az alsó szén-utczai 13. sz. telek ügye, a mely iránt azonban külön indítványt fog az igazgató választmány előterjeszteni.

És most nincs egyéb hátra, mint hogy kegyeletesen emlékezzünk meg azokról a halottainkról, a kik még eddig nem voltak említve. Számra nem sokan vannak már hátra, de egyenként mindannyian súlyos veszteségek. Alapító tagjaink közül ez évben a múlt évi közgyűlés óta elvesztettük Dózsa Dánielt, dr. Hintz Györgyöt és legújabban báró Orhán Balázst; az igazgató választmány sorából kihullott dr. Éltés Károly. Emlékbeszédekre nem terjedhet ki e jelentés, de a mikor kénytelen a nevek pusztá elősorolására szorítkozni, még is oly neveket örökít meg az egylet évkönyveiben, a melyek magokra oly fénynyel állanak ott emlékezetünk láthatárán, hogy külön dicséret nélkül is megakad rajtok a szem. Legyen nekik jutalmok érdemök szerint; mi sohajtva áldjuk emléküket és óhajtuk, hogy mindig ily tagokkal áldja meg a Gondviselés együletünket.

Méltóztassék meghallgatni még a részletes jelentéseket és azok alapján intézkedni a jövő iránt.

A közgyűlés a jelentést helyeslő tudomásul vevén, annak értelmében a pénztárnoki állást 400 forint fizetéssel rendszerezítve, a jelen közgyűlés folyamán betöltendőnek határozta. A pénztári kimutatás kinyomatott s a tagok közt szétosztatott. A számadásvizsgáló bizottság jelentése szerint a pénztárt teljesen rendben találta. Mórítz István pénztár-

nok közbejött halála folytán a pénztár kezelésével ideiglenesen megbízott Cseh Lajost a szokott fenhagyással a számadás terhe alól fölmenté és az önként minden tiszteletdíj nélkül fölvállalt tiszt teljesítéseért neki jegyzőkönyvileg fejezte ki köszönetét a közgyűlés. A vizsgáló bizottság ismételten hangsúlyozta az évek óta szokásos könyvkezelés nehézkességét, egyszersmind indítványozta, hogy az új pénztárnok választásával egyidejűleg intézkedjék a közgyűlés az eddigi könyvvezetés reformja iránt.

A közgyűlés ez indítványt el is fogadta és a gyűlés folyamán megválasztott új pénztárnok dr. Békéssy Károly megbízott, hogy szakértők meghallgatásával tegyen a választmánynak a könyvvezetés módosítása iránt javaslatot. Egyúttal konstatáljuk, hogy az egylet vagyona 1889 végén **234,391** frt **21** kr. Megjegyzendő, hogy a Mikószoborra a közalapból vétetett 3775 frt 56 kr.; az apahidai leltre 6952 frt 30 kr. Innét érthető, hogy a köztvagyon apadást mutat; de a közgyűlés a költségvetés tárgyalása kapcsán a restitutio iránt megtette intézkedéseit. Következtek a gyűjtemények állásáról szóló jelentések.

a) Jelentés a könyvtár állásáról.

Tisztelt Közgyűlés!

Egyesületünk könyvtárának mult 1889. évi állapotáról szóló jelentésemet van szerencsém a következőkben előterjeszteni.

Könyvtárunk a mult évben a hazai tudományos intézetek, hatóságok és magánosok adományaiból, valamint a külföldi tudományos társulatok kiadványainkért cserében megküldött nyomtatványokkal 548, vétel útján a 3000 frt évi átalányból 485, és így összesen 1023 kötettel gyarapodott. Minthogy azonban az adományok közül 41 kötet a felesleges duplumok számát szaporította, a valódi gyarapodás 982 kötetet tett, melylyel könyvtárunk létszáma a lefolyt év végén 46,720 kötetre emelkedett.

Van ezenkívül még, — miután a régiebb évekről gyűlt s java részében kiválogatott s eladás vagy csere útján értékesített duplumokból fönmaradt s úgyszólván csak a drága helyet foglaló tömeget sikerült a közelebbi napokban egyik könyvárusnak eladnunk — a közelebbi években gyűlt mintegy 500 kötet duplumunk, melyek csere vagy eladás útján értékesíthetők lesznek. Az eladott duplumok által elfoglalt hely megnyerésére már is túltömött könyvtári helyiségünkben igazán szükségünk volt, mert csak így vált lehetővé, hogy a jövő egy-két évi gyarapodást elhelyezhessük.

A könyvek beszerzésében, könyvtárunk fölődatát tartva szem előtt, a szélesebb körű Magyarországra s különösen a régi Erdélyre vonatkozó munkák, a magyar irodalom jelesebb termékei és a gyűjteményeink mellett használt kézikönyvtárak hiányait pótló fontosabb szakművek bevásárlására volt a főszűly fektetve.

Régi magyar nyomtatványaink gazdag gyűjteménye vétel útján egy helybeli antiquariustól Comenius Orbis Sensualium című három nyelvű (latin-német-magyar) szebeni 1684-iki eddig teljesen ismeretlen kiadásának egyetlen szép példányával, Szabó János körös-tarcsai ev. ref. lelkész és esperest adományából pedig Vásárhelyi Gergely Bécsben 1604-ben nyomtatott igen ritka Catechismusának csonka példányával gyarapodott.

Az adományok közül, mint különösen becses emelhetem ki néhai Rónay Jácintnak kézirat gyanánt csak 10 példányban nyomtatott „Naplótöredékek“ című munkáját, 8 díszes kötetben, melynek egyik példányát a szerző végrendekezése szerint a pannonthalmi apátúr volt szíves könyvtárunknak megküldeni.

A múlt évi gyarapodás az alapezím tárba be van igtatva és el van helyezve: de könyvtárunk szakcímzéi sok időt és munkát kívánó szerkesztése még mindig befejezetlen: miután az egyetemi és muzeumi könyvtár mellett alkalmazott személyzet a mindennapi végzendők és a könyvtári forgalom ellátására is alig elégséges, úgy, hogy a tisztai személyzet egyik-másik tagjának gyakran történt s hosszabb betegeskedése következtében a szakcímzék hátralékának földolgozását végrehajtani nem lehetett. Igyekezni fogok e hiányt a szünidő alatt lehetőleg pótolni s szükség esetében kérni fogom egy ezen célra ideiglenesen fölveendő alkalmas munkaerő segítségével a fölhasználását.

Kézirattárunk a múlt évben egy XVI. századi eredeti oklevéllel, s néhai gróf Lázár Miklós kéziratának, okleveleinek és saját dolgozatainak s jegyzeteinek tekintélyes tömegével gyarapodott, melyeket boldogult alapító tagtársunk még életében intézetünknek adományozott, de haláláig magánál tartott s folyvást gyarapított. Ezen tömeg rendezését, osztályozását, lajstromozását befejezni még nem érkezhettvén, arról részletes jelentést csak a jövő évi közgyűlésnek tehetek.

A kézirattár rendezését, melynek munkája más segéderő hiányában egymagamra nehezedik, a múlt évben is folytattam; gróf Kemény József nagybecsű gyűjteményének lajstromozását csaknem teljesen befejeztem; a kézirattárunkban létező eredeti okleveleknek a legrégebb kortól 1540-ig terjedő kivonatait elkészítettem s a szaktudósok használatára nyomtatásban is közzétettem, melynek legközelebb megjelent példányát van szerencsém ezennel bemutatni. Hasonló módon szándékozom a gr. Kemény József, gr. Kemény Sámuel, gr. Mikó Imre, Mike Sándor és mások nagybecsű gyűjteményeivel kézirattárunkba került hazai scriptorok kézirati munkáit is lajstromozni s azok jegyzékét is a tudomány szakembereinek használatára nyomtatásban közölni.

Az egyetemi könyvtárral közös olvasótermünkben, mely szabályszerint ünnep- és vasárnapokat kivéve naponként 5 órán át, a nyári szünidőben pedig hetenként 2 nap egy-egy óráig állott nyitva, az olvasók legnagyobb része, mint elébb, úgy most s az egyetemi hallgatók

köréből került ki s naponként átlag 60 körül állott; házi használatra pedig leczkekönyveik letétele mellett az egyetemi hallgatók közül 335-en vittek ki az év folyamán könyveket. Egyleti életünk fejlődésével s a Kolozsvárt folytonosan emelkedő irodalmi tevékenységgel együtt növekedett azon tudományról foglalkozó szakemberek száma, kik könyvtárunk használatát igénybe vették, s nemcsak az erdélyrészi, hanem távolabb vidéki tanintézetek tanárai is mind gyakrabban használták, az intézetek igazgatóinak jótállása mellett, különösen az Erdély multjára vonatkozó munkákat, melyekben könyvtárunk hazánk közkönyvtárai közt kétségtelenül az első helyen áll. Kézirattárunkból is a m. nemz. muzeum és a budapesti egyetem, valamint a szász nemzeti levéltár, igazgató válaszmányunk engedélyével több eredeti kéziratot és oklevelet használt, melyek egyrésze különböző szakfolyóiratokban már is megjelent, vagy legközelebb közzé lesz téve.

Ha e szerint könyvtárunk gyarapodására s arra a hatásra, melyet könyvtárunk a nemzeti tudományos élet emelkedésére gyakorolt, megelégedéssel tekinthetünk vissza, éppen oly aggodalommal tekinthetünk a jövő elébe. Könyvtárunk helyisége ugyanis az egyetemi és muzeumi könyvtárak 18 évi folytonos gyarapodásával annyira megtelt, hogy a a fölözlatott szebeni jogakadémia könyvtárából egyetemünk részére legközelebb átvett mintegy 4500 kötet elhelyezése is gondot ad, egy pár év mulva pedig teljességgel nem rendelkezhetünk a folytonos gyarapodásra szükséges helyre, a mi a könyvtári kezelést már is érezhetően megnehezíti. A mostani helyiség továbbá, melynek igen lényeges hiánya hogy a tudományos folyóiratok rendben tartására s a tanárok és szakemberek használatára külön olvasó és dolgozó szoba berendezésére gondolnunk sem lehet, fűthetetlen lévén, télen átal, melyet nálunk 5—6 hónapra számíthatni, oly jéghideggé válik, hogy hosszabb időt kívánó könyvtárrendezési munkálatot végrehajtani ezen évszakban teljes lehetlenség, s csak a mindennapi könyvtári forgalommal járó halaszthatatlan munka is, a 18 évi szomorú tapasztalás szerint, a könyvtári személyzet egészségének veszélyeztetésével, gyakori betegeskedéssel jár és így a teendőik pontos végrehajtásában gyakran hátramaradást okoz. Nem mulaszthatom el azért a tisztelt közgyűlést ismételve fölkérni, méltóztassék a nmélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter urat indokolt fölterjesztésében újlag megkérni, hogy ezen rövid időn tarthatatlanná válándó helyzet megorvoslása végett egy új, alkalmas, úgy a mai kor igényeinek megfelelő, mint a jövő gyarapodásra számított külön könyvtár épület minél előbb leendő emelésére a szükséges intézkedéseket megtenni, s ez által úgy az egyetemi oktatás, mint a nemzeti közmívelődés érdekét határozottan előmozdítani méltóztassék.

Szabó Károly.

b) Az ellenőrködő bizottság jelentése.

Tekintetes Múzeum-egyleti közgyűlés!

Tisztelettel alulírottak a múlt évi közgyűléstől kapott megbízásunk és a titkár úr fölhívása következtében megjelentünk egyesületünk könyvtárában, s azt — a menynyire egyes próbák útján meggyőződhattünk, — a legjobb rendben és hiány nélkül levőnek találtuk.

A levéltár regisztrálása, kellő személyzet hiánya miatt, még nem történhetett meg.

A tekintetes közgyűlésnek Kolozsvártt, 1890. ápr. 26., alázatos szolgálai Szinnyi József dr., Concha Győző, Szász Béla.

A könyvtár czélszerűtlen épülete, túlszűfolt állapota, melyet a többi gyűjteményekről szóló jelentések is magukra nézve szintén nyomatékosan hangsúlyoztak, a közgyűlést egy nagy jelentőségű indítvány elfogadására vezették. Indítványba hozták, hogy a Múzeum-Egylet ajánlja föl a vallás és közoktatásügyi miniszter ő nagyméltóságának az egylet összes vagyonát a könyvtár és a gyűjtemények számára föllálandó, a kor színvonalának megfelelő palota építésére 5% kamatozás kikötése mellett. A közgyűlés e határozatának végrehajtását a választmány sürgősen eszközölte. Egy küldöttség kereste föl a minisztert az ország székhelyén a Múzeum-Egylet e nagylelkű határozata értelmében szerkesztett választmányi fölirat átadása végett.

A növénygyűjteményről szóló jelentést, melyet dr. Kanitz Ágoston egy. ny. r. tanár készített, titkár olvasta fel. Az ásványtani gyűjteményről szólót dr. Koch Antal; az állattárról szólót dr. Apáthy István, a dr. Entz Géza távozása folytán üresedésbe jött állattani tanszék tanára olvasták fel. E jelentéseket, valamint az ellenőrző bizottságokéit a közgyűlés helyeslő tudomásul vette. Álljanak itt egész terjedelmében a szakosztályokat közvetlenebbül érdeklő jelentések.

c) Jelentés a régiség és éremtárról.

Tisztelt közgyűlés!

A midőn a gondjaimra bizott gyűjteményről teszem meg évi jelentésemet, mindenek előtt meg kell emlékeznem arról az ígéretről, a melyet a múlt évi közgyűlésen az iránt tettem, hogy a lehető legrövidebb idő alatt összeállítok egy kalauz-féle könyvecskét azok számára, a kik magyarázó kísérelő nélkül magokra akarják megszemlélni a gyűjteményt.

Az ily kalauz bizonyára nem lehet olyan lajstrom-féle összeállítás, a mely darab és szám szerint elősorolja a szemlére kiállított tárgyakat, minden szám alatt egy-egy czímet és egy-egy nevet jelölve ki, mint pl. egy-egy képtárlat tárgyjegyzéke; de nem is szorítkozhatik csupán az u. n. legnevezetesebb és legérdekesebb tárgyak szemelvényes

kiemelésére, mint pl. az a kalauz, a melyet a nemzeti muzeum régiség-tára bejáratánál árulnak; mert az ily sokféle és változatos tárgyakból álló gyűjteményben ki tudná előre megmondani, hogy egyik-másik látogatóra nézve mi a legérdekesebb, mi a legnevezetesebb? Hiszen elkezdve azon az iskolás gyermekek, a kit a csupa kíváncsiság visz oda, egészen addig a szaktudóság, a ki már előre tudja, mi érdekli és a kalauzból csak azt kívánja megtudni, hogy ezek az őt érdeklő tárgyak hol állanak a gyűjteményben, nagyon sokféle igény nyilvánul a látogató közönségben és az ez irányban tett tanulmányaim és tapasztalataim arról győztek meg, hogy a czélnek tökélyesen megfelelő kalauz, a mely a mellett, hogy elegendő tájékoztatást nyújt, még se legyen túlságos terjedelmű és áru, nem oly könnyűszerrel tákóllható össze, a mint előbb gondoltam és ezért jobbnak láttam inkább egy kissé késni vele, mint hamarjában olyat adni, a mely nem felelne meg a látogatók méltányos igényeinek.

Ha ez a késelem egy tekintetben hátrány, más tekintetben nagy előnyére lesz a kiadandó kalauznak, mert bele fog mehetni az apahidai kincs. E kincs megszerzése kétségtelenül a legnevezetesebb mozzanat régiség-tárunk 1889-ki történelmében, nem csak azért, mivel már magában a tárgyak belértékével és műbecsével számot tesz, hanem főleg azért, mivel oly darabokkal gazdagította gyűjteményünket, a melyek európai hírűvé teszik.

Magától a kincs részletes leírásától felment az, hogy képekkel kísért részletes ismertetését közöltem az „Archaeologiai Értesítőben“ és egyletünk saját kiadványában is; de történt más úton is oly bemutatása, a mely hírét a tudományos világ minden részében terjesztette.

Ugyanis az u. n. őskori régészet és embertan művelői a múlt év nyarán congressusra gyűlvén Bécsbe, onnan Pulszky Ferencz meghívására tetemes számmal egy kirándulást tettek Budapestre. Ugyancsak Pulszky Ferencz felszólítására az igazgató választmány engedélyével én is felvittem Budapestre az apahidai leletet, és ott a nemzeti muzeum egyik termében az ugyanakkor ott kiállított szilágy-somlyói lelet mellett kiállítottam és bemutattam Németország kiváló tudósainak, a kik az elragadtatásig fokozódott érdeklődéssel és tetszéssel szemlélték, és a kiknek egyhangu ítélete az volt, hogy muzeumunk szerencsésnek mondhatja magát e kincs birtokában. Mindenfelől nyilvánult az az ohajtás, hogy bár galvanoplastikai utánzatokat nyerhetnének. Az országos iparművészeti muzeum galvanoplastikai műhelye éppen most készíti is ez utánzatokat a legnevezetesebb két tárgyról, az ezüst kantárol és az arany fibuláról.

Gróf Eszterházy János ajándékából birja gyűjteményünk azt a hat darab eredeti bélyeget, a melyet Warov németalföldi híres metsző készítetett a II. Rákóczy Ferencz emlékére vert gyönyörű három fémerhez. A nemzeti muzeum felkérésére a múlt nyáron felküldöttük ezeket a bé-

lyegek a körmöczbányai pénzverdébe, hogy ott velők a nemzeti muzeum és egynehány kiváló gyűjtő számára új fém példányokat verjenek. A bélyegek sértetlen állapotban vissza is jöttek.

Az egylet költségén eszközölt ásatásokból Herepei Károly tanár úr közbenjárása útján Nagy-Enyed vidékéről nyertünk egy sorozat őskori tárgyat, a mely ha nem tartalmaz is valami kiválóan érdekes és becses darabot, de minden esetre bőven megéri a rá fordított költséget.

Mint hogy más helyiség hiányában az egylet birtokában levő képek is ez idő szerint a régiségtár helyiségében vannak elhelyezve, meg kell itt említenem az e képeken a múlt év nyarán eszközölt restauratiót. Moretti ur, a ki ezt a restauratiót végezte, csupán a vegyszerekre és utazására tett saját költségei megtérítését kívánta, saját munkájáért és fáradságáért nem számított semmit, s így a képek felújítása aránylag csekély költséget vett igénybe, a melyet a régiségtár általánya fedezett; de a restauratio oly kitünően sikerült, hogy kívánatossá teszi a még nem restaurált képek folytatólagos felújíttatását, a mely a folyó év nyárára tervbe is van véve.

A gyűjtemény gyarapodását illetőleg az 1889 év egyetlen egy említésre méltó adományt se hozott; a mi keveset pénzen vásárolhatunk, azt is inkább csak azért vettük meg, hogy az illetőket, a kik az ily tárgyakkal kereskednek, intézetünkhez kecségtessük, mint azért, hogy valami érdekes új szerzeményre tehessünk szert. A kovásznai aranyrúd iránt tett lépéseink még eddig nem vezettek eredményre.

Mint rendszeren, úgy a múlt nyáron is a gyűjtemény nyitva volt a közönség számára, és a látogatás, főleg az apahidai lelet kiállítása óta, nagyon sűrű, az érdeklődés igen élénk volt. Kiváló látogatóink voltak a múlt évben: gróf Szapáry Gyula miniszter ur ő nmlga; dr. Voss Albert, a berlini ethnologiai muzeum igazgatója és dr. Grempler a boroszlói régészeti muzeum igazgatója.

A gyűjtemény rendezésében lényeges változás nem történt, de már oda jutottunk, hogy nem csak új szerzemények számára nem birunk helyet szorítani a már is zsúfolásig megtelt szekrényekben, hanem a már megszerzetteket se birjuk elhelyezni. Új szekrények számára pedig nincs hely. Ehhez járul, hogy a különben is északos oldalon és mélyen fekvő helyiségek évek óta nem lévén fűtve, mind nedvesebbé és pinceszzerűbbé válnak, úgy hogy a kiállított tárgyak is szenvednek és a benne tartózkodás még nyár közepén is egészségtelen.

Még csak azt említem meg, hogy római régiségeink ez évben a római magánrégiségekről tartott előadásaimnál tanszerekül is szolgáltak.

Kolozsvártt, ápril 25-ikén, 1890.

Finály Henrik.

d) Az ellenőrködő bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Tisztelettel alulirottak az 1889-ik évi közgyűlés által arra levén megbizva, hogy a muzeumi régiség és éremtárt megvizsgáljuk, miután e megbizásunkban eljárunk, a tapasztaltakról szerencsénk van jelentésünket a következőkben megtenni.

1. Az ügykezelést illetőleg megvizsgáltuk a beadványi jegyzőkönyvet és a levéltárt, a mely az 1889-ik évről 133 ügyszeret és 1890-ről Április hó 24-ig 39 ügyszeret foglal magában, nemkülönb a Muzeum-Egylet keletkezése óta egyben vezetett mutatókönyvet, végül a választmányi ülések határozatairól vezetett jegyzőkönyvet, a melyeket mind teljesen rendben találtuk.

2. Ugy a régiségtárban, mint az éremtárban elhelyezve levő régiség-tárgyak és érmekre nézve a lajstrom útmutatása szerint megtettük a szokásos kiszurási próbákat, és a megnevezett darabokat helyükön találtuk. A midőn ezeket tisztelettel jelentjük, egyúttal szerencsénk van a következő indítványunkat terjeszteni a tisztelt közgyűlés elé:

Ugyanis tudva van, hogy az állammal kötött szerződés értelmében a muzeum régiség és éremtára is átbocsáttatott a kir. tudományegyetem használatába. Ugy, de ez azon oknál fogva, mert a nevezett tárák az egyetemnél is ugyanazon ör kezelésé és felügyeltele alatt maradtak, a kinél előbb voltak, a darabonként való leltárszerű átadás mindez ideig meg nem történt.

Tudva van az is, hogy úgy a régiségtárról, mint az éremtárról elkészült és három példányban rendelkezés alatt álló lajstromok, úgyszólván, csak magánhasználatuak, a melyek még hitelesítve nincsenek. Végül

Tudva van az is, hogy az alapszabályok 48. §-a időről-időre a nevezett gyűjteményekben levő tárgyaknak egyenként való részletes számbavételét elrendelik, ezeknek alapján indítványoztuk, hogy:

Útasítsa a közgyűlés a választmányt arra, hogy ez a jelen év folyamán úgy a régiségtárt, mint az éremtárt vétesse részletes számbavétel alá és az azokról szóló lajstromokat hitelesíttesse.

Mely jelentésünk, illetőleg indítványunk megtétele után tisztelettel vagyunk a tisztelt közgyűlésnek Kolozsvárt, 1890. ápril 24-én, kész szolgálái Dr. Kolosvári Sándor, b. elnök, Dr. Farkas Lajos, Kovácsi Antal.

e) Szakosztályunk jelentése.

Tekintetes közgyűlés!

Az Erdélyi Muzeum-Egylet bölcs-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1889-ik évi működéséről és tevékenységéről a pártfogó egylet közgyűlésének van szerencsénk rövidbe foglalt jelentésünket a következőkben megtenni.

A szakosztály tevékenysége ez évben fokozottabb mérvet öltött. E tevékenység szülő bizonyosságul van szerencsénk a szakosztály kiadványainak IV. kötetét benyújtani, mely az előző köteteknél gazdagabb és tartalmasabb a dolgozatok számában és változatosságában: 35¹/₂ nyomtatott ívre terjed, tehát az előző kötetet két ívvel, a köteles ívszámot 5¹/₂ ívvel haladja meg. Van benne 18 szerzőtől 22 dolgozat és 31 közlemény, a múlt évben volt 12 szerzőtől 17 dolgozat. E dolgozatokból a túlnyomó rész magyar tárgyú; tisztán honismei és régészeti, melyek specialiter Erdélylyel foglalkoznak, van 7 közlemény. Szakosztályunk tagjainak száma újabbi időben örvendetesen halad. Ez év elején tett 126-ot, mely szám azóta is gyarapodott. Különösen kiemeljük és irodalmi munkásságunknak a magyar tudományos közvélemény előtt napról-napra emelkedését bizonyítja, hogy a magyarországi legtávolabb eső intézetek és tudósok jelentkeznek szakosztályi tagok sorába leendő felvételre.

Szakosztályunk működéséről szóló szakosztályi értesítők megtalálhatók a benyújtott kötet 89., 185., 268., 462. és 559 lapjain.

Szakosztályunk fölolvasó üléseit a helybeli Kereskedelmi Akadémia dísztermében, többször szép közönség előtt tartá meg. Tartott 11 szakülést, melyeken vagy a szerző, vagy a titkár felolvasott, illetve bemutatót 21 dolgozatot.

A szakosztály egyleti évétf. évi január 26-án tartott közgyűléssel zárta be, mely a tisztújítást a következő eredményvel ejté meg: Elnök lett ismét Dr. Szamosi János, alelnök újlag Dr. Szász Béla és titkár ismétlen Dr. Hegedüs István.

Választmányi tagok lettek: Dr. Felméri Lajos, Dr. Schilling Lajos és Dr. Erődi Béla.

A Múzeum-Egylet nagylelkű segélyét igyekezett a szakosztály minél tartalmasabb és buzgóbb munkássággal megérdemelni. E helyen is fogadja a tek. közgyűlés hálás köszönetünk kifejezését. Kolozsvárt, 1890. ápril 17. Dr. Szamosi János, e. i. elnök, Dr. Hegedüs István, e. i. titkár.

Mind e jelentések tudomásul vétettek.

Ezután az 1890. évi költségvetés állapotot meg; még pedig: 20.749 frt 50 kr bevétellel, 18.560 frt kiadással, 2.189 frt 50 kr pénztármaradékkal, s egyszersmind kimondatott, hogy e pénztármaradékból 1500 frt fordítatik az alaptőkéből vett előleg restitúciójára.

A közgyűlés a következő választásokat ejté meg. A választmányból kilépett négy tagot: gr. Esterházy Jánost, dr. Genersich Antalt, Parádi Kálmánt és dr. Szamosi Jánost ismét három évre megválasztá; az elhunyt dr. Éltes Károly helyére dr. Biró Béla kolozsvári apát-kanonokot választá meg a hátralevő egy évre.

Pénztárnoknak a közgyűlés — mint jeleztük — Dr. Békéssy Károlyt, állattári segédörnek Dr. Bálinth Sándort választá meg.

II. Szakülések.

III. Szakülés 1890. ápril 27-én.

Elnökölt dr. Szamosi János, jegyzett a titkár. Tárgyak voltak:

Dr. Széchy Károly szakosztályi tag felolvasta „A kolozsvári képkiallítás“ cz. tanulmányát, melyben méltatván a M. Képzőművészet által a husvéti ünnepek alkalmával rendezett képkiallítás jelentőségét, az esztétikai képzés tekintetében tárgyalta a fontosabb képeket, jellemezte a bécsi és müncheni festészeti akadémiák hatását festőművészeinkre. A felolvasás több, mint másfél óráig kötö le a közönség figyelmét, mely a felolvasást megéljenzte.

Titkár rövid jelentést tett

Téglás Gábor szakosztályi tagnak: Újabb adalékok Dácia felirattanához cz. értekezéséről. Ez értekezés, mely kiadványunkban fog megjelenni, több oltárkö feliratát közli; ezek közt nem csak Mars, Jupiter, Diana. Liber ismert római isteneknek, de egy pár syr istennek, így Malagbelnek szentelt oltárkö feliratot. Ez értekezés legérdekesebb pontja volt a Tab. Peutingeriana n jelzett Blandiana dáciai hely kimutatása iránti vélelem.

IV. Szakülés 1890. jun. 1-én.

Elnökölt dr. Szamosi János szakosztályi elnök, jegyzett Hegedüs István szakosztályi titkár. Tárgyak voltak:

Petrán József szakosztályi tag felolvasta: Kolozsvár a kulturáért cz. értekezését, melyben statistikai tanulmányok alapján tünteti ki, hogy e város részint maga, részint benne az állam és felekezetek közel félmilliót fordítanak évenként a közmívelődési intézetek fenntartására, mi majdnem tíz millió tőkének felel meg. — Dr. Lázár Gyula szakosztályi tag felolvassa: A temesi bánóság és Szerbia kormányzása a passaroviczi béke után cz. tanulmányát, melyben a török kézről visszahódított emez országrészeknek a katonai kormány alatti állapotát, viszontagságait, fejlődését, az elkövetett közgazgatási, politikai vétségeket, másfelől kivált Szerbia katholizálására irányzott törekvéseket és ezeknek a belgrádi béke után bekövetkezett meghiusultát eddig föl nem használt adatok alapján tárgyalta.

Dr. Werthner Antal vendég: Árpádházi Margit, görög császárné Thessalonich kormányzója cz. nagyobb terjedelmű értekezését, melynek érdekes mozzanata volt Margitnak, III. Béla király leányának harmadik házassága a Szt.-Omeri-család egyik tagjával, mely házasságból született az a Vilmos, kinek sírirta Spalatoban van, mely szerint IV. Béla Margit leányát jegyezte el, de mielőtt elvehette volna, meghalt 1242-ben.

Mind ez értekezéseket a jelen voltak tetszéssel fogadták.

Az 1890. ápril 24-től fogva történt befizetések kimutatása.

Dr. Békéssy Károly 1889.	3.—
Dr. Czirbusz Géza 1890.	3.—
Fazakas József 1890.	3.—
Geréb Márton 1890.	3.—
Dr. Gergely Sámuel 1890.	3.—
Kiss Sándor igazg. 1890.	3.—
Kovács János igazg. 1890.	3.—
Zoványi Jenő 1890.	3.—
Dr. Boros Gábor 1889.	2.—
Szilágyi Gyula 1889, 1890.	4.—
Dr. Breán Kázmér 1887, 1888, 1889.	6.—
Wieder Gyula 1890.	2.—
Nagyváradai állami főreáliskola 1886—90.	10.—
Gurnesevits Lajos 1889.	2.—
Miskolczi ev. ref. főgymn. 1889, 1890.	4.—
Dr. Mika Sándor 1887, 1888.	4.—
Szatmári kir. kath. főgymn. 1889, 1890.	3.50
Dr. Óvári Kelemen 1890.	3.—

Kolozsvárt, 1890. június 26.

Dr. Szamosi János.